

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
O‘RTA MAXSUS, KASB-HUNAR TA‘LIMI MARKAZI**

R.NIYOZMETOVA, M.MIRMAXSUDOVA, J.SAMIGOVA

O‘ZBEK TILI

(Akademik litsey rus guruhlari
ikkinchi bosqich o‘quvchilari uchun o‘quv qo‘llanma)

II

**«NAVRO‘Z» nashriyoti
Toshkent - 2015**

KBK 83. 11 (5 O‘zb)

M.40

UDK: 515. 10. 1.

*Oliy va o‘rta va o‘rta maxsus kasb-hunar ta‘limi yo‘nalishlari
bo‘yicha O‘quv-uslubiy birlashmalar faoliyatini Muvofiglashtiruvchi kengash
(20.08.2013 yil, №312)nashrga tavsiya etgan*

- Mualliflar:** **Roza Xasanovna Niyozmetova** - pedagogika fanlari
doktori, professor
Mavluda Buriyevna Mirmaxsudova- pedagogika fanlari
nomzodi
Jamila Abdullayevna Samigova- oliy toifali
o‘qituvchi
- Taqrizchilar:** **R. Rasulov** – TDPU professori, filologiya fanlari doktori
T.Yusupova – O‘zDJTU dotsenti, pedagogika fanlari
nomzodi
- Muharrir:** **Zahro Ibragimova** — ToshTYMI qoshidagi Mirobod
akademik litsey bosh o‘qituvchisi

Mazkur oquv qo‘llanma akademik litseylarning rus guruhlari o‘quvchilarining o‘zbek tilidan og‘zaki va yozma nutqini boyitish, o‘zbek adabiyoti namunalaridan bahramand qilish maqsadida tayyorlangan. Qo‘llanma ta‘lim jarayoniga tatbiq etilgan “O‘zbek tili” namunaviy o‘quv dasturi (236 soat) asosida tayyorlangan. Asosiy e‘tibor o‘quvchilarning mustaqil ravishda o‘zbekcha matn ustida ishlashlari, topshiriqlarni ijodiy bajarishlariga, grammatik bilimlarni amaliy egallashlariga qaratilgan. Shunga ko‘ra turli mazmundagi adabiy-badiiy matnlar bilan ishlashga oid topshiriqlar, yozma nutqni o‘stirish bo‘yicha mashqlar, bog‘lanishli matn tuzish, bayon va insho yozish kabi yozma ish shakllariga, hamda izohlangan qoidalarga keng o‘rin berilgan.

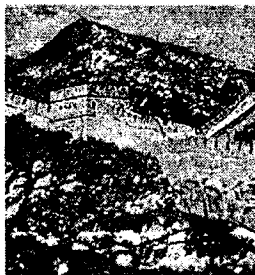
Berilgan adabiy materiallar va ular yuzasidan berilgan savol va topshiriqlar o‘quvchilarning badiiy asarlarni idrok etishiga yo‘naltirilgan.

Mazkur qo‘llanma mualliflari p.f.n. Mavluda Mirmaxsudova va oliy toifali o‘qituvchi Jamila Samigova tomonidan ToshTYMI qoshidagi Mirobod akademik litseyida amaliyotga tatbiq etilib, tajriba-sinovdan o‘tkazilgan.

ISBN 978-9943-381-15-5

1 – mashg‘ulot

Dunyoning yetti mo‘jizasi

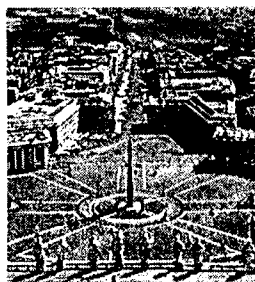

Dunyodagi eng uzun devor Buyuk Xitoy devori bo‘lib, uzunligi 3460 kilometr, balandligi 4,5 dan 12 metrgacha, qalinligi esa 10 metrni tashkil etadi.

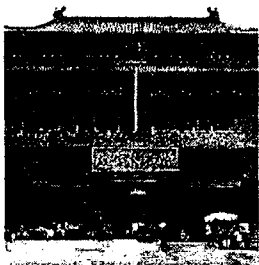

Indoneziya – umumiy maydoni 2 million kvadrat kilometr, ya‘ni kattaligi bo‘yicha butun boshli Meksikadek keladigan 13 000 oroldan tashkil topgan davlatdir.

Vatikan aholisi – 1 000 kishidan tashkil topgan. Shularning yuztasini Shveysariya gvardiyachilari tashkil etadi.

Eng serqum sahrolardan biri – Xitoydagi Takla-Makan sahrosidir. Qumli bo‘ronlar vaqtida qum yerdan 3000 metr balandlikka ko‘tarilishi mumkin.

Dunyodagi eng ulkan saroy – Pekin imperatori saroyidir. U egallagan hududda 100 ta futbol maydonini sig‘dirish mumkin.

—Buyuk Britaniyada kuniga 185 million chashka choy ichiladi.

—XVII asrda Turkiyada qahva ichish ta‘qiqlangan. Qonunga amal qilmaganlar shu zahotiy o‘q qatl etilgan.

—Xitoyning ayrim hududlarida choyga shakarining o‘rniga tuz solinadi.

—1995-yil tarixda birinchi marta yaponlar go‘shni guruchga nisbatan ko‘p iste‘mol qilganlar.

—Ilk tish cho‘tkasi 1498-yilda Xitoyda paydo bo‘lgan. Uni yaratishda to‘ng‘iz tukidan foydalanilgan.

—Bolgariyada bosh chayqash “ha”, tasdiq ishorasi esa (ya‘ni boshni oldinga egish) “yo‘q” ma‘nosini bildiradi.

—Dunyodagi eng kichik (12 kishilik) armiyaga ega mamlakat San-Marino respublikasidir.

—Timsohlar chuqurroq sho‘ng‘ish uchun tosh yutadilar.

—Dunyodagi eng ulkan aysberg Antarktida qirg‘og‘i yaqinida qayd etilgan. Uning uzunligi 335 km, eni esa 97 kilometrga teng bo‘lgan Belgiya mamlakati sig‘ishi mumkin edi.

—Injilda tilga olinmaydigan yagona jonivor “mushuk”.

—Avstraliyada kengurular soni odamlarga nisbatan ikki barobar ko‘p.

—Angliyadagi barcha o‘q qushlar qirolichaning shaxsiy mulki hisoblanadi.

Piraniya, ya‘ni yirtqich baliqning tishlaridan hindular qaychi sifatida foydalanishadi.

—Inson o‘z hayoti mobaynida 40 tonnaga

yaqin turli oziq-ovqatlarni iste'mol qiladi.

—Mayonez fransuz sarkardasi Lui Krilonskiy tomonidan XVIII asrda ixtiro qilindi.

—Napoleon aylupofobiya dardiga duchor bo'lgan. Ya'ni u mushuklardan qo'rqgan.

—Kapalaklarning ta'm bilish reseptorlari oyoqlarida joylashgan.

—Oq ayiqlar chapaqaydirlar.

—Delfinlar faqat bir ko'zini yumib uyquga ketadilar.

—Hech bir qog'ozni yetti martadan ortiq buklash mumkin emas.

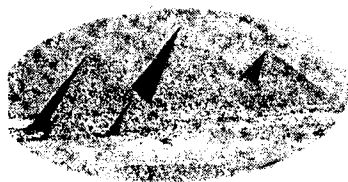
—Leonardo da Vinchi uxlayotgan kishining oyoqlarini uqalaydigan budilnik ixtiro qilgan.

—Agar dengizlardagi bor tuzlar quruqlik bo'ylab taqsimlab chiqilganda, 152 metr qalinlikka ega qatlam hosil bo'lar edi.

Topshiriq. Ajoyibotlar olamiga siz ham sayohat qilib, matnlar topib, daftaringizga yelimplab keling. Mavzu doirasida suhbat tashkil eting.

Dunyo mo'jizalari

Xalqimizda yetti raqami bilan bog'liq o'nlab maqol, matal, to-pishmoq va iboralar borligini yaxshi bilamiz. Masalan, «yetti o'lchab, bir kes», «yetti bukilib salom bermoq», «yetti qavat ko'rpacha to'shamoq» kabi iboralardagi yetti aniq raqamni bildirmaydi, balki ramziy ma'noda ishlatiladi. Xalqimiz orasida yetti mo'jiza, yetti iqlim, yetti xil rang, yetti falak, yetti qavat yer, yetti daryo, yetti go'zal kabi yana talay tushunchalar borki, ular ham ana shu «sehrli» raqamning g'aroyib sarguzashtlari bilan bog'liqdir. Qadimgi dunyoning noyob inshootlari va haykaltaroshlik yodgorliklarini ham yetti mo'jiza deb atashgan. Afsuski, inson aql-zakovati va qo'li gul ustalar yaratgan bu ajoyib yodgorliklardan bizning davrimizgacha bittasigina yetib kelgan, xolos. U ham bo'lsa, **Misr ehromlari - piramidalaridir.**

...

va sarg'ish rangli, o'tkir qirrali bahaybat sun'iy «tog'lar» ko'zga tashlanadi. Bular - ehromlardir. Ehromlarning eng yuksagi fir'avn Xufu (Xeops) piramidasi. Uning balandligi 147 metr, bundan qariyb 5 ming yil ilgari,

ya'ni miloddan avval uchinchi mingyillikda qurilgan. Xufu ehromining har bir tomoni 233 metrga teng, atrofini bir marta aylanib chiqish uchun bir kilometrqa yaqin yo'l bosish kerak.

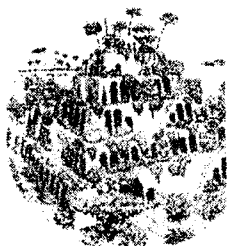
Bu ehrom silliqlab tarashlangan va jilo berilgan 2 million 300 mingta ohaktosh plitalaridan tiklangan. Har bir plitaning og'irligi ikki tonnaga yaqin.

Kattaligi jihatidan Xufu ehromidan keyin fir'avn Xafra (Xafren) piramidasi turadi. Uning balandligi Xufu ehromidan 2 metr past. Bu fir'avnga tog'dek sag'ana ham kamlik qildi va ehrom oldida yaxlit qoya tiklab, unga bosh qismi odamga o'xshatib ishlangan sher shaklini o'yishni buyurdi. Bu haykal Sfinks deb ataladi. Sfinks obrazi inson kabi donolik va sher kabi kuchlilik ramzini ifodalaydi. Mahalliy aholi uni «Abul Havl», ya'ni «dahshat otasi» deb ataydi.

Misrdagi bu topilmalar XX asrda butun dunyoga mashhur bo'lib ketdi. Ayniqsa, Tutanxamon sag'anasining topilishi juda katta shov-shuvga sabab bo'ldi. Bundan o'ttiz ikki asr muqaddam yashagan bu fir'avnning piramidasi bizning kunlarimizgacha saqlanib qolgan ekan. Tutanxamon ehromi miloddan avval qanday qurilgan bo'lsa, olimlar ko'z o'ngida shundayligicha namoyon bo'ldi. Maqbara ichidan qadimgi Misr saroylariga oid anchagina boyliklar - oltin va kumushdan yasalgan haykalchalar, turli idishlar, muhrlar topildi. Maqbaradagi juda ko'p jihozlar, oltin buyumlarga va niqoblar bilan bezatilgan fir'avnning mumiyolangan jasadiga ham qo'l tekkizilmagan edi. Tutanxamon boyliklari jahondagi ko'p mamlakatlarda namoyish qilindi.

Yetti mo'jizaning yana biri **Semiramidaning osma bog'laridir**. Bu bog'lar qadimgi Sharqning eng katta va badavlat shahri -Bobilda (hozirgi Iroq davlati hududida) bo'lgan. Bu ajib bog'lar rivoyatlarda ayol podsho Semiramida nomi bilan bog'lanadi. Ular podsho Navuxodonsor farmoyishi bilan miloddan avvalgi VI asrda bunyod etilgan. Podsho o'z saroyini baland sin'iy maydon ustiga qurgan. Maydonga qavat-qavat ayvonlar orqali chiqilgan. Har bir qavat aylana-qubba shaklida bajarilib, ularni baland tosh ustun tutib turgan. Har bir qavatga daraxtlar o'tqazilib, go'zal bog'lar yaratilgan. Bu bog'larni sug'orish uchun suvni Furot daryosidan olganlar. Suvni tepaga ko'tarib beradigan, charm idishlar o'rnatilgan ulkan charxpalakni yuzlab qullar kecha-yu-kunduz aylantirib turishgan.

Bobildagi osma bog'lar shu darajada go'zal ediki, uni yetti iqlimda yo'q «Bog'i Eram» deb madh etishar edi. Afsus, hozirgi zamon sayyohlari bu bog'larni ko'ra olmaydilar. Furot daryosining dahshatli suv toshqini uni vayronaga aylantirdi. Hozir u bog'lar o'rnida minora va ayvonlarning xarobalari qolgan, xolos.

Kichik Osiyoning Efes shahridagi yunon ma'budi Artemida ibodatxonasi dunyo mo'jizasining uchinchisi hisoblanadi. Bu ibodatxona marmardan ishlangan bo'lib, qariyb 120 yil davomida qurilgan va miloddan avvalgi 550-yilga yaqin tugallangan. Koshona g'oyat hashamatli qilib bezatilgan, peshtoqiga noyob haykalchalar ishlangan. Miloddan avval 356-yilda Gerostrat degan kimsa nom chiqarish maqsadida ibodatxonaga o't quyadi. Lekin uning nomi tarixda voxshiylik ramzi bo'lib qoladi.

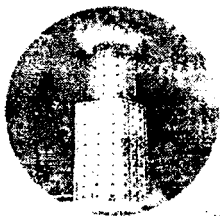
Gretsiyaning janubida, Olimp tog'lari etagida, Olimpiada o'yinlari vatandida shuhrati olamga taralgan ibodatxona bo'lib, uning to'riga yunonlarning oliy xudosi - Zevs qiyofasi tasvirlangan haykal o'rnatilgan.

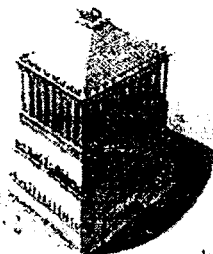
Bronzadan haykal yasash san'ati miloddan oldingi IV asrda yashagan haykaltarosh Lisipp tomonidan yuksak cho'qqiga ko'tarildi. Lisipp butun Yunonistonga ovoza bo'lgan Zevsning 20 metrli haykalini yaratish bilan juda katta shuhrat qozondi.

Mo'jizalardan yana biri Quyosh ma'budi Gelios sharafiga Rodos orolida o'rnatilgan muazzam haykal - **Kolossdir**.

Qadimgi yunonlar odam bo'yidan ancha baland bo'lgan haykallarni «Koloss» deb atashgan, bu - ulkan, ulug'vor, bahaybat degan ma'nolarni bildiradi. Yunonlar shunday katta va bahaybat haykallarni ilk bor Misrda qurishgan. Keyinchalik o'zlari ham bir qancha ulkan haykallar bunyod etishgan. Bulardan eng mashhuri va qadimiysi Appolon xudosi sharafiga Janubiy Yunonistondagi Amikala shahrida qurilgan, balandligi 13 metrli haykaldir. Lekin Rodos orolida Quyosh xudosi sharafiga o'rnatilgan Koloss tengi yo'q haykal edi. Olamning yetti mujzasidan yana biri **Galikarnas dahmasidir**. Galikarnas - qadimda Kichik Osiyoda joylashgan yunon shaharlaridan biri bo'lib, o'z zamonasida nihoyatda go'zalligi bilan mashhur edi.

qu

ku

Oq marmardan ishlangan muhtasham qasrlar, teatrlar, shoh saroyi, bog'lar, keng ko'chalar shahar husniga husn qo'shib turardi. Galikarnas dovrug'ini olamga mashhur qilgan shoh Mavsol maqbarasini ko'rgan kishilar uni olamning yetti mo'jizasidan biri, deb ko'klarga ko'tarishgan.

Mo'jizalardan yana biri **Iskandariya mayog'i** hisoblanadi. Bu mayoq kechasi yo'ldan adashgan kemalarga yo'l ko'rsatish maqsadida bunyod etilgan.

Bu go'zal inshootlar estetika tarixida san'at asari bo'lib, uning nodir namunalari butun dunyoga mashhurdir. Albatta, bunday inshootlar keyingi taraqqiyot bosqichlarida ko'plab topiladi.

Peruda topilgan, arxeolog Xavyer Kabroro tomonidan o'rganilgan yodgorliklarda qayroq toshlarda yurakni ko'chirib o'tkazish operatsiyasi, teleskop yordamida shogirdiga fazoviy o'zgarishlar haqida so'zlayotgan olim va qadimgi jug'rofiy atlas singari suratlar aks ettirilgan. Ularning yoshi o'n ming yildan ortiqdir.

Eng qadimgi savdo kemasi Turkiyaning Antaliya shahri yaqinidagi O'rta dengiz tubidan topilgan. Bunga taxminan 3400 yilcha bo'lgan. To-

pilmalar orasida oltin ko‘zacha ham bo‘lgan. Ajdodlarimiz bundan 3 000 yil va undan oldin ham sopoldan ajoyib idish-tovoqlar va boshqa uy anjomlari yasashgan.

Surxon vohasining Sherobod tumanidagi tog‘larda, olimlarning taxminicha, 10 ming yil burun chizilgan rasmlar topildi. Undagi rasmlarning shu qadar mahorat bilan ishlanganligi bugungi kunda dunyo ahlini hayratda qoldirmoqda.

Odamzodning yog‘och bilan toshdan foydalana boshlaganiga ikki million yildan oshgan bo‘lsa, ma‘dan va uning birikmalari qo‘llana boshlanganiga atigi o‘n ming yil bo‘ldi. Mis «bronza asri»ning asosiy ashyosi sifatida yetti ming yildan beri insoniyatga xizmat qilib kelmoqda. Temir esa miloddan bir yarim ming yil oldin keng ishlatila boshlangan. Mendeleyev jadvalidagi moddalarning kattagina qismi XVIII-XIX asrlarda topilgan. Alyumin qoshiqlar faqat podsho va zodagonlar xonadonida ishlatilganiga 150 yilcha bo‘ldi.

Bu voqealar shuni ko‘rsatadiki, inson doimo go‘zallikka intilib yashagan va ehtiyojini qondirish uchun uni o‘z qo‘li bilan o‘zi yaratgan.

Topshiriq. Matnni ifodali o‘qing. Mazmunini qayta so‘zlab bering.

1-mashq. Savollarga javob bering.

Burgut

Yosh burgut uchmoqda ko‘kda shiddatkor,
Kumush bulutlarning to‘zg‘itib parin.
Uchmoqda qalbida mag‘rur ishonch bor,
Qaqshagan qoyalar, cho‘qqilar sari.

Uchmoqda! Qayerga? Cho‘qqiga! Nechun?
Burgutning shiddatin uyg‘otgan nima?
Bo‘ronli dargohda ne kutar uni,
Qudratli qanotin qo‘zg‘otgan nima?
O‘ynoqi shamollar ila basma-bas,
Ana, qo‘ndi burgut eng yuksak joyga!
Cho‘qqi uzra mag‘rur turdi-yu birpas,
Yana bo‘ron misol qo‘zg‘oldi qayga?

Axir ne bo‘lardi bersang, tabiat,
Shu buyuk shiddatga yarasha maqsad!

A.Oripov

Topshiriq.

1. She'rd a nima haqda so'z boradi?
2. Asosiy fikr ifodalangan gap qaysi?
3. Shoir nima demoqchi ekanligini tushuntirib bering.

Yordamchi so'zlar

(Служебные слова)

Служебные слова не являются членами предложения, а служат для выражения грамматических отношений между словами и предложениями, а также различных оттенков значений слов и предложений.

К служебным словам относятся: а) ko'makchi (послелого), б) bog'lovchi (союзы), в) yuklama (частицы).

Некоторые слова в узбекском языке не относятся ни к самостоятельным словам, ни к служебным. Это: а) undov so'zlar (междометия), б) taqlidiy so'zlar (звукоподражательные слова), в) modal so'zlar (модальные слова).

Междометие, в известной степени, соотносительно как с самостоятельными словами, так и со служебными.

Звукоподражательные слова стоят особняком в общей системе частей речи и не имеют связей ни с одной из них. Функционально они относятся к наречиям. *Suv shar-shar oqmoqda.* - Журча, течет вода.

Teng bog'lovchilar

(Сочинительные союзы)

Сочинительные союзы употребляются для выражения разных отношений между членами предложения и простыми предложениями в составе сложного. В узбекском языке они по своему значению делятся на три группы

1. *Biriktiruvchi bog'lovchilar* (соединительные союзы): *va* (и), *hamda* (и, также) – употребляются для связки однородных членов предложения, простых предложений в составе сложного. *Например: Biz tarixiy obidalar hamda muzeylarni tomosha qildik.* - Мы осмотрели исторические памятники и музеи. *Eshik ochildi va o'qi-tuvchimiz xonaga kirib keldi.* – Дверь открылась и наш учитель зашел в кабинет.

Иногда в функции соединительного союза используются послелог *bilan*, частицы *ham*, *-da*, *-u* (-yu).

2. Zidlovchi bog'lovchilar (противительные союзы): ammo, lekin, biroq, balki (но, однако) – употребляются для выражения противительных отношений между предложениями. Предшествующее предложение на письме отделяется от союза запятой, а в устной речи – краткой паузой. *Например:* O'zbek tilini yaxshi biladi, ammo sen yaxshi bilmaysan. - Он узбекский язык знает хорошо, а ты не так хорошо.

3. Ayiruvchi bog'lovchilar (разделительные союзы): yo, yoki, yohud (или, либо), goh, goho, dam, bir (то), ba'zan (иногда), xoh (или) – связывают предложения или однородные члены, а также выражают взаимоисключения явлений, действий - состояний или их чередование. Эти союзы в основном употребляются повторно. *Например:* Sahnaga sen chiqasanmi yo ustozing chiqadimi? - На сцену выйдешь ты или выйдет твой наставник? Ba'zan biz ularnikiga borar edik, ba'zan ular biznikiga kelar edilar. – Иногда мы к ним ходили, иногда они к нам приходили.

2 – mashg'ulot

Tabiat injiqliklari

Sunami

Sunami (yaponcha – ajal va vayronalik keltiruvchi to'liqlar) — suv ostida yoki sohil bo'yida kuchli zilzila bo'lganda, ba'zan vulqonlar otilishi oqibatida dengiz tubining ko'tarilishi va cho'kishi natijasida yuzaga keladigan juda uzun gravitatsion dengiz to'liqlaridir. Bu yuzaga kelgan qo'zg'alish suv qatlamining to'liqsimon harakatlanishiga sabab bo'ladi, ya'ni katta tezlikda (50 dan 1000 km/soatgacha) harakatlanuvchi Sunami to'liqlari yuzaga keladi. To'liqlar oralig'idagi masofa 5 dan 1500 km. gacha, balandligi esa ochiq okeanda 0,1 m.dan 5 m. gacha, qirg'oqlarda 10 metrdan 50 metrgacha yetadi va undan ham ortib ketadi. Sunami katta halokatlar keltiradi. Asosan Tinch okeani qirg'oqlarida (sunamilarning 80 %) kuzatiladi. Eng kuchli sunami 1895-yilda Xonsyu oroli yaqinida sodir bo'lgan. So'nggi 2004-yil 26-dekabrda Janubiy sharqiy Osiyo mamlakatlarida yuz bergan. Sunami oqibatida 300 mingdan ziyod kishi qurbon bo'ldi va bedarak yo'qoldi. Shu regionda joylashgan mamlakatlar iqtisodiga ulkan zarar keltirdi. Sunamidan qisman saqlanish uchun okean va dengiz qirg'oqlarida inshootlar quriladi. Bir necha mamlakatlarda aholini sunamidan xabardor qilish xizmatlari tuzilgan.

Zilzila

Zilzila — yer ichki harakatlari natijasida uning yuzasida paydo bo'ladigan tebranma harakat. Zilzila tabiiy ofatlar ichida odamlarning halok bo'lishi, yetkazilgan zarar, egallagan hududi va himoyalash tadbirlarining qiyinligi bilan ajralib turadi. Vayron qiluvchi kuchga ega birgina zilzila natijasida bir necha minglab odamlar halok bo'lishi, yuz mln. AQSH dollarlab moddiy zarar yetkazishi mumkin. Masalan, 1556-yil 23-yanvarda Xitoy hududida sodir bo'lgan zilzila natijasida 830000 inson nobud bo'lgan bo'lsa, 1755-yil 1-noyabr Lissabonda (9 ball) sodir bo'lgan zilzila 60 ming kishining hayotiga zomin bo'lgan. Oxirgi 50 yil ichida bo'lib o'tgan kuchli zilzilalar ichida vayrongarchilik va qurbonlar miqyosiga ko'ra Chili, San-Fransisko, Tokio, Ashxobod va Spitak, Toshkentdagi-lar ajralib turadi. 1948-yilgi Ashxobod (100 ming odam halok bo'lgan, 8—9 ball) zilzilasidan keyingi eng dahshatli fojia Spitak zilzilasi nomini oldi (unda 50 ming odam halok bo'lgan). U 1988-yili 7-dekabr kuni sodir bo'ldi. Dastlabki silkinishning o'zida 16 ming aholisi bo'lgan Spitak shahri va uning atrofidagi bir necha qishloqlar butunlay yakson bo'ldi. 200 mingli Leninikan shahridagi zamonaviy binolarning to'rt dan uch qismi yer bilan yakson bo'ldi.

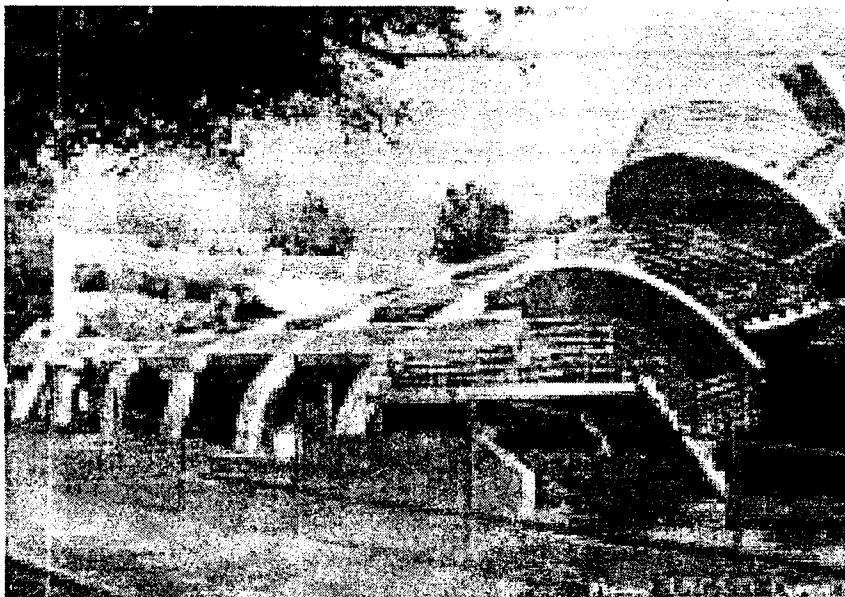
San-Fransiskoda 1906-yil 18-apreldagi yer qimirlashida 700 aholi halok bo'lgan. Moddiy ziyon 1,5 mlrd. AQSH dollarini tashkil etgan. Ikki kun yong'in mobaynida 500 ga yaqin kvartallar yonib, hech narsa qolmagan, hammasi bo'lib 350 ming kishi halokatga uchragan.

Eng kuchli zilzila O'zbekistonda 1902-yilda (8-9 ball) Andijonda, 1946-yilda Namanganda (Chotqol zilzilasi nomi bilan), Toshkentda 1868 va 1966-yilda (7-8 ball), Gazlida 8-10 ball, Tojikistonda 1907-yilda, Hisorda (9-19 ball), 15 ga yaqin qishloqlar xonavayron bo'lgan, 1000 yaqin odam nobud bo'lgan. 1911-yilda Pomirda Sarez zilzilasi natijasida tog' o'pirilib, Usoy degan to'g'on hosil qilgan. Murg'ob daryosini to'sib qolib, Sarez degan ko'l paydo bo'lgan. Zilzila qisqa

vaqt oralig'ida sodir bo'lsa-da, o'zining vayronakor kuchi bilan insoniyatga juda katta talofotlar yetkazadi. Misol uchun 1906-yilda San-Fransiskoda bo'lib o'tgan zilzila 40 soniya davom etgan bo'lsa, 1964-yil Alyaskada sodir bo'lgan zilzila 3 daqiqa davom etgan.

Vulqon qa'ridan chiqadigan lava va qizigan gazlar, yerning yuza qobig'iga (suv qaynab bug'lari choynak qopqog'iga ta'sir ko'rsatgandek) ta'sir ko'rsatadi. Bunday ta'sir natijasida sodir bo'lgan zilzilalarni *vulqonli zilzilalalar* deyiladi. Yer silkinishini katta ko'chkilar va o'pirilishlar natijasida ham sodir bo'lishi mumkin. Bu esa mahalliy *ko'chki zilzilasi*ni keltirib chiqaradi.

So'nggi o'n yillarda zilzila sodir bo'lish sabablariga yangi omil — inson faoliyati qo'shildi. Insoniyat o'zi xohlamagan holda yer osti yadro portlatishlari, qazilma boyliklarni qazib olish; katta miqdordagi gaz, neft, suv zahiralarni chiqarib olish; yirik suv omborlarni bunyod etish natijasida yer qobig'ining alohida plitalariga og'irlik kuchini ta'sir ko'rsatishi oqibatida yer osti zarbasini keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, Hindistonda Koyna suv omborining qurilishi 8 balli zilzilani keltirib chiqargan. Natijada 177 kishi halok bo'lgan.

Zilzila talafotlarini oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlar. “Aholini va hududlarni tabiiy hamda texnogen xususiyatli favqulodda vaziyatlarda muhofaza qilish to'g'risida”gi Qonunning 14-moddasida bayon etilishicha, “Favqulodda vaziyatlar monitoringi va ularni oldindan bashorot qilish” zilzila kabi dahshatli favqulodda vaziyatning oqibatlarini kamaytirish tadbirlarini ishlab chiqishda, bo'lajak zilzilani oldindan aytib berish muammolarini hal qilish nihoyatda muhim hisoblanadi.

Zilzila vaqtida aholi harakati

Zilzilagacha: (sumka yoki ryuzaklar bilan)

➤ Shaxsingizni tasdiqlovchi hujjat;
➤ xonadoningizda batareyali radiopriyomnik, choʻntak elektr fonari va dori-darmonlar saqlanadigan quticha, zarur hujjatlar tayyor holda turishi;

1. birinchi tibbiy yordam koʻrsatish qoidalarini bilishingiz;

2. asosiy elektr oʻchirgich va gaz kranlarining joyini aniq bilib olishingiz;

3. shkaflarda ogʻir buyumlarni qoʻymaslik, ogʻir shkaflarni devorga mahkamlab qoʻyish;

4. zilzila sodir boʻlgan vaqtda oila aʼzolari bilan qayerda uchra-shishni kelishib olish;

5. tashkilotlar, muassasalarda oʻtkaziladigan tadbirlarda ishtirok etish zarur.

Zilzila vaqtida:

• agar binoning birinchi qavatida boʻlsangiz, darhol tashqariga chiqing, binodan tashqarida boʻlsangiz, oʻsha yerda qoling;

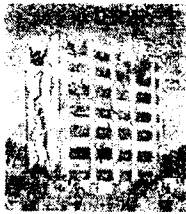
• xona ichida boʻlsangiz, tayanch devorlar va eshik ostonasi xavfsiz joylar hisoblanadi;

• koʻchada boʻlsangiz qulab tushishi mumkin boʻlgan bino, baland devor, elektr tarmoqlaridan yiroqroq boʻlishga harakat qiling;

• zilzila vaqtida lift yoki zinalardan foydalanmang.

Zilziladan soʻng:

• sarosimaga tushmay, xotirjamlik bilan vaziyatni baholang, jabrlanganlarga va bolalarga yordam berishga kirishing;

• suv, gaz, elektr tarmoqlari holatini tekshiring, ishdan chiqqan boʻlsa foydalanmang;

• Shikastlangan binolarga kirishda ehtiyot boʻlib harakat qiling;

• telefon tarmoqlarini ortiqcha band qilmang;

• zilzila qaytishiga tayyor turing, berilayotgan

axborotlarni kuzatib boring.

Demak, zilzila vayronakor kuchga ega ekanligi bilan tabiiy ofatlar ichida ajralib turadi. Shuning uchun zilzilagacha zilzila vaqtida va zilziladan so'nggi harakatlarni yetarli darajada o'zlashtirib oling.

Topshiriq.

1. Matnni rus tiliga tarjima qiling.
2. Yordamchi so'zlarni ajratib, o'zi bog'langan so'z bilan daftaringizga yozing.
3. Tabiat hodisalari tufayli yuz berayotgan o'zgarishlar haqida matn tuzing.
4. Xalokat yuz berganda ko'rsatiladigan birinchi yordamga nimalar kiradi?
5. "Men 2200-yilni shunday tasavvur qilaman" mavzusida rasm yoki fotoetyud tayyorlang.

Ko'makchi (Послелогои)

Послелогои - особый разряд слов, служащих для выражения целевых, причинных, временных, пространственных, направительных, уподобительных и других отношений между именами или между субъектом и предикатом.

Послелогои в узбекском языке ставятся после слова, к которому относятся. Лексическое значение послелогов, как правило, определяется только в сочетании с другими словами.

Послелогои в современном узбекском языке делятся на следующие группы:

1. Asl ko'makchilar - собственно послелогои: bilan, uchun, kabi и др. Лексическое значение этих послелогов в современном узбекском языке определяется только в сочетании с именами или глаголами. *Например:* Guruhimiz studentlari yozuvchi O'tkir Hoshimov bilan uchrashdi. - Студенты нашей группы встретились с писателем Уткиром Хошимовым.

2. Ot - ko'makchilari - отыменные послелогои, т.е. послелогои образованные от различных имен, которые наряду с функциями послелогов сохраняют значение самостоятельных слов: burun - раньше, tomon - сторона, ilgari - раньше, прежде, keyin - после и др.

3. Fe'l-ko'makchilari - отглагольные послелогои, т.е. послелогои, являющиеся по своему образованию деепричастными формами: ko'ra

- как, наподобие, yarasha - так, также, qarab - из-за, boshlab - с, tortib - с, qaraganda - по отношению. Эта группа послелогов сохраняет при-
сущее этим глагольным основам управление.

В зависимости от реального лексического значения, а также от соответствия значений послелогов функциям падежных форм послелоги управляют дательно-направительным (jo'nalish kelishigi), местным (O'rin-payt kelishigi) и исходным (chiqish kelishigi) падежами.

2-mashq. Nuqtalar o'rniga ko'makchilar qo'yib, daftaringizga yozing.

1. Karimadan do'stim ... habar eshitdim. 2. U maktab ... ketdi. 3. Biz telefon ... xabarlashib turamiz. 4. Men darsimni tayyorlab bo'lgandan ... kelaman. 5. Bozorda narxlarga ... savdo qilaman.

Topshiriq. Matnni o'qing va ajratilgan so'zlarga lug'at tayyorlang.

Mexanik soatlarga qadar

Ilgari vaqtni quyoshga qarab, xo'roz qichqirig'iga yoki shamning qancha qismi yonganiga, lampashishada qancha chiroqmoy qolganiga qarab **aniqlashgan**. Termometr ustuniga **o'xshash** o'lchovli sham va lampa orqali ham vaqtni bilishgan. **Quyosh chiqishidan** boshlab osmon bo'ylab qilgan harakat o'rniga qarab vaqtni **osonlikcha** aniqlashgan. **Shu sababli** kunduzi quyosh eng **ishonchli** soat hisoblangan. Kechalari esa **suv soatlariga** qarab vaqtni bilishgan. Suv soatlarida bir idishdan ikkinchisiga suv quyib turilgan. Dengiz bo'ylab **kema safarlarida** suv soatlari bilan **vaqtni aniqlash** qiyin bo'lgan. Shu sababdan matroslar **qum soatdan** foydalanishgan. Keyin suv soatlari po'kak bilan jihozlana boshlangan. U milni dam ko'tarib, dam tushirib turgan. **Taxminan** yuz yil avval po'kak o'rniga **qadoqtosh, tishli g'ildiraklar** yaratilgan va shundan so'ng mexanik soatlar kelib chiqqan. Shu vaqtdan boshlab qadoqtosh o'rnini burab qo'yiladigan prujina egallagan...

Hozir esa **ishonchililigiga qaramasdan**, mexanik soatlar ham o'z "aj-dod"lari kabi "quvg'in"ga uchramoqda. Ularning o'rnini batareya yordamida ishlaydigan **elektron soatlar** egallamoqda. Bunday soat bitta batareya bilan muddatiga qarab bir necha vaqt **beminnat xizmat qila oladi**.

Topshiriq. Matndan ko'makchilarni topib, daftaringizga ko'chiring.

3-mashq. Ko'makchilarni kelishiklar bilan almashtiring.

Namuna: Sayyohlar poyezd bilan yo'lga chiqishdi - Sayyohlar poyezdda yo'lga chiqishdi.

1. Sayyohlar poyezd bilan yo'lga chiqishdi. 2. Radio orqali sizning qo'shig'ingizni tingladim. 3. Kitobni ukam uchun oldim. 4. Uyg'a trolleybus bilan yetib oldim. 5. Sizni do'stim orqali topdim. 6. Hayvonlar haqida nimalarni bilasiz?

3 – mashg'ulot Hayvonot olamida

Tabiatda hayvonlar ham o'simliklar kabi katta ahamiyatga ega. Hayvonlarning hayoti o'simliklar bilan bog'liq. Yashil o'simliklar o'txo'r hayvonlar uchun oziq hisoblanadi. Ammo hayvonlar ham o'simliklar hayotida katta ahamiyatga ega. O'simliklarning o'sishi va ekinlarning hosildorligi tuproqning unumdorligiga bog'liq. Tuproq hosil bo'lishi jarayonida esa turli mikroorganizmlar bilan birga hayvonlar ham ishtirok etadi. Daraxtlardan to'kilgan barglar, kuz kelishi bilan qurib qolgan o'tlar turli xil bakteriyalar, zamburug'lar, bir hujayrali hayvonlar, chuvalchanglar, hasharotlar va boshqalar uchun oziq hisoblanadi. Tuproq organizmlarining faoliyati natijasida o'simliklar qoldig'i maydalanadi; tarkibidagi organik moddalar parchalanib chiriydi va tuproqda boshqa o'simliklarning o'sishi uchun zarur moddalar to'planadi.

Tuproqda yashovchi hasharotlar: yomg'ir chuvalchanglari, za'xkashlar, chumolilar va ayrim sut emizuvchilar (kemiruvchilar, chumolixo'rlar) tuproqni aralashtiradi, yumshatadi, kislorodga boyitadi va unga suv shimilishini yaxshilaydi. Bundan tashqari, bir qancha hayvonlar gulli o'simliklarning changlanishida ishtirok etib, ularning hosildorligini oshirishga yordam beradi. Kungaboqar, grechixa, qoqio't, sebarga kabi bir qancha o'simliklar faqat hasharotlar yordamida changlanadi. O'simliklar hasharotlar yordamida changlanganida ularning hosildorligi ortadi.

Hayvonlar tabiatda sanitar vazifasini ham bajaradi. Bir qancha hayvonlar hayvonlar murdasi, o'simliklar qoldig'i, to'kilgan barglar bilan oziqlanib, ulardan yer yuzini tozalaydi. Suvda yashovchi ko'pchilik hayvonlar suvni o'z ichagidan filtrlab o'tkazib, o'ziga oziq topadi va suvni ifloslanishdan saqlaydi.

Insonlar hayotida hayvonlar katta ahamiyatga ega. Ular qadimdan hayvonlarni ov qilib kun kechirishgan. Ibtidoriy odamlar uchun hayvon

go'shti oziq-ovqat bo'lsa, ularning terisidan kiyim-bosh, suyaklaridan turli ov qurollari tayyorlangan. Keyinchalik ular hayvonlarni qo'lga o'rgatib, xonakilashtira boshlashgan.

Hozirgi davrda ham inson hayotida hayvonlarning ahamiyati katta. Uy hayvonlaridan oziq-ovqat mahsulotlari, sanoat uchun teri, jun va pilla olinadi. Yovvoyi hayvonlar, xususan baliqlar, qisqichbaqasimonlar va molluskalar oziq-ovqat sifatida ishlatilishidan tashqari, dori-darmon va vitaminlar olishda foydalaniladi. Ularning chiqindisidan tayyorlangan kukun o'g'it sifatida yerga solinadi. Yovvoyi hayvonlarning terisidan kiyim-kechak tikilsa, pati, shoxi va suyaklaridan sanoatda foydalaniladi.

Topshiriq.

1. Parrandalarning o'rtacha yoshi haqida bilganlaringizni so'zlab bering.
2. Baliqlar turidan qaysilarini bil. siz? Ro'yxatini daftaringizga yozing.
3. Eng katta hayvon og'irligi qancha? Eng kichik hayvonningchi?
4. Hayvon ovlash turlari bo'yicha suhbat tuzing.

Qushlarning tabiatdagi ahamiyati

Qushlar **quruqlikda** yashovchi umurtqalilarning eng xilma-xil guruhi bo'lib, yer yuzidagi barcha yashash muhitlarida uchraydi. Hasharotxo'r qushlar: **chittaklar, pashshaxo'rlar, chug'urchuqlar, qaldirg'ochlar, jibilajibonlar** zararkunanda va kasallik tarqatadigan **hasharotlarni qiradi**. Masalan, bitta chug'urchuq oilasi uyada bola boqish davrida har kuni may qo'ng'izi va uning qurtlaridan 8—10 mingtasini yoki mayda qurtlardan 15 mingtasini yeydi. Yirtqich qushlar, yapaloqqushlar, laylaklar zararkunanda va **kasal tarqatuvchi kemiruvchilarni qirib**, ular sonini cheklab turishga yordam beradi.

O'simliklar mevasi va urug'i bilan oziqlanadigan qushlar ularni tarqalishiga yordam beradi. **Qarg'a va hakka, yong'oq va danakli mevalarni tarqatishi** mumkin. Sharqiy Sibirda kedr daraxti urug'ining tarqalishida kedrovka katta ahamiyatga ega. Soyka qushi esa eman daraxti yong'oqlarini; shaq-shaqlar, sviristellar, ryabchiklar, cheremuxa, ryabina, malina, buzina kabi o'simliklar mevasini tarqatadi. Zararkunanda hasharotlar va kemiruvchilarga qarshi kurashda qushlardan foydalanish uchun, avvalo ularni **bezovta qilmaslik**, qulay sharoit yaratish va in qurib bola ochishi uchun sun'iy uyalar yasab, ularni **ekin maydonlariga jalb qilish** kerak.

Hasharotxo‘r va yirtqich sut emizuvchilar zararkunanda va kasallik tarqatuvchi hasharotlar sonini cheklab turadi. Yirtqich sut emizuvchilar kasal va **nimjon** hayvonlar yoki ular murdasi bilan oziqlanib, hayvonlar **naslining yaxshilanishiga** yordam beradi; yer yuzini tozalab, tabiiy sanitarlar vazifasini bajaradi.

Odamning **xo‘jasizlik** faoliyati natijasida keyingi yillarda bir qancha sut emizuvchilar soni **keskin kamayib**, ayrim turlari yo‘q bo‘lib ketdi. Faqat keyingi 300 yil davomida yer yuzidan sut emizuvchilarning 60 dan ortiq turi **yo‘q bo‘lib ketgan**. O‘zbekiston faunasi tarkibidan ham o‘tgan asrning ikkinchi yarmida turon yo‘lbarisi, orol baqra balig‘i butunlay yo‘qolib ketdi. Ayrim turlari, masalan, Buxoro bug‘usi, Prjevalskiy oti, jayron, zubr va boshqalar faqat **tutqunlikda** va yarim tutqunlikda **saqlab qolingan**.

1. Tabiatda yo‘qolib borayotgan hayvonlar nega “Qizil kitob”ga kiritiladi?
2. Uyda parvarish qiladigan yoki parvarishlashni xohlagan hayvoningiz haqida gapirib bering.
3. Ajratib ko‘rsatilgan so‘zlardan lug‘at tuzing.

4 – mashg‘ulot

Ginnesning rekordlar kitobini varaqlab...

Topshiriq. Matnni o‘qing va yodda tuting.

1. Dunyodagi eng katta baliq Tinch, Xind, Atlantika okeanlari-ning subtropik, tropik rayonlarida keng tarqalgan kitsimon akuladir.
2. Odam uchun juda xavfsiz va eng yuvvosh ulkan akulaning jigaridan 500 litrgacha baliq moyi olinadi.
3. Oq baqra 100 yildan ortiq yashaydi. Bu eng uzoq umr ko‘radigan hamda eng ko‘p miqdorda qora ikra olinadigan baliqdir.
4. O‘rta Osiyo zaminida Xivadagi eng ko‘hna bino ming yoshli Juma masjididir.
5. 1400-yildan beri ishlatib kelinayotgan g‘oyat qadrli so‘z “Assalomu Alaykum”ni to‘liq aytib so‘rashish, xalqimizning eng qadimgi va eng yaxshi an‘anasidir.

4-mashq. Matndagi yordamchi so‘zlarni aniqlang va o‘zi bog‘langan so‘z bilan daftaringizga ko‘chiring. Matn mazmunini so‘zlab bering.

O'zbekiston o'simliklar dunyosi

1950-yilda Toshkentning shimoli-sharqiy chekkasida eng katta bog'— Botanika bog'iga asos solindi. 80 gektar maydonda 5.500 dan ortiq tur, shakl va navga ega bo'lgan o'simliklar yig'masi mavjud.

Dendrariyda Yevropa va Kavkaz, Uzoq sharq va O'rta Osiyo, Shimoliy Amerika va Xitoy o'simliklari dunyosining 2.500 dan ziyod (jumladan 170 ta xushbuy) turi mavjud. Do'lana, qizilcha, zirk yig'malari bor, ular jahonda eng to'liq hisoblanadi. O'tli o'simliklar (2.200 xildan ortiq) turlari orasida O'rta Osiyo poyalari va eremulari yig'masi jahon botanika bog'lari ichida eng kattasi hisoblanadi. Jahondagi 54 mamlakatning 376 ta botanika muassasasi bilan urug'liklar ayirboshlab turadi.

Botanika bog'ini har yili 10 minglab kishi kelib ko'radi.

Respublikamizda eng yirik qo'riqxonasi — Chotqol tog'-o'rmon qo'riqxonasi bo'lib, Chirchiq-Ohangaron tumanida joylashgan. Dastlab, 1947-yilda Parkent qishlog'ining 22 ming gektar maydonida tashkil etilgan. Hozirgi vaqtda uning maydoni 47,5 ming gektarga yetdi. Qo'riqxonada o'simliklar dunyosi rang-barang va boy. 600 turga yaqin o't, 40 turda daraxt va buta o'sadi. 40 foizini archazorlar egallaydi. Bundan tashqari olma, nok, tog'olcha, do'lana kabi mevali daraxtlar, "tosh daraxt" ham uchraydi. Noyob hayvonlar ko'p.

Zayniddin Faxriddinovni iqtidorli bog'bon—"o'zbek limonining otasi" desa bo'ladi. Limon asli subtropik mintaqada yetishtiriladigan meva bo'lib, mutaxassislar uni O'zbekiston sharoitida o'stirish mumkin emas deb hisoblashardi. 1960-yilda O'rta Osiyoda birinchi bo'lib asos solgan Zayniddin Faxriddinov maktabi yaratildi. 50 gektar limonariy har yili 1500 tonnalab eng yuqori hosil bermoqda. U 5 xildagi o'zbek limonini yaratib, o'ziga xos rekord o'rnatdi.

5-mashq. Berilgan gaplarni yordamchi so'zlar ishtirokida kengaytiring.

1. Onda-sonda o'yinqaroq bolalar, tirikchilik bilan ovora yurgan kattalar ko'rinadi. (O.) 2. Ilg'orlar katta muvaffaqiyatga erishdilar. 3. Kattaga hurmatda, kichikka izzatda bo'l. (Maqol) 4. Diktantni oqqa ko'chirib yozishga ruxsat berilmaydi. 5. Umurzoq aka Samanni tolga bog'ladi. 6. Yaxshi bilan yursang, yetarsan murodga, yomon bilan yursang, qolarsan uyatga. (Maqol) 8. Hali kattalardan darak yo'q edi. (M.Ism.) 9. Yaxshiga yondosh, yomondan qoch. (Maqol) 10. Yaxshi oshini yeydi, yomon boshini. (Maqol)

Topshiriq. Tabiat tasviri tushirilgan ushbu surat asosida kichik bayon yozing. Bayonda yordamchi soʻzlarni qoʻllang.

6-mashq. Berilgan matnlarni oʻqing va rus tiliga tarjima qiling.

Oʻn olti yoshli akademik

Klod Klero — taniqli fransuz matematigi. U oʻn yoshligidayoq matematik analiz boʻyicha kitobni qiynalmasdan oʻqir edi. Klod 13 yoshga toʻlganda Parij Fanlar akademiyasiga oʻzining matematik tadqiqotini taqdim etdi. Oʻn olti yoshida esa Klod Klero akademik boʻldi.

Ellik tildagi nutq

Talyavani — mashhur italyan lingvist-professori. Boʻlajak polilog oʻn ikki yoshida yetti tilda soʻzlasha olardi. Yigirma ikki yoshida esa, u oʻn besh tilni egalladi. Rim professori har yili 2-3 tilni oʻrganar edi. Lingvistik kongresslardan birida u 50 tilda qutlov nutqi soʻzladi.

5 – mashgʻulot

Dunyo moʻjizalari yuzasidan savol-javob oʻtkazish

Topshiriqlar:

1. “Dunyo moʻjizasi” mavzusida insho yozing.
2. Mavzu doirasida krossvordlar tuzing.
3. Qoʻshimcha tarzida yoziladigan yuklamalar turini ayting.
4. Yuklamalar ishtirokida 5 ta gap tuzing.

Yuklama

(Частицы)

Частицы служат для передачи дополнительных смысловых, эмоционально-оценочных оттенков в значении слов, словосочетаний или предложений. *Например:* Anvarni taniysizmi? Nahotki tanimaysiz? Axir sizlar bian bir mahallada yashaysizlar-ku? Вы знакомы с Анваром? Неужели не знакомы? Ведь вы же живете в одной махалле?!

В зависимости от того, какие добавочные значения они вносят в речь, частицы разделяются на группы:

1. **So'roq va taajjub yuklamalari** (вопросительные и побудительные частицы): -mi (ли, разве), -chi (-а, -ка), -а, -уа (-а, ведь). Они прибавляют оттенки эмоционального значения к словам или предложениям и превращают их в вопросительные предложения. *Например:* Seni kutaymi? - Ждать ли тебя? Qani, yaqinroq kel-chi. - Давай, подходи-ка поближе. Juda chiroyli gul ekan-a. Ведь цветок очень красивый.

2. **Ta'kid va kuchaytiruv yuklamalari** (утвердительные и усиленные частицы): -ku, -и, -уи, -da, xatto, hattoki, ham (ведь, даже), -oq (-уоq), -ki (уже, же), axir (в конце концов), nahotki (неужели). Эти частицы употребляются в речи для усиления и утверждения значения слова. *Например:* Sizga aytdim-ku. - Ведь я вам говорил. Hatto menga ham ko'rsatdi. - Даже мне показывал. Axir menga quloq sol. - Слушай меня в конце концов.

3. **Ayiruv va chegaralov yuklamalari** (выделительные и ограничительные частицы): -gina, -kina, -qina, faqat (только, только лишь, исключительно, единственно). Они служат для разделения слов по значению и указывают на них путем разграничения. *Например:* Kechagina Buxorodan keldi. - Только вчера приехал из Бухары. Faqat pok olasizmi? - Хотите купить только грушу?

4. **Aniqlov yuklamalari** (уточнительные частицы): xuddi, naq, (как раз, точно, ровно, точь в точь) - указывают путем уточнения на значение слова, к которому сами относятся. *Например:* O'tgan yil xuddi shu yerda uchrashgandik. - В прошлом году как раз здесь встретились. Sizni naq bir soat kutdik. - Ждали вас ровно час.

5. **Gumon yuklamasi** (неопределенная частица) -dir (наверно) прибавляется к слову, с которым связано значение неопределенности, неясности. *Например:* Janjalga sabab bo'lgan narsa shu suratdir? - Наверно поводом для ссоры была это фотография?

6. Inkor yuklamasi (отрицательная частица) на (ни) употребляется повторно перед однородными членами или перед простыми предложениями в составе сложного для отрицания их значения. *Например:* Stolda na qog'oz, na qalam bor edi. - На столе не было ни бумаги, ни карандаша.

7-mashq. *Matnni o'qing. Yuklamalarni topib, so'zlariga qanday ma'noni qo'llash uchun qo'llanganini tushuntiring.*

Bo'ynoq uygacha arang yetib keldi. Keliboq og'ilxonaning oldiga cho'zildi. Keyin ko'zlarini yumib oldi-da, uzoq ochmadi. Ayam itlarga pishirgan ataladan uning idishiga solib qo'ydim.

— Nima bo'ldi. Bo'ynoqing boshi osilib, shalpayib qolibdi? Itlar talabdimikan? - dedilar ayam.

— Xirillab zo'rg'a nafas olyapti. Tomog'i og'riganga o'xshaydi-ya. Ertaga doktor kelsa, dori so'rayman, - dedim.

— Itning ham tomog'i og'riydimi? – dedilar ayam gapimdan ajablanib.

— Ha, nima u ... odam emasmi? – dedim “odam” so'zi o'rniga boshqa so'z topolmay.

— Ha, odammi? – dedilar ayam mening gapimga kulib.

— Axir unda ham tomoq bor. Sovuq suv ichgan bo'lsa, tomog'i og'rigan-da, - dedim ayamning Bo'ynoqni kamsitganliklaridan astoydil xafa bo'lib.

— Ha, xo'p. Seningcha bo'la qolsin, - dedilar ayam men bilan tortishib o'tirishni o'zlariga ep ko'rmay.

Sezdim: ayam o'zlaricha meni : “Go'dak-da, nimani ham tushunardi”, deb o'ylab, hatto bahslashib ham o'tirmadilar. “Yo'q, men bola emasman. Enam aytganidek baloman. Bildingizmi?” Albatta bu gapni ayamga eshittirib emas, ichimda aytdim. Mayli, nima deb o'ylasalar, o'ylayversinlar-chi. Axir bir kun katta odam bo'laman-ku. Shunda ko'rasizlar Norbo'taning qo'lidan nima ishlar kelishini...

(Nurali Qobul. “Oq kaphtarlar”)

8-mashq. *Gaplarni o'qing. Yuklamalarni o'zi bog'langan so'z bilan birga yozing.*

1. Ko'rkamgina yigit do'konga shoshilib kirdi. 2. Qisqa vaqtda naq bir savat shaftoli terdik. 3. Onamdan faqat birga tushgan suratgina qoldi. 4. Na qo'shiq, na kulgu ovozi eshitar edi. 5. U topshirilgan vazifani bajargandir? 6. Hamid Olimjon shoirgina emas, mohir tashkilotchi ham edi. 7. Sug'orilgan keng dala xuddi ko'lga o'xshab ko'rinar edi.

6 – mashg‘ulot

Hunar, hunardan unar

Topshiriq. Mehnat va mehnatsevarlik haqidagi maqollarni o‘qing, rus tilidagi muqobil tarjimasini toping va har bir maqol mazmuniga diskusiya uyushtiring.

1. Yozgi mehnat - qishki rohat.
2. Mehnat - baxt keltirar.
3. Inson qo‘li gul.
4. Ishlab topganning oshi lazzatli.
5. Birni birov berar, ko‘pni mehnat.
6. Mehnat qilsang yasharsan, katta-katta osharsan.
7. Qolgan ishga qor yog‘ar.
8. Mehnatdan kelsa boylik, turmush bo‘lar chiroylik.
9. Oltin o‘tda bilinar, odam - mehnatda.
10. Tekinning mehnati ko‘p, mehnatning ziynati ko‘p.
11. Ish - ishtaha ochar, dangasa ishdan qochar.
12. Daraxt yaprog‘i bilan ko‘rkam, odam - mehnati bilan.
13. Yer - boylikning onasi bo‘lsa, otasi - mehnat.
14. Avval o‘yla, keyin so‘yla.
15. Aytilgan so‘z - otilgan o‘q.
16. Arpa ekkan arpa olar, bug‘doy ekkan bug‘doy olar.
17. Aql yoshda emas, boshda.
18. Bir yigitga yetmish hunar oz.
19. Bugungi ishni ertaga qo‘yma.
20. Vaqting ketdi - naqding ketdi.
21. Gapning qisqasi yaxshi.
22. Gul tikansiz bo‘lmas.
23. Daraxt bir joyda ko‘karadi.
24. Do‘stsiz boshim, tuzsiz oshim.
25. Jahl kelganda, aql ketar.
26. Ikki kemanding boshini tutgan g‘arq bo‘ladi.
27. Ip ingichka yeridan uzilar.
28. Kerakli toshning og‘irligi yo‘q.
29. Oz so‘zla, ko‘p tingla.
30. Suv ko‘rmay, etik yechma.

9-mashq. Matnni o'qing, topshiriqlarni bajaring.

NON SEHRI

Samarqandda bir Ali degan me'mor bo'lgan ekan. U bir-biridan go'zal imoratlar qurar ekan—u, usti kiyimga, qorni nonga to'ymas ekan. Kunlardan bir kuni Ali qattiq kasalga chalinib, yotib qolibdi. Do'stlari tabiblarga ko'rsatibdi, shifo topmabdi, folbinlarga fol ochtiribdi, bo'lmabdi, ko'shnochlarga qoqtiribdi, tuzalmabdi.

Tabiblardan biri Alini o'zi qurgan tomga olib chiqishni maslahat beribdi, u yerda yotsa, balki dardiga davo topar, degan gap qilibdi. Alining do'stlari uni o'zi qurgan tomga olib chiqib qo'yishibdi. Ali u yerda kunduzi Osmon bilan Kunga, kechasi Oy bilan Yulduzga qarab yotaveribdi.

Kunlardan bir kuni shaharga qaroqchi-o'g'rilar bostirib kelishibdi. Shu shaharlik bir kosib Ma'rifat degan xusn-jamolda tengi yo'q qizini ulardan qo'rqib, tomga olib chiqib yashirib qo'yibdi.

Ma'rifatning qopida o'zi yopgan Samarqand nonidan solingan ekan. Tomda kasal yotgan Alining dimog'iga yoqimli hid urilib, boshini ko'taribdi. Qizning rahmi kelib, Aliga nonidan beribdi. Nondan yegach, Alining quvvati tiklanib, kasali ham shifo topa boshlabdi. Bu orada shahar qaroqchi-o'g'rilardan ham xalos bo'libdi.

Og'ir kunlarda hamdard bo'lib, bir-birlariga mehr qoyishgach, to'y qilib, oila qurishibdi. Ali yangidan-yangi go'zal, chiroyli binolar qura boshlabdi. Ma'rifat bo'lsa bir-biridan chiroyli, shirin nonlar yopibdi. Ali qurgan bir-biridan yaxshi binolarining dong'i olamga tarqalsa, Ma'rifatning bir-biridan sarta'm, mazali nonlarining dong'i yetti iqlimga yetibdi. Shunday qilib, Samarqand noni ikki yoshni bir umrga qovushtirib, tinch-omon hayotga boshlabdi, murod-maqсадga yetkazibdi.

(«O'zbek xalq asotirlari» kitobidan)

Savol va topshiriqlar:

1. Alini nima sababdan tomga olib chiqib qo'yishgan?
2. Tomda Ma'rifatning paydo bo'lishiga qanday voqea sababchi bo'ldi?
3. Ali kasaliga qanday qilib shifo topdi?
4. Ma'rifat va Ali muhabbatiga nima sababchi bo'ldi?
5. Ali va Ma'rifatning hayotida qanday o'zgarish bo'ldi?
6. Matndagi kelishik qo'shimchalarini ko'makchilar bilan almashtirib yozing.

7 – mashg'ulot Oraliq nazorat -1

8 – mashg‘ulot

O‘z ishimdan sevinaman

Inson o‘z hayoti mobaynida ikki ne‘mat egasi bo‘lish baxtiga musharraf. Bularning birinchisi yaxshi xulqli farzand bo‘lsa, ikkinchisi o‘zi izlanib topgan ilmidir. Har ikkisini ham yaratish moddiy va ma‘juziy ma‘noda to‘lg‘oq azobi desak, xato bo‘lmaydi.

Toshkent temir yo‘llar muhandislari institutida, so‘ngra institut qoshidagi Mirobod akademik litseyda 25 yildan beri faoliyat ko‘rsatib kelgan Zoitova Vazifa Nugmanovna ham tom ma‘noda ana shunday ikki baxtga erishgan insonlardan biridir.

Vazifa Nugmanovna 1940-yil 20-yanvarda Qirg‘iziston Respublikasining O‘sh shahrida ishchi oilasida dunyoga kelgan. 1958-yilda Naman-gan Davlat Pedagogika institutining fizika-matematika fakultetiga o‘qishga kirib, 1963-yil tamomladi. 1979-yilda O‘zbekiston fanlar akade-miyasining fizika - texnika instituti aspiranturasini tamomlab, qattiq jism fizikasi nazariyasi bo‘yicha nomzodlik dissertatsiyasini muvaffaqiyatli hi-moya qildi. 1982-yildan boshlab ToshTYM institutining fizika kafedrasida dotsenti lavozimida ishlay boshladi.

Vazifa Nugmanovna 2 ta monografiya, 42 ta ilmiy maqola, 5 turdagi ilmiy-uslubiy qo‘llanmalar muallifi. Uning hammuallifligida yaratilgan akademik litsey o‘quvchilari uchun fizika fanidan ma‘ruzalar matni Res-publika miqyosidagi tanlovda birinchi o‘rinni egalladi.

Olimaning ilmiy ishlari nafaqat davlatimizda, balki 4 turdagi ilmiy maqolasi xorijiy mamlakatlardagi “Soliq Statik Fizik (Berlin)” jurnalida nashr etildi.

Serqirra ijod sohibasi, tajribali pedagog, mehribon Ona, talabchan do'st, sevimli yor, o'z vazifasiga sadoqatli inson darajasiga yetishish - buyuk baxt.

Lekin Vazifa Nugmanovning hayotida ham o'ydin-chuqur, tashvishli kunlar bo'lganki, uning azobiga nafaqat nozik hislat egasi, hatto erkak kishi uchun ham malol keladigan kezlar edi... Yetimlik, urushdan keyingi ocharchilik davrlari, oila tashvishlari, shahar kezib seminarlar tashkil etish, har ikki tilda ikki xalq vakilidek erkin ilmiy munozaralar uyushtirish, nazariyalar isboti ustida tunni tongga ulash...

Bu jo'shqin, serzavq, mashaqqatli hayotning o'z nashidasi bor, har qanday mehnatning o'z samarasi!!!

Bugungi kunda Toshkent temir yo'l muhandislari instituti va institut qoshidagi Mirobod akademik litsey pedagogok jamoasi va talaba - o'quvchilari Vazifa Nugmanovning nomini hurmat bilan tilga oladilar. Ularning saboqlari bilan hayotda o'z o'rniga ega bo'lgan shogirdlari butun umr qarzdor ekanliklarini ta'kidlaydilar.

Zero, inson o'z hayotida ezgu ishlarni amalga oshira borar ekan, tarq- qiyot yuksalib, jamiyat poydevori mustahkamlanib boraveradi.

Topshiriqlar:

1. Matnni o'qib, qayta so'zlab bering.
2. Siz tanigan o'z kasbining jonkuyari bo'lgan shaxslar haqida gapirib bering.
3. "Men tanlagan kasb" mavzusida trening tashkil eting.
4. "Mutaxassislik" so'ziga mavzuga doir so'zlardan krossvord tayyorlang.

9-mashq. *Ko'chiring. Berilgan matndagi yordamchi so'zlarning tagiga chizing.*

Bir kuni mahallaning narigi chekkasida turadigan nonvoynikiga kirib qoldim. (Nima yumush bilan borganim esimda yo'q.) Qarasam, yog'och so'rida kitobim yotibdi. Varaqlari titilgan, oftobda sarg'ayib ketgan. Qiziqib qo'limga oldim. O'qisam, o'zimning dasxatim: "Bi-rinchi o'qituvchim - onamga!".

O'shanda nima uchun bunday ahvolga tushganimni bilmayman. Xuddi birov meni masxara qilayotgandek bo'lib ketdi. Kelib onamga to'ng'illadim:

—Kitobni yetti mahalla nariga tashlab keling, deb berganmidim sizga!
Onam aybdor qiyofada ma'yus jilmaydi.

Mavlu hech qo‘ymadi-da, bolam. “Bitta o‘qib beraman”, - dedi.

—Mavludagacha yana mingta qo‘ldan o‘tgani ko‘rinib turibdi,— dedim zarda bilan.

—Maqtangansiz.

—O‘zingni siqma, jon bolam. Hozir olib kelaman. Chindan ham, o‘sha kuni kitob qaytib keldi.

Har gal kitobim chiqsa, onam bir gapni aytadi:

—Sen mening suyangan tog‘imsan, o‘g‘lim...

Bilmagan ekanman, men onamning emas, onam mening suyangan tog‘im ekan. Tog‘im to‘satdan qulab tushdi.

Bugun yangi kitobim chiqdi. Birinchi nusxasini emas, bitta nusxasini emas, oltmish ming kitobning hammasini onamga bag‘ishladim. Lekin...

(O‘tkir Xoshimovdan)

Topshiriq: Matndan nimani tushunganingizni so‘zlang.

9 – mashg‘ulot Ilm-kamolot belgisi

10-mashq. Topshiriqlarni bajaring.

1. Ilm orqali elga tanilgan olimlar haqida ma‘lumot bering.
2. Berilgan matnni daftaringizga ko‘chirib yozing.
3. Ajratib ko‘rsatilgan so‘zlardan lug‘at tuzing.

Filds mukofotini bilasizmi?

Matematika sohasidagi Filds mukofoti **fan olamida** alohida o‘rin tutadi. U **xalqaro matematiklar uyushmasining** oliy darajadagi mukofoti bo‘lib, har **to‘rt yilda bir marta** sof riyoziyot sohasida yaratilgan eng yaxshi ilmiy ishlarga beriladi.

Birinchi jahon urushidan keyin 1024-yilda turli qit‘a matematiklarining Kanadaning Toronto shahrida ikkinchi xalqaro kongress bo‘lib o‘tdi, unda shu **fan namoyondalarining** ishlarini munosib baholash uchun doimiy **mukofot tayinlash** masalasi o‘rtaga tashlandi. Bu ishning **asosiy tashkilotchisi** Toronto dorilfununi professori -, Jon Charls Filds edi. Bu ishni **amalga oshirish** uchun Filds juda ko‘p mehnat sarfladi. Nihoyat, 1932-yilda riyoziyotchilarning navbatdagi kongressida u amalga oshdi. Afsuski, **ushbu anjuman boshlanmasdan sal ilgariroq** Filds olamdan ko‘z yumgan edi.

Qoldirilgan bayonotnomasida u o'z mablag'ining bir qismini xalqaro matematiklar uyushmasiga vasiyat qilgandi.

Filds mukofotining boshqa mukofotlardan farqi shundaki, u har to'rt yilda bir marta **yoshi qirqdan oshmagan** matematika fanining rivojlani-shiga katta hissa qo'shgan **yosh olimlarga beriladi**. Bunda mukofot sohi-bining millati, egallab turgan lavozimi, yer yuzining qaysi qit'asidan ekan-liqi hisobga olinmaydi.

11-mashq. Nuqtalar o'rniga zarur kelishik qo'shimchalarini qo'shib o'qing va ko'chirib yozing.

1. Sen... ko'ra raisdan so'rash kerak. 2. Mana shu... beri qancha yil o'tib ketdi. 3. Ertasiga ikki oshna Yangibozor qishlog'i... qarab yo'l olishdi. 4. Sen... buning ahamiyati yo'q. 5. Men... haqimda nima gaplar aytding? 6. U... orqasidan qarab qoldi. 7. Chayla... orqasiga eson-omon o'tib olsak, marra bizniki. 8. Bu odamni ko'p... buyon bilaman. 9. U... qar-shisida ulkan daraxt turardi. 10. Bu taqinchoqlar sen... boshqa kimda bor? (*Oybek*) 11. Dadangga men... boshqa kuyadigan odam qolgani yo'q! (*A.Qahhor*) 12. Anvarning ko'z oldiga ammasi... boshqa hech kim kel-madi. 13. U... atrofida kattakon bir parvona aylanib qoldi. 14. Sobir Javlon... yonidan o'tib zalga, undan yotoqqa kirdi. 15. Doktor chiqib ketgan... keyin Murod Ali holsiz ko'z ishorasi bilan Anvar... chaqirdi. (*A.Qahhor*) 16. Anvar borib ammasi... yoniga o'tirdi. 17. Haqiqatan, kech... tomon Mu-rod Alining ahvoli og'irlashdi (*A.Qahhor*). 18. Marg'uba uni bemor... ol-diga olib kirdi va eshikni qulflab oldi. (*A.Qahhor*) 19. Anvar bilan hech kim... ishi bo'lmay qoldi.

Topshiriq. Matnni o'qing. Qisqacha mazmunini o'zbek tilida so'zlab bering.

Молодой ученый

Давронбек Матрасулов родился 8-июля 1971 года в Хазараспском районе Хорезмской области. В 1993 году экстерном закончил Национальный Университет Узбекистана. Он, минуя кандидатскую диссер-тацию, защитил докторскую. Доктор физико-математических наук. Молодой ученый признан как крупный специалист в области нелиней-ной динамики, атомной физики и физики мезоскопических систем. Не только в республике, но и за рубежом.

Давронбек Матрасулов закончил физический факультет Нацио-нального университета Узбекистана. В студенческие же годы начал углубленного заниматься теоретической физикой. Свою первую на-

учною работу, посвященную решению уравнения Дирака, он написал, будучи еще студентом третьего курса.

За прошедшие после окончания учебы годы молодой ученый добился крупных научных достижений в области физики элементарных частиц, атомной физики, молекулярной физики, физики тяжелых ионов и т.п.

Результаты научных исследований Давронбека Матрасулова используются в ряде экспериментов в Европейском центре ядерных исследований и научных центрах Германии. Более шестидесяти исследовательских работ Давронбека Матрасулова опубликованы в ведущих зарубежных научных и международных премиях, стипендии и грантов. Среди них:

Премия молодых ученых Узбекской Академии Наук. (1998)

Премия государственного комитета по науке и технологии Узбекистана (1999)

Премия Узбекской Академии Наук за лучшее исследования года (2000)

Стипендия Национального научного фонда Канады (2001)

Грант Национального научного совета Америки (2002)

Грант Международного фонда Матсумае (Япония) (2003)

Премия Международной Америки третьих стран (2003)

Стипендия NATO-DAAD (Германия) (2004)

Профессорская стипендия фонда ЖСПС (Япония) (2005) и другие.

Он также был председателем Международной конференции “Нелинейная динамика и Фундаментальные взаимодействия” прошедшая в 2004 г.

В настоящее время он работает заведующим лабораторией Перспективных Исследований в отделе теплофизики Академии наук Узбекистана, которая является в настоящее время одним из признанных в мире научных центров.

Сотрудники руководимой им лаборатории участвуют в целом ряде крупных международных научных проектов. Только с 2004 года восемь из них были удостоены престижных зарубежных и отечественных стипендий и грантов. Молодые ташкентские ученые проводят совместные исследования с коллегами более чем из 20 стран мира.

Среди партнеров лаборатории Отдела теплофизики АН Узбекистана – такие известные научные центры, как Институт физики комплексных и сложных систем в Дрездене, Институт имени Гельмголь-

ца Боннского университета, собрана и университет имени Мари Кюри в Париже, университеты Канады, США, Японии. Кроме того, руководит международным проектом по изучению вакуумных эффектов в сверхсильных магнитных полях, в котором задействованы ведущие ученые Германии, Канады, России и других стран.

12-mashq. *Yusuf Xos Hojibning bilim haqidagi hikmatli so'zlarini o'qib, izohlab bering.*

—Boshliq bilimli va dono bo'lsa, atrofiga o'ziga o'xshaganlarni yig'adi.

—Bilimsiz desalar, bu inson uchun haqoratdir.

—Bilimsizga to'rdan o'rin bo'lsa, ko'r,

Bu to'r poygak bo'ldi, poygak esa to'r.

—Bilimsizni aql-idrok egalari ko'zi ko'r odamga qiyoslashadi.

—Kishi so'zini til bilan so'zlaydi. So'zlari yaxshi bo'lsa, uning yuzi suv oladi, ya'ni obro' qozonadi, e'tibor topadi.

10 – mashg'ulot Mehnatning tagi rohat

Sog'-salomat bo'lib, rohatda yashashni istagan kishi bir kasb egasi bo'lib, hunar o'rganishi kerak. Ko'rkam xulqli bolalar yoshlik chog'laridan boshlab, ilm-u hunar o'rganishga qiziqib, uning kerakligini sezadilar. Hunar o'rganish ko'rkam xulqlarning eng ulug' va go'zallaridan sanaladi. Kishiga sog'liq-salomatlik qanchalik kerak bo'lsa, hunar o'rganish ham tinch va rohatda umr kechirish uchun shunchalik zarur.

Dono xalqimizda "Hunar, hunardan unar" degan maqol bor. Bu hikmatli o'git doim yodingizda bo'lsin.

Topshiriq. Matndagi kelishiklarni ko'makchi so'zlar bilan almashtirib o'qing.

13-mashq. *Kasb-hunarga oid so'zlarni o'qing va har bir kasbga izoh bering.*

Oshpaz, duradgor, sartarosh, quruvchi, bo'yoqchi, suvoqchi, muhandis, tikuvchi, chilangar, jurnalist, yozuvchi, shoir, o'qituvchi, arxitektor, doktor, hamshira, musavvir, tarjimon, tennischi, boksyor, yengil atletikachi, farrosh, mashinist, haydovchi, styuardessa, uchvchi, suhandon, aktyor, rejissyor, raqqosa, seysmolog, sinoptik.

Topshiriq. Matndagi ko'makchilarni kelishiklar bilan almashtirib yozing.

Shifokor bo'lsam deyman

Kelgusida shifokor bo'lishga ahd qilgan odam qanday fazilatlariga ega bo'lishi kerak? Keling, bir o'ylab ko'raylik-chi.

Shifokor odamlarni sevishi va mehribon bo'lishi zarur, chunki uning vazifasi bemorlarning dardini yengillashtirish va ularni o'limdan saqlab qolishdir.

Shifokor dovyurak bo'lishi kerak. Axir u o'zi halokatli kasallik yuqishidan qo'rqmasdan shu dardga chalingan bemorlarni parvarish qilishi kerak. Shifokor har doim tashqi qiyofasi bilan xotirjam ko'rinishi zarur. Uning xotirjamligi va o'ziga bo'lgan ishonchi bemor ruhini ko'taradi va uning tuzalishiga yordam beradi.

Shifokor doimo g'amxo'r va hushyor bo'lishi lozim. Beparvo shifokorga bemor ishonmaydi, shifokorning ehtiyotsizlik bilan aytgan har bir so'zi uni cho'chitib qo'yadi va u tuzalishiga bo'lgan ishonchini yo'qotadi, kasallik ham cho'zilib ketadi.

Shifokor fidokor bo'lishi kerak, chunki u doimo postda. Shifokor kuzatuvchan va sabr-toqatli bo'lishi shart. U shifokorlik sirlarini gapi-

rib qo'ymasligi uchun tilini tiya bilishi ham kerak. U jur'atli bo'lishi lozim.

Shifokor qiziquvchan va mehnatsevar bo'lishi lozim. U doimo o'z bilim doirasini kengaytira borishi, zamonaviy davolash usullarini qo'llashi va tibbiyotning yangi kashfiyotlaridan foydalanishi zarur.

Shifokorlik – naqadar olijanob kasb .

(Jurnaldan.)

14-mashq. Rasmga qarab savol-javoblar tuzing.

Namuna:

— Oshpaz nimani yaxshi ko'radi?

— Oshpaz mazali taom pishirishni yaxshi ko'radi.

Topshiriq. “Mehnatdan kelsa boylik, turmush bo'lar chiroyli” mavzusida insho yozing.

11 – mashg'ulot Xiyobonda dam oldik

O'zbekiston tasviriy san'at galereyasi binosining old qismi qanday bo'lsa, Oliy Majlisning yuqori palatasi bo'lmish Senat devorlari ham xuddi shunday qordek oq, beg'ubor. U oq marmardan ishlangan, shu bois, maydonga ona sutiday pokiza ruh bag'ishlab turadi, shu bois, ko'ngilni ochib yuboradi.

—Ushbu inshootning bosh me'mori Islom Abdug'aniyevich, desak, mubolag'a bo'lmaydi,— deb hikoya qiladi Badiiy akademiya a'zosi, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan me'mor Azamat To'xtayev. —Mana

o'sha chizmalar, Prezident o'z qo'li bilan o'zgartish kiritgan loyihalar, men u kishining qimmatli taklif va mulohazalarini mana bu daftarga yozib borganman.

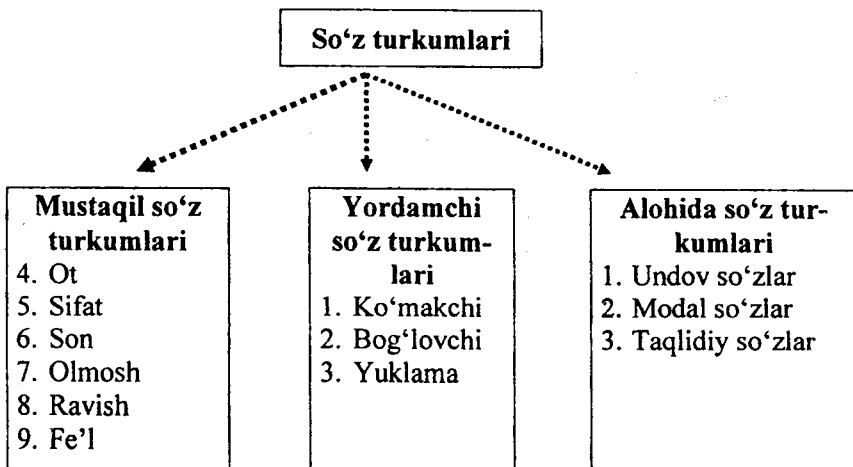
Eng avvalo, davlatimiz rahbari bino tarixini va uning ichki tuzilishini chizib bergan edi. Biz ana shu chizmalarga, u kishi aytgan fikrlarga asoslanib, dastlabki loyihani ishlab chiqdik. Shundan so'ng Islom Abdug'aniyevich kamida o'n besh marta loyihani sinchiklab ko'zdan kechirdi va har gal o'ta muhim jiddiy o'zgartirishlar kiritdi. Bu jarayon qurilish boshlanganidan keyin ham davom etdi, u kishi har safar maydondagi ishlarning borishini ko'zdan kechirish uchun kelgan paytida bizning muammolarni hal etish bilan birga, binoning ichki yoki tashqi ko'rinishini tubdan o'zgartib, uning xusni-chiroyini yanada ochib yuboradigan aniq o'zgartirish yoki yangilik taklif etgan.

Masalan, loyihaga ko'ra Majlislar zali aylana shaklida edi. Qurilish davomida shu narsa oydinlashdiki, zal bitgach, unda o'tirgan vakillar bilan hay'at a'zolari o'rtasida nomutanosiblik kelib chiqadi. Shunda u kishining taklifi bilan zal yarim aylana shakliga keltirilib, yuqoriga ko'tarildi va yanada ulug'vorlik hamda salobat kasb etdi.

Shuni aytish kerakki, mo'tabar joydagi oliy koshona eshiklari doimo ochiq bo'ladi, vatandoshlarimiz faxru-g'ururimiz timsoli bo'lgan mamlatimiz Senatining ko'rkam binosini tamosha qilib, Mustaqillik maydonida emin-erkin sayr etishadi.

Senat binosi Bosh maydonning gultojidir.

Topshiriq. O'zbekistondagi go'zal xiyobonlar haqida so'zlab bering.

Topshiriq. So‘z turkumlariga misollar keltiring.

Samarqand

Matn mavzusiga doir suhbat tashkil eting.

Samarqand O‘zbekistondagi eng go‘zal shaharlaridan biridir. U 1925-1930 yillarda O‘zbekistonning poytaxti bo‘lgan.

Samarqand 2500 yildan oshiq tarixga ega. Samarqand Hindiston, Eron, Misr va Vizantiya davlatlari bilan savdo-sotiq qilgan. XIV asrgacha Samarqand turli mamlakat bosqinchilarining hujumiga duch keldi va qo‘ldan qo‘lga o‘tib turdi.

Samarqand XIV asrning oxiri va XV asrda Temur davlatlarining poytaxti sifatida jahonga mashhur bo‘lgan. Ulug‘bek hukmronligi davrida Samarqandda ilm, fan va madaniyat taraqqiy etdi.

Shahardagi sanoat rivojlangan, hozirda u dunyoga mashhur ilmiy va madaniy markazlardan biriga aylanib bormoqda.

Samarqand tarixiy obidalariga boyligi, yangi me‘morchilik inshootlarning ko‘pligi jihatidan O‘zbekistonning eng ko‘rkam va obod shaharlaridan biriga aylandi.

1970 – yili Samarqandning 2500 yilligi tantanali nishonlandi.

12 – mashg‘ulot

Bo‘sh vaqtingizni qanday o‘tkazasiz?

- Siz kitob o‘qishni yoqtirasizmi?
 - Ko‘p emas, ba‘zan.
 - Kino ko‘rishni-chi?
 - Juda yoqadi.
 - Teatr, konsertga borasizmi?
 - Menga konsert, raqs tomoshalari yoqadi.
 - Dam olish kuniga qanday rejalarinigiz bor?
 - Do‘stlarim bilan futbol o‘yiniga boramiz.
- Namunadagi suhbat yordamida dialog tuzing.*

Moslashuv.

(Согласование)

При согласовании зависимое слово ставится в том же числе и лице, что и главное.

В узбекском языке согласование возможно только между подлежащим и сказуемым (так как это предикативное отношение как словосочетание оно не рассматривается), а также между словом в притяжательном падеже и словом, зависящим от него: *kitobning va-rag'i*. В узбекском языке слова согласуются в лице и числе (не всегда) *dadamning xonalari*. Этой связи служат аффиксы падежа и принадлежности. Но они могут быть пропущены: *maktab bog'i*, *bizning ko'cha*, *sizning mahalla*.

15-mashq. *Matndagi so'z birikmalarining bog'lanish usullarini aniqlang.*

Rus xalqining ajoyib farzandlaridan biri N.Y.Jukovskiy o'zining ilmiy kashfiyotlari bilan aviatsiya faniga asos soldi. U ilmiy faoliyatini taraqqiyotning ashaddiy dushmani bo'lgan chor samoderjaviyasi davrida boshladi. Buyuk olim chor ma'murlari, reaksionerlarning qarshiligiga qaramay, 50 yil mobaynida uzluksiz ilmiy tekshirishlar olib borib, qattiq va suyuq jismlarning xarakatiga, snaryad va qor uchqunlarining uchishiga, artilleriya va kemasozlikka, planeta va poyezdlarning xarakatiga, gidrotexnika va aerogidrotexnikaga hamda boshqa xilma-xil sohalarga oid masalalarni hal etdi.

Olim o'zidan keyingi avlodlarga boy ilmiy meros — 220 dan ortiq ajoyib asar qoldirdi. N.Y.Jukovskiy hamda uning genial zamondoshi K.E.Sialkovskiyning katta tezliklar bilan uchish nazariyasi sohasidagi g'oyalari hozirgi zamon raketasozligi uchun mustahkam asos bo'ldi.

13 – mashg'ulot **Ta'til— jon-u dilim**

Ta'til — zo'r mehnatning rohatini ko'ruvchi palla. Barcha yumushlarni chetga surib o'z xohishingiz va fantaziyangizni ishga solib harakat qilasiz. O'zbekistonning ta'tilbop oromgohlarida dam olishning o'zi katta rohat. Chunki qishda chang'i uchish, tog' bag'rida toza havodan nafas olib qorbo'ron o'ynash... Do'stlar davrasida tunni tongga ulab qo'shiq tinglab xordiq chiqarish har qanday tashvishlarni unutishga yordam beradi.

Tibbiyot ham inson salomatligining asosiy garovi - to'g'ri xordiq chiqarish va madaniy dam olishda, deb belgilab bergan.

Siz ta'tilni qanday tashkil etmoqchisiz? Shu haqda so'zlab bering.

Boshqaruv (Управление)

При управлении главное слово требует постановки зависимого слова в определенной форме. Управление бывает двух типов:

1. **Fe'l boshqaruvi** (глагольное управление) - главное слово выражено глаголом: g'ishtdan qurilgan, akasi bilan ketmoq.

2. **Ot boshqaruvi** (именное управление) - главное слово выражено любой частью речи, за исключением глагола: otdan baland, dengizdan chuqur, mehnatga yarasha daromad.

В зависимости от средства связи различают:

1. **Kelishikli boshqaruv** (падежное управление): o'qishga ketmoq, uydan baland.

2. **Ko'makchili boshqaruv** (последоговое управление): akasi uchun olmoq, daromadga qarab buromad.

Topshiriq. Boshqaruv usuli bilan birikkan so'z birikmalarini daftaringizga ajratib yozing.

Tabiatni tabib derlar

Sharifboy aka xonadonini mehmon bosadi. Birga jang qilgan qurol-dosh do'stlari –Norqul aka bilan Odamboy aka kirib kelib g'oyat quvontirdi. Do'stlar suhbatida asosida shunday gap-so'zlar bo'ladi:

-Bu qanaqasi?- deb ajablandi Odamboy aka,- Norquldan ikki yosh, mendan uch yosh kichiksiz-u, yelka bilan nafas olib, aso bilan qadam bosasiz.

-Ha, yurakning mazasi qochdi, -deb so'z boshladi Sharifboy aka, -Ko'zim tinib boshim aylanadigan bo'lib qoldi.

-Qarang-a!- dedi Odamboy aka achinib, -shaharning chang- to'zon havosida yashayverib sarg'ayib ketibsiz azbaroyi. Bizning archazor, do'lanazor, serbuloq qishlog'imizda yiliga biron oy turib kelsangiz bo'lmaydimi?

-Bo'ladi-ku. Kelinim sho'rlikni ham uy havosiga qamab, dimiqtirib yuboribsiz. Ukangiz Ro'ziboyni qarang, yuzlaridan qon tomadi. Nima uchun?

-Chunki u asalarilarini olib tog'ma-tog', o'tloqma-o'tloq kezib yuradi.

-Endi Sharifboyini olib ketamiz!-dedi Norqul aka keskin.

-Qani edi!- dedi Sharifboy aka nadomat bilan, -Afsuski, uzoqqa bora olmayman, ko'p yura olmayman.

-Yurasiz, borasiz!- dedi Odamboyl aka buyruq bergandek.

Gapni qisqasi, ikki o'rtoq qo'yarda-qo'ymay Sharifboyl akani ham, o'g'li Olimjonni ham tabiat qo'yniga olib ketishga ko'ndirishdi. Mashinaga o'tqazib olib ketishdi. «Qishloqda bir narsa bo'lib qolsam... Sizlarga yuk bo'lib ...» deb duduqlandi Sharifboyl aka yo'lda.

-Siz yaxshi odamsiz, yaxshi odam doimo o'ziga ham, o'zgaga ham yaxshi niyatda bo'ladi. Siz bo'lsangiz o'laman-o'lamandan boshqasini bilmaydigan bo'lib qolibsiz. Qo'rqmang, bir oydan keyin uyingizga keltirib qo'yamiz. Balki o'shanda bizdan xursand bo'larsiz.

-Balki... – deb ikkilandi Sharifboyl aka.

Kunlar o'tdi. Otasidan havotir bo'lgan Olimjon dam olishga ruxsat olguncha arang chidadi. Ertalab jo'nashga hozirlik ko'rayotgan edi, zavqli tabassum bilan xuddi yigitlardek gursillab qadam tashlab otasi Sharifboyl aka do'sti Odamboyl bilan kirib keldi. Shunisi qiziq ediki, ilgari besh kilo narsani ko'tarib besh odim bosa olmaydigan otaning o'ng qo'lida bir sanoqch qimiz-u, chap qo'lida bir xalta yong'oq. Olimjon ne-ne doktorlar tuzata olmaydigan otaning holatidan suyunib, uni quchoq-lab oldi, qizil tortgan yuzlariga qayta-qayta boqdi. Olimjonning g'ayratiga Odamboyl aka izoh berdi: «O'g'lim, men ota-bobolardan qolgan hikmatni ishga soldim - do'lana gulidan choy damlab, turli giyohlardan sho'rvaga soldim, qimiz bilan ichiraverdim. Mana bir oyda otdek bo'lib qoldi- na ko'zi tinadi va na yuragi o'ynaydi: «Tabiat - tabib, deydilar, o'g'lim».

Yoqubjon Shukurov

14 – mashg'ulot

Oraliq nazorat-2

15 – mashg'ulot

Ta'til rejasi

Namuna asosida o'z ta'til rejangizni tayyorlang.

1 kun. Uy tozalash.

2 kun. Yoshi ulug' qarindoshlarni ziyorat qilish.

3 kun. Do'stlar bilan teatrga borib, yangi sahna asarini tamosha qilish.

4 kun. Ota-onamga ko'maklashish.

5 kun. Yangi badiiy asar o'qish.

6 kun. Xiyobon sayliga chiqish.

Bitishuv (Прымыкание)

Прымыкание — это способ подчинительной связи, где главное и придаточное слова не принимают морфологического показателя. В узбекском языке имеет значение порядок слов. Придаточное всегда идет перед главным словом: *issiq non* (горячий хлеб), *shirin soʻz* (ласковое слово). Если нарушится порядок слов, то получится простое нераспространенное предложение. Сравните: *sovuq havo* - холодный воздух. *Havo sovuq* — Воздух холодный (Холодно).

В узбекском языке прымыкание возможно между: прилагательным и существительным: *chiroyli gul*;
существительным и существительным: *temir eshik*;
числительным и существительным: *birinchi muhabbat*;
местоимением и существительным: *hamma oʻquvchilar*;
причастием и существительным: *oʻqigan bola*;
наречием и существительным: *koʻp kitoblar*;
наречием и глаголом: *sekin gapirmoq*;
прилагательным и глаголом: *uaxshi tanimoq*;
деепричастием и глаголом: *kulib gapirmoq*.

16-mashq. *Koʻchiring. Har bir soʻz birikmasidagi ergash soʻzga soʻroq bering. Namuna: keng (qanday?) paxtazor...*

Issiq shamol, katta hovli, Muhiddinning ukasi, iqtidorli havaskorlar, Ahmadni koʻrish, Murodning kitobi, ikkinchi qavat.

17-mashq. *Koʻchiring. Har bir soʻz birikmasidagi bosh soʻzning va ergash soʻzning qaysi soʻz turkumiga kirishini aniqlang.*

Tiniq suv, qorday oq, Zumradni koʻrdim, ipakday mayin, doskani oʻchirdim, oʻquvchilarning intizomi, yangi mavzu, quvnoq bola, baland togʻ, katta tanaffus, ifodali oʻqish, daftarga yozdi, baland bino, oppoq paxta, sopol lagan, katta hovli, marmar zina, mashqni bajardi, shirin qovun, kumush qoshiq, tushki ovqat, temir gʻildirak, kitobdan yozdi.

18-mashq. *Soʻz birikmalaridagi antonim soʻzlarni toping.*

Darsga kirish, daftarni yigʻish, roʻyxatga yozish, balandlikka chiqish, qordek oq, roʻyxatdan oʻchirish, koʻmirdek qora, darsdan chiqish, pastga tushish, daftarni tarqatish.

19-mashq. *Quyidagi so'zlardan so'z birikmalari tuzing, so'ngra "Darsdan keyin" mavzusida insho yozing.*

Maktabdan, soat, uchda, kelmoq, ovqatdan, keyin, dam,olmoq; ertagi, darslarni, tayyorlamoq; matematikadan, masalani, yechmoq; ona, tili-dan, mashqni, bajarmoq; uy ishlariga yordam bermoq; kechqurun, televi-zorda, konsert, ko'rmoq; soat, o'n birda, uxlash, uchun, yotmoq.

Topshiriq. Hamroqul Asqarning "Ayolni ardoqla" she'rini ifodali o'qing va yod oling.

AYOLNI ARDOQLA

Ayolni ardoqla, ko'zlaringga surt,
Uning ul pokiza barmoqlarini.
Ayolni ardoqla, ko'z yoshdan arit,
Xudo yorlaqagan yanoqlarini.

Ayolni ardoqla, ko'ngliga qara-
Ayama yer yuzin gavharlarini,
Hofizday tanti bo'l, holiga baxsh et -
Dunyoning eng go'zal shaharlarini.

Ayolni ardoqla, ko'klarga ko'tar -
Samoning eng toza kengliklariga.
Ayol izzatini qilmasa agar ,
Ishonma yolg'onchi tengliklariga.

Onalar poyiga poyonoz ayla,
Jahon saltanatin bayroqlarini.
Ayolni ardoqla, sajdagoh deb bil -
Payg'hambar sig'ingan oyoqlarini.

Onam de, singlim de, yorim de, yolbor.
Ezgu oyatlarni pichirlab labing.
Shunda - ko'kragingdan tarqalib g'ubor-
Mehr-u muhabbatdan pok bo'lar qalbing.

16 – mashg‘ulot Ochiq havodagi harakatli o‘yinlar

Matni o‘qing, o‘zbek tiliga tarjima qiling.

Кто возьмет?

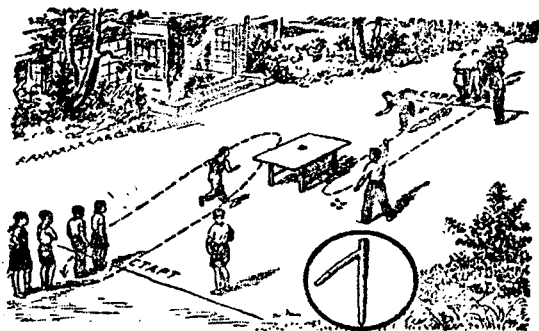
На середине площадки устанавливают стол. Чтобы он был неподвижен, вбивают в землю колышки с «крючками», прижимая ими ножки стола.

На столе, в центре, очерчивают мелом круг поперечником в 10-15 см. В 20 шагах от стола отмечают две линии старта.

Играющие делятся на две равные команды, рассчитываются в каждой команде по порядку номеров и становятся колоннами за линиями старта.

Ведущий игру кладет камешек в круг на столе и громко называет один из номеров. По этому вызову из обеих команд выбегают названные номера. Каждый из них бежит к столу и старается взять из круга камешек раньше, чем это сделает противник. Независимо от того, кто завладеет камешком, оба игрока сейчас же поворачиваются, не огибая стола, и стремятся возможно скорее занять свои места в колоннах. Тот, кто возьмет камешек, выигрывает очко в пользу своей команды. 1 очко ведущий засчитывает также той команде, чей игрок первый вернется на свое место.

Перед началом состязания ведущий предупреждает, что все игроки должны бежать в таком направлении, чтобы стол находился справа от них. При нарушении этого правила одним из участников игры счет его команды снижается на 3 очка.

Ход игры контролируется не только ведущим, но и его помощниками, которые стоят возле команд. В тот момент, когда игрок после

пробега займет свое место в строю, помощник ведущего громко кричит: «Есть!»

Ведущий вызывает пару за парой, чередуя номера не подряд, а вразбивку, и каждый раз кладет в круг камешек.

В течение игры должны пробежать все пары. При небольшом числе играющих некоторые номера можно вызвать дважды. Выигрывает та команда, которая наберет больше очков.

Topshiriq. Ochiq havoda o'ynaydigan o'yinlardan birini ta'riflab yozing.

20-mashq. Hikmatlarni o'qing, mazmunini izohlang.

Umar Xayyom hikmatlaridan

Dil uning dardiga to'lsa yaxshidir.
Bosh-yo'lin tuprog'i bo'lsa yaxshidir.
G'am tig'in do'st otsa, unga ranjima,
Har narsa do'stingdan kelsa yaxshidir.
Har sirni dilida saqlasa dono,
U yashirin bo'lsin misoli anqo.
Sadafning ichida qatra dur bo'lur,
Sir qilib qalbida yashirgan daryo.
Sim-u zar to'plama, do'stlar-la yeb-ich,
Bo'lmasa hammasi dushmanga qolur.

Lug'at

G'am - печаль
anqo – чрезвычайная редкость
sadaf - перламутр
sim-u zar – серебро и золото

Savol va topshiriqlar

1. Bu hikmatlarda qanday g'oya ilgari surilgan?
2. "Sim-u zar to'plama, do'stlar-la yeb-ich, Bo'lmasa hammasi dushmanga qolur" misralarini izohlab bering.
3. Hikmat deganda nimani tushunasiz? Uning qanday sinonimlari bor?
4. Hikmatlarni yod oling.

17 – mashg‘ulot

Maishiy xizmat ko‘rsatish

Ushbu namunalar yordamida rolli o‘yin uyushtiring.

Suratxonada

- Bilmaysizmi, suratxona qayerda?
- Oldinga 200 qadamcha yurib, chap qo‘lga burilasiz. Biroz yursangiz ko‘rinib turibdi.
- Raxmat, sizga.
- Bemalol, yaxshi yetib boring.

- Guvohnoma uchun suratga tushmoqchi edim.
- Suratim qachon tayyor bo‘ladi?
- Ertaga olishingiz mumkin.
- Sizga qaysi paytda kelganim ma‘qul?
- Tushdan keyin kela qoling.
- Raxmat, xayr.
- Xayr, yaxshi boring.

Sartoroshxona

Ushbu dialog gaplar yordamida dialog tuzing va uni daftaringizga yozing.

Ayollar zalida

- Men sochimni turmaklatmoqchi edim. Men sochimni tekislatmoqchi edim. Mumkin bo‘lsa, o‘ngdan farq oching.
- Men manikyur qildirmoqchi edim.
- Rangsiz bo‘yoq surtib qo‘ying.

Erkaklar zalida

- Men sochimni (soqolimni) oldirmoqchi edim.
- Sochimni qisqaroq qilib qo‘ying.
- Mo‘ylov (soqol) ni tekislang.
- Shaklini eskicha qoldiring.
- Orqa tomondan ozroq oling.
- Farq ochmang.

Ximiyaviy tozalash

- Men tez tozalash uchun kostum topshirmoqchi edim.
- Mana bu dog‘ni mening oldimda ketkazib bersangiz.
- Birpas (bir oz) kutib turing.
- Bugun (kechqurun, ertaga ertalab, bir kundan keyin) tayyor bo‘ladi.
- Kvitansiya oling.

Oyoq kiyimni yamash

- Men tufimni (etigimni) yamatmoqchi edim.
- Siz hozir shuni qilib bera olasizmi?
- Yigirma daqiqa kutib turing.
- Men poshna tagiga qoqilgan charmni almashtirmoqchiman.
- Rezinadan foydalanaymi?
- Mayli.

Soatsozlik

- Mening soatimni ko‘rib bering.
- Soatim yurmayapti.
- Soatim to‘xtab qoldi.
- Soatim bir sutkada 5 daqiqa oldinga ketayapti.
- Soatim bir sutkada 5 daqiqa orqada qolayapti.
- (Soatimning) oynasi sinib qoldi.
- Soatimning oynasini almashtirib bera olasizmi?

Topshiriq. Namunalardan foydalanib lug‘at tayyorlang.

1. Siz maishiy xizmatning qaysi turidan ko‘proq foydalanasiz?
2. Iste‘molchi va buyurtmachilar huquqlari haqida nimalarni bilasiz?
3. Buyurtma berish davrida muomala odobi haqida gapirib bering.

Gap (Предложение)

Сочетания слов или отдельные слова, выражающие законченную мысль, называют предложением, например: *Biz o‘z vatanimizni sevamiz. Sen bahorni sog‘inmadingmi? Sen onangga yordam ber.*

По своему построению предложения разделяются на простые (*sodda*) и сложные (*qo‘shma*).

Gapning ifoda maqsadiga ko‘ra turlari (Типы предложения по типу высказывания)

В зависимости от цели высказывания различаются следующие типы предложений: повествовательные, вопросительные, побудительные и восклицательные.

21-mashq. *Dialogni oddiy matnga aylantirib yozing.*

—Yo‘q, siz savolni notog‘ri qo‘ydingiz, -dedi Zargarov, -Saltikov ilgari o‘lganmi yoki Shedrin?

Ikkovi bitta odam-ku, - dedi Suyar, nima gap ekanini bila olmay. Zargarov qiyqirib kuldi, chapak chaldi va bunga ham qanoat qilmay, o‘rnidan turib o‘yinga tushdi. Qutbiddinov do‘q urdi.

— Saltikov bilan Shchedrin-a? Kim aytdi senga?

— O‘zim bilaman. Kitobda bor.

— Kitobda bor?... (O‘tkir Xoshimov “Daftar xoshiyasidagi bitiklar”)

18 – mashg‘ulot **Buyurtma berish**

Topshiriq. Buyurtma qabul qilish:

“Shim tiktirish”, Telpak tiktirish”, “Eshik-rom yasatish” mavzularida rolli o‘yinlar tashkil etish.

Gapning ifoda maqsadiga ko‘ra turlari (Типы предложений по содержанию)

В зависимости от содержания, предложения в узбекском языке делятся на повествовательные, вопросительные и восклицательные. Например:

- 1) Biz aynan shunday yo‘l tutamiz. — Именно так мы поступаем.
- 2) Tilimiz o‘zgaradimi? Qanday? — Изменится ли наш язык? Как?
- 3) Tabiatni muhofaza qilish sohasidagi davlat boshqaruvining samaradorligi oshirilsin! — Повысить эффективность государственного управления в области охраны природы!
- 4) Navro‘z ayyomi muborak bo‘lsin! — С праздником Навруз!

Darak gaplar

(Повествовательные предложения)

В повествовательных предложениях сообщается о каких-либо фактах действительности, событиях, явлениях. Сообщение может быть утвердительного или отрицательного характера. Например: Men yangi filmni ko‘rdim. - Я посмотрел новый фильм. U Qo‘qondan kelgani yo‘q. — Он еще не приехал из Коканда.

So‘roq gaplar

(Вопросительные предложения)

Вопросительные предложения используются для получения от собеседника положительной или отрицательной информации.

Характерным признаком вопросительных предложений является их интонационная оформленность, например: Otasi kelgan emish? — Его отец, что ли, приехал? Besh baho oldi? — Оценку пять получил?

22-mashq. *Quyidagi so‘zlar yordamida so‘z birikmalarini tuzing.*

Iqtisodiyot, xalq, mutaxassis, xo‘jalik, kasb, kulliyot, tijorat, bilim, yutuq, tannarx, foyda, zarar, bitim.

23-mashq. *Quyidagi so‘z birikmalari ishtirokida gaplar tuzing. (Cоставьте предложения используя следующие словосочетания)*

Foyda keltiradigan kasb, iqtisodchi kasbi, iqtisodiyot universiteti, xizmat qilmoq, kasbni sevmok.

24-mashq. *She‘rni ifodali o‘qing. Gap so‘ngida tinish belgilarining qo‘yilishiga e‘tibor bering.*

U nima istaydi? Tengsiz qudratmi?

Oyog‘i ostida yotsinmi dunyo?!

U nima istaydi? Balki istagi,

Uning tepasida aylansin olam?
O, do'stim savolning yo'qdir keragi,
U istaydi buning hammasini ham!
Odamlar o'tdilar bir vaqt, bir zamon,
O'tdilar eng oddiy batdan ham yiroq.
Yashash orzusi edi parcha non,
Eng buyuk armoni — ozod yashamoq!
Odamlar o'tdilar bir vaqt, bir zamon,
Ha, yashab o'tdilar, endi-chi, mana!
O'zi bandi bo'lgan olam ustidan
Hokim bo'lmoqchi, u istar yagona!
(A.Oripov)

Darak gap (Повествовательное предложение)

В повествовательном предложении высказывается сообщение о каком-либо факте, событии, явлении. Для интонации сообщения свойственно постепенное понижение тона к концу предложения. *Например:* Bizning ko'p millatli respublikamizda millatlararo munosabatlarni uyg'unlashtirish muammosi eng dolzarb va o'tkir muammolardan biridir. — Для нашей многонациональной республики одной из наиболее актуальных и острых проблем является проблема гармонизации межнациональных отношений.

Savol va topshiriqlar:

1. Gap mazmuniga ko'ra qaysi turlarga bo'linadi? — Какие типы предложений выделяются по содержанию?
2. Darak gap nimani ifodalaydi? — Что выражают повествовательные предложения?
3. Darak gapga xos intonatsiyani aniqlang. — Охарактеризуйте особенности интонации повествовательных предложений?

25-mashq. *Matni e'tibor qilib o'qing. Darak gaplar nimani ifodalayapti? Matni rus tiliga tarjima qiling.*

Vatikan

Vatikan o'z vazirliklari, pochta, politsiyasi, pasportlari, tanga zarbxonasi, radiostansiyasiga ega bo'lgan jahonda eng kichik davlatdir. U jahonda eng katta muqaddas Pyotr sobori atrofidagi 44 gektar maydonni egallaydi. Vatikan muzeylarida rasmlar, haykallar va boshqa san'at asarlarining eng boy to'plamlari yig'ilgan.

Noyob davlat—shahar territoriyasida jami salkam 700 kishi istiqomad qiladi. Biroq Vatikan jahonning ko'pgina mamlakatlaridagi katoliklarga tayanib, shu e'tiborga ega bo'lib kelmoqda. Katoliklar cherkovining tinimsiz sulhparvarlik faoliyati, uning keskinlikni yumshatish, qurolsizlanish va xalqlar o'rtasida hamkorlikni qullab-quvvatlashga oid tashabbuslari natijasida ana shu obro'-e'tibor mustahkamlandi.

So'roq gap (Вопросительные предложения)

Вопросительные предложения посредством вопроса выражают побуждение собеседника к высказыванию мысли, мнения, тех или иных сведений, которые представляют интерес для спрашивающего. *Например:* Pechorin qayerda? Bugun ketdimi? — А где Печорин? Сегодня ушел?.. Уж не случилось ли с ним чего?

Вопросительное предложение выражает вопрос и может быть или собственно-вопросительным, или вопросительно-риторическим.

В собственно-вопросительном предложении спрашивается о том, что неизвестно говорящему. *Например:* Soat necha? — Который час? Hozir soat besh daqiqa kam sakkiz. — Сейчас без пяти минут восемь.

Вопросительно-риторическое предложение выражает утверждение или отрицание в вопросительной форме и тем самым придает высказыванию выразительность. *Например:*

Kurashadi ikki to'lqin,
Qarab turaymi?
Yo tarixning temir qo'lin
Ketga buraymi?

1. Основным средством оформления вопросительных предложений является особая вопросительная интонация, благодаря вопросительное. *Сравните:* Kinofilm ko'rdim. Kinofilm ko'rdim? — Смотрел кинофильм. Смотрел кинофильм? (Ko'rdim yoki ko'rmadim? — Смотрел или не смотрел.)

2. Лексико-грамматическим средством оформления вопросительных предложений является особое вопросительные слова (kim — кто, nima — что, qanday — какой, qaysi — который, qachon — когда, qayerda — где, qayerga — куда) и частицы (-a, -ya, -mi, -chi). *Например:* Ana u biladi g'o'zalarga kimlar suv beryapti? — Вон в том поле кто поливает хлопчатник? Sen paxtani o'ng qo'ling bilan taryapsanmi yoki

chap qo'ling bilanmi? — Ты собираешь хлопок правой или левой рукой?

Вопросительная частица — слова nahotki (неужели) совмещает вопросительное значение с выражением удивления, сомнения и обычно располагается в начале предложения:

Nahotki yerimiz chappa aylanur,
Nahotki odamlar kezar darbadar.

(G'.G'ulom)

Savol va topshiriqlar.

1. So'roq gap nimani ifodalaydi? — Что выражают вопросительные предложения?

2. Darak-so'roq, biyruq-so'roq va ritorik-so'roq gaplar o'zaro qanday farqlanadi? — Чем различаются вопросительно-собственное, вопросительно-побудительное и вопросительно-риторическое предложения?

3. So'roq garga xos grammatik vosita va intonatsiyani xarakterlang. — Охарактеризуйте грамматические средства и интонации вопросительных предложений?

26-mashq. *So'roq gaplarni toping. So'roq ma'nosini ifodalovchi so'zlarni aniqlang, intonatsiya turini ayting, so'roq gaplarni shakllantiruvchi vositalarni ko'rsating.*

Pochtaga bordi. Navbati yetdi. Qishloq pochtasining navbatchisi: "Gaplashing" dedi-yu, Azim olisdan kelayotgan tanish, titroq ovozni eshitdi:

- Azimjon, Azimjon!.. deb chaqirar edi Ismat. — Sizmi bu?
- Men, — dedi hayron bo'lgan Azim, — Men.
- Sog'misiz, Azimjon, salomatmisiz?
- Rahmat. O'zingiz yaxshimisiz?—dedi Azim ensasi qotib.
- Azimjon!.. Sizni ... sog'indim! Eshityapsizmi?
- Himm... Men ham, — dedi Azim ichida kulimsirab.
- Qachon kelasiz endi? Nimaga kelmadingiz?
- Vaqt bo'lmadi. Ismatjon... Boraman nasib bo'lsa.

19 – mashg‘ulot Kafolatli xizmat

Raqobat

Bozor bilan raqobat bir-biri bilan chambarchas bog‘liqdir. Raqobat - “konkurensiya” so‘zi lotincha “konkurent” – to‘qnashuv so‘zidan kelib chiqib, bellashuv, iqtisodiy kurash, degan ma‘noni bildiradi. Iqtisodiyotga raqobat deb qiziqish, manfaat, ehtiyoj, talab, istak va hokazolarning to‘qnashuviga aytiladi. Xaridorlarni o‘zlariga ko‘proq jalb qilish maqsadida tovar sotuvchilar va xizmat ko‘rsatuvchilar o‘zaro raqobat qiladilar.

Buning uchun ular o‘zlari ishlab chiqarayotgan tovarlarning sifatini yaxshilaydilar va narxlarini pasaytiradilar, reklama va e‘lonlar uchun mablag‘lar ajratadilar.

Ammo, ba‘zan xaridorlar ham qandaydir tovar sotib olish uchun o‘zaro raqobat qiladilar. Sotuvchining tovarini sotib olishda ko‘proq pul to‘laydilar. Birinchi holat sotuvchilar raqobati, ikkinchisi xaridorlar raqobati deyiladi.

Raqobatning juda ko‘p turlari mavjud.

1. Sotuvchi bilan sotuvchi o‘rtasidagi raqobat turli sotuvchilarning boshqalardan tovarlarini ko‘proq sotish uchun o‘z navbatida raqibini sindirish uchun kurashida namoyon bo‘ladi.

2. Xaridor bilan xaridor o‘rtasida. Bozorda xaridorlar sotuvchilarga nisbatan ko‘pchilikni tashkil etadi. Bundan tashqari kamyob tovarlarning

sotilishi xaridorlar o'rtasida kurashni kuchaytiradi. Ularning asosiy maqsadi arzon va sifatli mahsulot sotib olishdan iborat bo'ladi.

3. Xaridor bilan sotuvchi o'rtasidagi kurash boshqalardan ancha farq qiladi, ya'ni xaridor sotuvchidan mumkin qadar arzon narxda talab qilsa, sotuvchilar o'z tovarlarini qimmatroq sotish uchun kurashadilar.

4. Demping siyosati – bu raqobat kurashining muhim uslublaridan biri bo'lib, oddiygina bozordan to jahon bozorigacha bo'lgan oraliqda faoliyat ko'rsatadi. Bozorda raqibini sindirish maqsadida tovarlarning o'z qiymatidan ham past narxda sotilishi “demping” siyosati deb ataladi.

Raqobat kurashining bu uslubiga qarshi davlatlar o'rtasida “anti-demping” siyosati olib boriladi. Bu holatda sotilayotgan barcha tovarlarning sotib olinishi xaridorlar uchun man qilinadi.

Shunday qilib raqobat, bozorda ham, ishlab chiqaruvchilar o'rtasida ham mavjuddir. Bozorni rivojlantirish, uni tartibga solishda eng asosiy vazifani raqobat bajaradi.

Lug'at

Raqobat -	конкуренция
iqtisodiy kurash -	экономическая борьба
talab -	потребность
xaridor -	покупатель
jalb qilmoq -	привлекать
xizmat ko'rsatmoq -	обслужить
sifat -	качество
yaxshilamoq -	улучшить
narxlarni pasaytirmoq -	снизить цену
sifatli -	высококачественный
kamyob -	дефицит
arzon -	дешево
man qilmoq -	запретить
asosiy vazifa -	главная задача

Topshirilar:

1. Lug'atda berilgan so'z va so'z birikmalari ishtirokida gaplar tuzing va ularni rus tiliga tarjima qiling.

2. Sotuvchi bilan sotuvchi urtasidagi raqobatga, xaridor bilan xaridor urtasidagi, hamda xaridor bilan sotuvchi urtasidagi raqobatga misollar keltiring.

3. Demping bozor siyosatiga (oddiy bozor va jahon bozori miqyosida) misollar keltiring.

4. "Antidemping" siyosatiga nimalar kiradi?

27-mashq. *Gaplarning ifoda maqsadiga ko'ra turlarini aniqlang.*

Chori ro'paramizda cho'qqayib o'tirar, boshini u yo bu yonga solib, bizni tomosha qilar, ammo na taomga taklif qilar, na o'zi qo'l urardi dasturxonga. Lekin biz buni ko'nglimizga og'ir olmasdik. Chunki uning o'rmida otasi bo'lganida ham, shunday qilgan bo'lardi. Biroq yemasak-ichmasak xafa bo'ladi bu odamlar.

—Kelmadi-yu, xo'jayin? — dedi Safo aka menga.

—Kep qoladi, — dedim men. — Choriboy, otangiz kim bo'lib ishlaydi.

—O'rmonga axranik, — javob berdi u, boshi bilan orqasiga ishora qilib.

—Bu ayol onangmi?

—Enam.

—Qo'rqmaysizlarmi ikkovlaring?

—Nimadan qo'rqamiz? — iljaydi u. Shu payt eshaklarimiz hangrab yubordi. Chori irg'ib turib, tom labiga bordi. Qo'lini tizzasiga tirab, qorong'ilikka tikildi va qaytib keldi.

—Nima? — dedim.

—Hech narsa. O'zlari, — dedi.

—Bo'riyam bormi bu atrofda?

—Bor. Kelsa, eshaklar hangrab bildiradi.

—Nima qildik endi? Dam olamizmi? — dedi Safo aka. Chori turib ketdi. Biz ham o'rnimizdan turib, chetroqqa chiqdik, atrofni tomosha qilib turdik. Bu yerdan Boysun chiroqlari yulduzday miltillab ko'rinardi.

—Huv ko'rinayotgan chiroqlar Boysunniki, Safo aka.

—Necha kilometr chiqadi oramiz?

—O'ttiz.

—O'ttiz kilometrni bosish uchun bir yarim kun yurdikmi-a?

—Ha.

—Samolyotda necha minut bosardik?

— ...

Biz shunga o'xshash gaplarni gapirib turdik.

(Sh.Xolmirzayev. "Olis yulduzlar ostida")

28-mashq. *Matndagi darak gaplarni intonatsiya va leksik-grammatik vositalar yordamida so'roq gaplarga aylantirib daftaringizga ko'chiring.*

Hikmat — bir hovuch oltin

Hatto eng buyuk noyoblik ham o'ta mehribonligi oldida xok-u xasdir.

Bahorga ham, tongga ham onalar go'zallik ulashganlar.

Sahiylik bobida, hatto quyosh ham onalar oldida xijolatda qoladi.

Xotin kulsa butun xonadon kuladi. Xotin xafa bo'lsa, butun oila motamsarodir.

Ona—Quyosh, uning mehr tafti hech qachon sovimaydi.

Onaning dili og'risa, yer ham titraydi.

Onaning achchiq so'zi — farzandning aql ko'zini ochadi.

Sharaf tojini izlama, onang rizoligini izla.

Dunyo tor bo'lganda ham, ona bag'ri keng.

Ona qadri —hayot qadri.

Ota dong'i bilan o'g'il o'tadi, ona dong'i bilan — qiz.

Farzand uchun ona og'ushidan yaxshiroq, yoqimliroq va sevimliroq joy yo'q.

Onaning bir qo'li beshikni, ikkinchi qo'li dunyoni tebratadi.

20 – mashg'ulot Yakuniy nazorat

21 – mashg'ulot Imtiyozlar

Iste'molchi huquqlari

1- modda. Ushbu qonunda qo'llaniladigan asosiy tushunchalar

2-modda. Ists'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi qonun hujjatlari

3- modda. Xalqaro shartnomalar va bitimlar

4- modda. Iste'molchilarning asosiy huquqlari

5- modda. Ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi), savdo va xizmat ko'rsatish qoidalari to'g'risidagi ma'lumot

6- modda. Tovar (ish, xizmat)lar to'g'risidagi ma'lumot

7- modda. Tovar (ish, xizmat) haqida noto'g'ri ma'lumot berilgan taqdirda iste'molchning huquqlari

8- modda. Iste'molchining savdo va boshqa xizmat ko'rsatish turlari sohasida shartnoma tuzish hamda sotib olinayotgan tovar (ish, xizmat) sifatini tekshirish huquqi

- 9- modda. Oldi-sotdi shartnomalarining ayrim turlari to'g'risidagi qoidalar
- 10- modda. Tovar (ish, xizmat)lar uchun haq, to'lash shakli hamda tartibi
- 11- modda. Ishlab chiqaruvchi (ijrochi) ning kafillik majburiyatlari
- 12- modda. Iste'molchining tovar (ish, xizmat) xavfsiz bo'lishiga talab qo'yish huquqi
- 13- modda. Iste'molchiga nuqsonli tovar sotilganda uning huquqlari
- 14- modda. Nuqsonli tovarni almashtirib berish tartibi
- 15- modda. Tovar nuqsonlarini bepul bartaraf etish tartibi
- 16- modda. Iste'molchining nuqsonli tovarning harid narhini nuqsonga mutanosib ravishda kamaytirishni yoki shartnomani bekor qilishni talab qilish qonuni
- 17- modda. Iste'molchiga nuqsonli tovar sotilgan taqdirda u bilan hisob-kitob qilish
- 18- modda. Iste'molchining maqbul sifatli tovarni almashtirib olish
- 19- modda. Ishni bajarish, xizmat ko'rsatish tug'risidagi shartnoma shartlari buzilgan taqdirda iste'molchining huquqlari
- 20- modda. Tovar (ish, xizmat) ning nuqsonlari tufayli yetkazilgan zarar uchun mulkiy javobgarlik
- 21- modda. Shartnomaning iste'molchi huquqlarini cheklab qo'yadigan shartlari haqiqiy emasligi
- 22- modda. Ma'naviy zarar uchun haq to'lash
- 23- modda. Iste'molchilar huquqlarining davlat tomonidan himoya qilinishini ta'minlash
- 24- modda. Mahalliy hokimiyat organlari tomonidan iste'molchilar huguglarining himoya qilinishi
- 25- modda. O'zbekiston Respublikasi Monopoliyadan chiqarish va raqobatni rivojlantirish davlat qo'mitasi hamda uning hududiy organlari vakolatlari
- 26- modda. Tovar (ish, xizmat)lar xavfsiz bo'lishini va ularning sifatini nazorat qiluvchi davlat boshqaruvi organlarining vakolatlari
- 27- modda. Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi qonun hujjatlarini buzganlik uchun javobgarlik
- 28- modda. Moliyaviy xizmatlar sohasida iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish
- 29- modda. Iste'molchilarning huquqlarini sud orqali himoya qilish
- 30- modda. Iste'molchilarning jamoat birlashmalari

Topshiriq. “Iste’molchilarning huquqlari” bo’yicha ma’lumotni o’rganing va suhbat tashkil eting.

1-modda.

Ushbu qonunda quyidagi tushunchalar qo’llaniladi:

Iste’molchi - foyda chiqarib olish bilan bogliq bo’lmagan holda shahsiy iste’mol yoki boshqa maqsadlarda tovar sotib oluvchi, ish, xizmatga buyurtma beruvchi yohud shu niyatda bo’lgan fuqaro (jismoniy shaxs);

ishlab chiqaruvchi – iste’molchiga realizatsiya qilish uchun tovar ishlab chiqaradigan korxonada, tashkilot, muassasa yoki yakka tartibda faoliyat ko’rsatuvchi tadbirkor;

ijrochi - maishiy xizmat, uy-joy-kommunal, ta’mirlash-qurilish, transport xizmati va xizmat ko’rsatishning boshqa sohalarida shartnoma bo’yicha iste’molchi uchun ishlar bajaradigan yoki xizmatlar ko’rsatadigan korxonada, tashkilot, muassasa yoki yakka tartibda faoliyat ko’rsatuvchi tadbirkor;

sotuvchi - oldi-sotdi shartnomasi bo’yicha iste’molchiga tovar realizatsiya qiladigan korxonada, tashkilot, muassasa yoki yakka tartibda faoliyat ko’rsatuvchi tadbirkor;

shartnoma - tovarni olish-sotishni amalga oshirishda, ishlar bajarish va xizmatlar ko’rsatishda sifat, miqdor, muddat, narh va boshqa shartlar to’g’risida iste’molchi bilan sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) o’rtasidagi og’zaqi yoki yozma kelishuv;

tovar - ishlab chiqaruvchi faoliyatining iste’molchiga shartnoma bo’yicha sotish uchun mo’ljallangan mahsuloti, shu jumladan import mahsuloti;

normativ hujjatlar - standartlar, ularga tenglashtirilgan boshqa hujjatlar (qurilish normalari va qoidalari, dori-darmonlar hususidagi davlat farmakopeyasi hamda muvaqqat farmakopeya qoidalari va boshqalar), texnik shartlar, texnik tavsiflar, retseptura va tovar (ish, xizmat) sifatiga va havfsizligiga nisbatan belgilangan talablarni o’z ichiga oluvchi boshqa hujjatlar;

tovar (ish, xizmat)ning havfsizligi - tovarni iste’mol qilish, undan foydalanish, uni saqlash, tashish yoki utilizatsiya qilishning, shuningdek ish yoki xizmat natijalaridan foydalanishning odatdagi sharoitlarida iste’molchining hayoti, sog’ligi yoki mol-mulkiga va atrof muhitga zarar yetkazilishi ehtimoli bilan bogliq havf-hatarning yo’qligi;

muvofiqlik sertifikatini - sertifikatlangan mahsulotning belgilangan talablarga muvofiqligini tasdiqlovchi hujjat;

tovar (ish, xizmat)ning nuqsoni - tovar (ish, xizmat)ning normativ hujjatlarning majburiy talablariga, shartnoma shartlariga yohud tovar (ish, xizmat)ning sifatiga odatda qo'yiladigan talablarga nomuvofiqligi;

tovar (ish, xizmat)ning jiddiy nuqsoni - tovar (ish, xizmat)dan belgilangan maqsadda foydalanib bo'lmaydigan qilib qo'yadigan yohud bartaraf etish uchun ko'p mehnat va vaqt sarflash talab qiladigan kamchilik;

kafolat muddati - tovardan (xizmatdan) foydalanishning (oylar hisobidagi) normativ muddati yoki tovar (xizmat)ning muayyan vazifani (necha soatda, nechta ish jarayonida, qancha kilometr masofani bosib o'tib va h..k) bajarish vaqti tarzida belgilangan muddati bo'lib, bu muddat ichida ishlab chiqaruvchi (ijrochi), basharti tovarni ishlatish (xizmatdan foydalanish) qoidalariga rioya etilgan bo'lsa, tovarning (xizmatning) sifatiga nisbatan normativ hujjatlarda nazarda tutilgan talablar bajarilishini kafolatlaydi va ta'minlaydi;

xizmat muddati - tovardan foydalanishning belgilangan muddati bo'lib, u tamom bo'lgach, tovarning texnik holatidan qat'iy nazar, undan foydalanish to'htatilishi lozim;

yaroqlilik (saqlash) muddati- muayyan davr bo'lib, bu davrda tovar foydalanishga yaroqli bo'ladi va u tamom bo'lgach, tovar odamlar hayoti hamda sog'ligi uchun havf tug'dirishi mumkin;

kassa cheki - tovarning sotib olinganligini yoki ish (xizmat)ning haqi to'langanligini tasdiqlaydigan, tovar (ish, xizmat)ning bahosi, haq to'langan sana va kassa apparatining nomeri ko'rsatilgan hujjat;

tovar cheki - tovarning sotib olinganligini yoki ish (xizmat)ning haqi to'langanligini tasdiqlovchi, tovar (ish, xizmat)ning bahosi, haq to'langan sana hamda sotuvchining nomi va joylashgan manzili haqidagi ma'lumot ko'rsatilgan hujjat.

2-modda.

Iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi qonun hujjatlari ushbu qonundan va boshqa qonun hujjatlaridan iboratdir. Qoraqalpogiston Respublikasi iste'molchilarining huquqlarini himoya qilish Qoraqalpog'iston Respublikasi qonun hujjatlari bilan ham tartibga solinadi.

Qonun hujjatlari ushbu qonunda belgilangan iste'molchilarning huquqlarini cheklab qo'yishi, ularni himoya qilishning kafolatlarini kamaytirishi mumkin emas.

3-modda.

Agar O'zbekiston Respublikasi ishtirok etgan xalqaro shartnoma yoki bitimda iste'molchilarning huquqlarini himoya qilish to'g'risidagi

O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlarida nazarda tutilganidan boshqacha qoidalar belgilangan bo‘lsa, xalqaro shartnoma yoki bitim qoidalari qo‘llaniladi.

4-modda.

Iste‘molchilar quyidagi huquqlarga ega:

tovar (ish, xizmat) haqida, shuningdek ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) haqida to‘g‘ri va to‘liq ma‘lumot olish;

tovar (ish, xizmat)ni erkin tanlash va uning tegishli darajada sifatli bo‘lishi;

tovar (ish, xizmat)ning havfsiz bo‘lishi;

hayoti, sog‘ligi va mol-mulki uchun havfli nuqsoni bo‘lgan tovar (ish, xizmat), shuningdek ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi)ning g‘ayri qonuniy harakati (harakatsizligi) tufayli yetkazilgan moddiy ziyon, ma‘naviy zararning to‘liq hajmda qoplanishi;

buzilgan huquqlari yoki qonun bilan muhofaza etiladigan manfaatlari himoya qilinishini so‘rab sudga, boshqa vakolatli davlat organlariga murojaat etish;

iste‘molchilarning jamoat birlashmalarini tuzish.

Iste‘molchilarning ijtimoiy himoyaga muhtojlar toifasiga kiritilgan ayrim guruhlar uchun qonun hujjatlari bilan savdo, maishiy xizmat va xizmat ko‘rsatishning boshqa turlari bo‘yicha imtiyozlar va afzalliklar belgilanishi mumkin.

5-modda.

Ishlab chiqaruvchi o‘z korxonasining nomi va joylashgan (yuridik) manzili haqida iste‘molchini habardor qilishi shart. Bunday ma‘lumot ishlab chiqarish markazi yoki tovar belgisida ko‘rsatilgan bo‘lishi yohud boshqa usulda taqdim etilishi lozim.

Sotuvchi (ijrochi) uz tashkilotining firma nomi, uning joylashgan (yuridik) manzili va ish tartibini iste‘molchiga ma‘lum qilishi shart. Bunday ma‘lumot lavhada aks ettirilishi lozim.

Ushbu moddaning ikkinchi qismida nazarda tutilgan ma‘lumot savdo va xizmat ko‘rsatish muvaqqat binolar, yarmarkalar, ko‘chma do‘konchalar orqali amalga oshirilgan yoki savdo va xizmat ko‘rsatish sotuvchi (ijrochi)ning doimiy joylashgan manzilidan tashqarida amalga oshirilgan boshqa hollarda ham iste‘molchilar e‘tiboriga yetkazilishi kerak.

Sotuvchi (ijrochi) iste'molchiga tovarlar savdosi, maishiy va boshqa turdagi xizmat ko'rsatishning qoidalari to'g'risida to'liq ma'lumot berishi shart.

6-modda.

Ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) iste'molchiga o'zi realizatsiya qilayotgan tovar (ish, xizmat)lar haqida o'z vaqtida zarur, to'g'ri va tushunarli ma'lumot berishi shart.

Tovar (ish, xizmat) haqidagi ma'lumotda quyidagilar ko'rsatilishi shart:

tovar (ish, xizmat) majburiy talablariga muvofiq kelishi shart bo'lgan normativ hujjatning nomi;

tovar (ish, xizmat)ning asosiy iste'mol hususiyatlari, shu jumladan o'ziga hos hususiyatlari ro'yhati;

bahosi va sotib olish shartlari;

ayrim turdagi tovarlarning ishlab chiqarilgan sanasi;

ishlab chiqaruvchi (ijrochi)ning kafillik majburiyatlari;

tovardan samarali va havfsiz foydalanish qoidalari hamda shartlari;

tovarning xizmat (yaroqlilik) muddati va ushbu muddat tugaganidan keyin iste'molchi nima ishlar qilishi zarurligi, shuningdek bunday ishlarni bajarmaslik natijasida kelib chiqishi mumkin bo'lgan oqibatlar to'g'risidagi ma'lumotlar;

ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi)ning nomi va mulkchilik shakli, ro'yhatga olish va litsenziya guvohnomasining nomeri;

ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi)ning hamda ular iste'molchidan da'vo qabul qilishga vakolat bergan, shuningdek ta'mirlash ishlarini bajaradigan va texnikaviy xizmat ko'rsatadigan korxonalarining manzillari;

tovarlarni saqlash, havfsiz utilizatsiya qilish usullari hamda qoidalari;

teatr-konsert tadbirlari o'tkazilayotganda fonogrammadan foydalanilishi to'g'risidagi axborot.

Sertifikatlanishi shart bo'lgan tovar haqida iste'molchiga uning sertifikatlanganligi to'g'risida ma'lumot taqdim etilishi lozim.

Tovar (ish, xizmat) haqidagi zarur axborotning yo'qligi bunday tovar (ish, xizmat)ni realizatsiya qilish ma'lumot berilgunga qadar tegishli davlat boshqaruvi organining ko'rsatmasi bo'yicha to'xtatib turilishiga sabab bo'ladi.

7-modda.

Tovar (ish, xizmat) haqida noto'g'ri ma'lumot berilgan taqdirda iste'molchining huquqlari

Agar tovar (ish, xizmat) haqida noto'g'ri yoki yetarli darajada to'liq bo'lmagan ma'lumot berilganligi:

zarur iste'mol hossalariga ega bo'lmagan tovar (ish, xizmat) sotib olinishiga sabab bo'lsa, iste'molchi shartnomani bekor qilishga va o'ziga yetkazilgan zararining qoplanishini talab qilishga haqlidir;

sotib olingan tovar (ish, xizmat)dan ko'zlangan maqsadda foydalana olmaslikka sabab bo'lsa, iste'molchi tegishli ma'lumot oqilona qisqa (ko'pi bilan uch kunlik) muddatda berilishini talab qilishga haqlidir. Agar ma'lumot aytilgan muddatda berilmasa, iste'molchi shartnomani bekor qilib, zararining qoplanishini talab qilishga haqlidir;

iste'molchining hayotiga, sog'lig'iga yohud mol-mulkiga zarar yetkazilishiga sabab bo'lsa, u ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) oldiga qonun hujjatlarida nazarda tutilgan talablarni qo'yishga haqlidir.

Iste'molchining tovar (ish, xizmat) haqidagi noto'g'ri yoki yetarli darajada to'liq bo'lmagan ma'lumot tufayli yetkazilgan zararni qoplash to'g'risidagi talablari sotib olingan tovar (ish, xizmat)ning hossalari va hujjatlari haqida iste'molchi mahsus bilimiga ega emas degan tahminga asoslanib qarab chiqiladi.

Noto'g'ri reklama oqibatida sotib olingan tovar (ish, xizmat) tufayli iste'molchiga yetkazilgan zarar ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) tomonidan turli hajmda qoplanishi lozim.

8-modda.

Iste'molchi shartnoma tuzish yo'li bilan tovarni (ish, xizmatni) erkin sotib olish huquqiga ega bo'lib, bu shartnomaga ko'ra sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) iste'molchiga muayyan miqdordagi va maqbul sifatli tovarni mulk qilib topshirish (ish bajarish, xizmat ko'rsatish) majburiyatini, iste'molchi esa, shartlashilgan pulni to'lash majburiyatini o'z zimmalariga oladilar.

Narxnoma bilan qo'yilgan tovarlar hamda tovar (ish, xizmat)lar haqida keluvchilar e'tiboriga havola etiladigan ma'lumot tegishli shartnomani tuzish uchun taklif deb hisoblanadi.

Tomonlar o'rtasida shartnoma narsasi, miqdor, narh va boshqa muhim shartlar to'g'risida kelishuvga erishilsa, iste'molchi bilan ishlab chiqaruvchi (ijrochi, sotuvchi) o'rtasida shartnoma tuzilgan deb hisoblanadi.

Tuzilgan zahoti bajariladigan shartnoma, qoida tariqasida, og‘zaqi shaklda tuziladi, qonun hujjatlarida belgilab qo‘yilgan dollar bundan mustasno. Tuzilgan vaqtdan boshqa paytda (oldindan beriladigan buyurtmalar bo‘yicha, jo‘natma savdoda va boshqa hollarda) bajariladigan shartnoma yozma shaklda tuziladi.

Iste‘molchi sotib olingan Tovar (ish, xizmat) sifatini, butligini, vazni va narxini tekshirish huquqiga ega, sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) esa, nazorat-ulchov asboblari, narxga doir hujjatlarini taqdim etishi, tovarni shlatib ko‘rsatishi, undan xavfsiz va to‘g‘ri foydalanishni o‘rgatish, zarurat bo‘lca, tovarni ekspertizaga yuborishi shart.

9-modda.

Oldi-sotdi shartnomalarining ayrim turlari to‘g‘risidagi qoidalar, shuningdek ayrim turdagi tovarlarni (ishlarni, xizmatlarni) realizatsiya qilish qoidalari O‘zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan tasdiqlanadi.

10-modda.

Tovar (ish, xizmat)lar uchun haq to‘lash shakli hamda tartibi iste‘molchi bilan sotuvchi (ishlab chiqaruvchi, ijrochi) o‘rtasidagi kelishuvga binoan belgilanadi. Tovarlarini kreditga sotish O‘zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan tasdiqlanadigan tovarlarni kreditga sotish qoidalari bilan belgilanadigan tartibda amalga oshiriladi.

Oldi-sotdi amalga oshirilganda iste‘molchiga kassa yoki Tovar cheki beriladi. Tovarini kassa yoki tovar chekini bermasdan sotish taqiqlanadi.

O‘zbekiston
Respublikasining
Prezidenti
Toshkent shahri.

I.Karimov
1996-yil, 26-aprel.

22 – mashg‘ulot

Maishiy xizmat davrida mulozamat iboralari

Topshiriq. Savollarga javob topib, dialog tarzida yozing.

- Xizmat?
- ...
- Qachonga kerak?
- ...

- Siz aytgan ranglar bo'lmasa-chi?
- ...
- Ertaga kela olasizmi?
- ...
- Buyurtma qabul qilindi, kvitansiyangizni oling.

29-mashq. *Matnni o'qing, buyruq gaplarni ajratib yozing.*

Telefonda so'zlashish madaniyati

Siz telefon orqali kishilar bilan muomala qilish odobini bilasizmi? Agar buni yaxshi bilmasangiz, suhbatdoshingizni ranjitgan bo'lasiz. Telefon orqali muomalani o'rganmoqchi bo'lsangiz, quyidagilarni esda tuting.

Agar siz qo'ng'iroq qilsangiz, albatta, gapni salom-alikdan boshlang. Salom-alikdan keyin haqiqatda ham kerakli joyga (ishxonaga yoki uyga) tushdingizmi yoki yo'qmi shuni aniqlab oling. Kerakli joyga tushganingizga ishonch hosil qilganingizdan so'ng, sizga zarur bo'lgan kishini chaqirib berishlarini iltimos qiling. Tanishingiz bilan ham gaplashishni salom-alikdan boshlang. So'ng esa hol-ahvol so'rab, asosiy maqsadga o'ting. Telefonda qisqa, lo'nda gaplashishga harakat qiling. Asosiy gapingiz tugagandan so'ng tanishingizning gapiga quloq soling. Xayrlashib bo'lgningizdan keyin, telefon dastagini birinchi bo'lib siz qo'ying — chunki telefon raqamni siz terqansiz.

Agar sizni telefonga chaqirishsa, "Labbay" yoki "Eshitaman" deb javob qiling. Keyin qo'ng'iroq qilgan kishi bilan salomlashing. Agar u odam boshqa joyga tushib qolib, sizdan kechirim so'rasa, "marhamat, hechqisi yo'q," deb dastakni ilib qo'ying. Agar telefon qilgan kishi sizga tanish bo'lsa salomlashgandan so'ng, kimga qo'ng'iroq qilganligini aniqlab olishga harakat qiling. Shuni aniqlagandan so'nggina bemalol gaplashing. Agar boshqa bir xodimning telefonga kelishini iltimos qilishsa, albatta uni tezlik bilan chaqirib bering.

Telefonda gaplashayotganda baqirmang. Agar siz bilan suhbatlashayotgan sheringiz nohaq bo'lsa yotig'i bilan tushuntiring. Telefon orqali muloqot qilayotganingizda xodimlardan biri huzuringizga kelib muhim ish borligini aytib qolsa, hamsuhbatingizdan uzr so'rang va ma'lum vaqtdan keyin o'zingiz unga qo'ng'iroq qilishingizni aytib, telefon dastagini ohista qo'ying.

Telefonda gaplashayotganingizda oraga yana o'zaro suhbatlashayotgan begona kishilar tushib qolsa, iloji bo'lsa gapingizni tezroq tugating. Agar gapingiz tugallanmay qolgan bo'lsa, suhbatdoshingiz bilan qaytadan

qo'ng'iroq qilib, keyin suhbatigizni davom ettirishni kelishib oling. Ba'zan telefon dastagini ko'targaningizda ikki begona kishi telefonda gaplashayotganini guvohi bo'lasiz. Boshqalar suhbatiga quloq tutish odobdan emas. Telefonda gaplashayotganda o'tirgan joydan turib, qo'lni ko'ksiga qo'yib hamda boshni egib gaplashish kabilar odob doirasiga kirmaydi. Agar shu holda gaplashsangiz atrofdagi xodimlarning g'ashiga tegasiz.

28-mashq. *Gaplarni rus tiliga tarjima qiling.*

1. Yaxshidan fazilat o'rgansang, yomondan illatni yo'qotsang, chin inson bo'lasan. 2. Aql qancha oz bo'lsa, manmanlik odati shuncha o'saveradi. 3. Agar reja puxta o'ylangan bo'lsa, uning amalga oshishi oson bo'ladi. 4. Bola yoshligidan chiniqqan bo'lsa, katta bo'lganida kasalga kam chalinadi. 5. Tush paytiga borib quyosh xiralasha, tez orada havo ayniydi. 6. O'rdaklar qanot qoqsa, patlarini tozalasa, yog'ingarchilik bo'ladi. 7. Tunda yoki ertalab tuman tushgan bo'lsa, kunduzi havo ochiq bo'ladi.

23 – mashg'ulot **Majburiy xizmat burchi**

MAKTUB

Jahongirning akasi harbiy xizmatga ketganiga unchalik ko'p vaqt bo'lgani yo'q. Mana undan ilk maktub ham keldi. Unda Jahongir uchun ham alohida satrlar bitilgan edi. “Ukajon, harbiy xizmat o'ta mashaqqatli, o'ziga xos qiyinchilklarga to'la, biroq juda sharaflı vazifa ekan. Bobomizning harbiylar hayoti haqidagi ko'plab hikoyalaridan so'ng “Men, albatta, general bo'laman”, — deb orzu qilganingni eslab, senga ushbu xatni yozishni lozim topdim. General bo'lish uchun juda ko'p o'qish, o'rganish kerak. Men xizmatimning ilk kunlaridanoq harbiylar hayotining qanchalar murakkab, serqirraligini seza boshladim. Yaqında Harbiy qasamyod qabul qilamiz! Uning matnida xalqimizga, Prezidentimizga sodiqlik haqida so'zlar bor. Bobom bilan kelsangizlar bizning hayotimiz bilan tanishasizlar, ko'plab savollaringga ham shu yerda javob topasan. Yaxshilik bilan yuz ko'rishaylik. Sening orzularing ushalishini juda-juda istab qolaman. Akang Qosimbek”.

Jahongirning quvonchi cheksiz, qani endi qanoti bo'lsa-yu, hoziroq akasining oldiga uchib borsa. Eh, kimga borib ko'rsatsa ekanxatni. Aksiga olib, yozgi ta'til bo'lgani uchun maktabda hech kim yo'q. Mahalladosh do'stlarining birlari oromgohda, birlari esa qishloqdagi buvalarinikiga ke-

tib qolishgan. Nima qilsam ekan, deb o‘ylab turgan edi, “ha, polvon, hayol suribqolibsiz”, — degan yoqimli ovoz uni o‘ziga keltirdi.

—Bobojon, akamdan xat keldi, — dedi quvonib Jahongir. —Akam bizlarni yonlariga chaqiribdilar. Albatta boramiz-a? Meni olib borasiz-a? U yerga samolyotda boriladimi yoki poyezdda?

—To‘xta, to‘xta, polvon! Nafasimni rostlab olay. Namuncha avtomatdek tirillaysan, axir birdaniga barcha savollaringga javob bera olmayman-ku. Keyin, biz kelishib oluvdik, tushunmagan so‘zlaringga, savollarga javoblarni avval o‘zing qomus kitobidan yoki izohli lug‘atlardan izlab ko‘rasan deb.

—Bobojon, bolalar ensiklopediyasida armiya so‘zi yo‘q ekan-da. Keyin o‘zingiz hech qanday qomus kitobidan qolishmaysiz-ku.

—Mayli, mayli, aytсам aytqolay. Xo‘sh, birinchi qaysi savolingga javob beray?

—*Armiya nima, bu so‘z nimani anglatadi?*

—*Armiya* so‘zi fransuzcha *armee* bo‘lib, lotin tilidagi *armee* so‘zidan kirib kelgan va qurollantirish ma‘nosini bildiradi. Davlatning qurolli kuchlar majmuasiga armiya deyiladi. Tor ma‘noda quruqlikdagi qo‘shinlarni ham armiya deyishadi. Armiyaning yana bir necha sifat va talqinlari bor. Masalan harakatdagi armiya — bu bevosita jang maydonlarida qatnashayotgan qo‘shinga nisbatan aytiladi. Yana bir ma‘nosi bir tur yoki bir necha qo‘shin turlari birikmasidan (umumqo‘qin, havo va hakoza) tashkil topgan, yirik harbiy operatsiyalarni amalga oshirishga mo‘ljallangan tezkor qo‘shinlar birlashmasi ham armiya deyiladi.

— *Bobojon, nima uchun Harbiy Qasamyod qabul qilishadi?*

Uning ma‘nosi nima?

— Yigit kishi qo‘lida qurol bilan hayotida faqat bir marta Vatani-ga, xalqiga, Prezidentiga qasamyod qiladi va unga so‘nggi nafasi, so‘nggi tomchi qoni qolguncha sodiq qoladi.

Bu kun jangchi hayotidagi unutilmas va tantanali voqeadir. Harbiy Qasamyod harbiy xizmatning ilk oylarida, dastlabki harbiy ko‘nikmalar hosil qilingandan so‘ng qabul qilinadi. Harbiy xizmat birinchi kunlardan oq ularni o‘zgartirib yuboradi. Hali borganimizda akangni dabdurdustdan tanimay ham qolarsan. Eng muhimi, Qasamyodning ulug‘vor so‘zlari haqiqiy insonning, er yigitning yuragiga bir umr jo bo‘lib qoladi va bu Qasamyodiga hech qachon xiyonat qilmaydi.

29-mashq. Matni o‘qing va yod oling.

Harbiy qasamyod

O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1992-yil 3-iyul qarori bilan tasdiqlangan.

“Men (familiyasi, ismi va otasining ismi), O'zbekiston Respublikasi Qurolli kuchlari safiga kirar ekanman, xalqimga, Prezidentimga sodiq bo'lishga tantanali ravishda qasamyod qilaman.

Men O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasini va qonunlarini muqaddas, bilib, ularga rioya etishga, harbiy nizomlarni, komandirlar va boshliqlarning buyruqlarini so'zsiz bajarishga, harbiy intizomga qat'iy rioya qilishga, halol, jasur va sergak jangchi bo'lishga qasamyod qilaman.

So'nggi nafasim qolguncha ona-Vatanimning sadoqatli farzandi bo'lib qolishga, harbiy xizmatning butun mashaqqat va qiyinchiliklarini sabot bilan yengishga, davlat va harbiy sirlarni mustahkam saqlashga ajdodlarim ruhi oldida qasamyod qilaman.

Agar men ushbu tantanali qasamyodimni buzsam, qonunlarda belgilangan jazoga va xalqning nafratiga muhtalo bo'lay”.

Topshiriq.

1. Har bir gapni raqamlab chiqing va nechta sodda gap mavjudligini ayting;

2. Bosh bo'laklarni toping va ularni ikki tarkibli yig'iq gap holida ko'chiring; ega va kesimning so'rog'ini belgilang;

3. Gapda so'zlarning bog'lanishini belgilang, hokim va tobe komponentlarni ko'rsating, bog'lovchi vositalar (kelishik, egalik, ko'makchi, ko'plik qo'shimchalari)ni ikki chiziqcha bilan belgilang, tobe komponentning so'rog'ini yozib qo'ying.

30-mashq. Matndagi gap bo'laklarini aniqlang.

Roviylar rivoyat qiladilar: Luqmonning xojalari badjahl odam ekan, buyurdiki, bug'doy ekin, deb. Ammo Luqmon arpa ekdilar, Xojalari dedi:

—Men senga bug'doy ekin devdim, nega sen arpa eking?

Luqmon aytdi:

—Arpa eksam bug'doy chiqmasmi?

Xojalari aytdi:

—Qachon arpadan bug'doy chiqqanini ko'rgansan?

Luqmon dedi:

—Ey, xojam, u holda nega yomonlik qilib, yaxshilik umid etarsiz?

Xoja gunohini ahglab, tavba qilib, yo'ldan qaytdi.

(“Asotir va rivoyatlar” dan)

Gap bo'laklari

Слова или сочетания слов в предложении, отвечающие на определенный вопрос и выполняющие специальную функцию, называются членами предложения.

Синтаксическую структуру предложения составляют главные и второстепенные члены предложения.

Gapning bosh bo'laklari

(Главные члены предложения)

В членимых предложениях различаются главные и второстепенные члены. Главными называются члены предложения, соединенные между собой предкативной связью и образующие предкативную основу. В двусоставных предложениях — это подлежащее и сказуемое, в односоставных предложениях — главный член, *напрымер*: Safarov aytgan gaplarni hammamiz **tushundik** (nima qildik?). Havo **mayin**, osmon **tip-tiniq edi** (qanday edi?). **Odam** (kim?) ko'p, **ish** (nima?) kam. **Atrof** (qayer?) jimjit.

31-mashq. *Berilgan tarjimalardan foydalanib lug'at tuzing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlariga savollar bering.*

Qomusiy bilim sohiblarini **olaylik**: Abu Ali Ibn Sino, Alisher Navoiy ijodining **bosh g'oyasi** xalqlar birligi, **mushtarakligidir**. Boshqacha bo'lishi ham mumkin emas. Axir **ular** ko'p millatli muhitda yashab **ijod qilganlar**, ko'p tillarni bilganlar, bilimlarini **Buxoro, Damashq, Dehli, Hirot** kutbxonalari qiroat qilganlar. (*Odil Yoqubov*)

Взять других великих энциклопедистов: Авиценну, Алишера Навои, основополагающая идея творчество которых — братство и единение народов. Да это и не могло быть иначе. Они ведь жили и творили в многонациональной среде, знали много языков, черпали свои знания в библиотеках Бухары, Дамаска, Дели и Герата.

Ikki tarkibli gapda ega

(Подлежащее в двусоставном предложении)

Подлежащее в узбекском языке, как член предкативного центра двусоставного предложения, является независимым главным членом и обозначает лицо или предмет, о котором говорится в предложении. Оно отвечает на вопрос **kim** (кто?) или **nima** (что?) и выража-

ется независимой формой слова — именительным падежом различных именных частей речи. Подлежащее обозначает предмет в широком смысле: кроме лица и предмета (животное, растение, неживой предмет), обозначает явление, событие, абстрактное понятие. *Например: Teknik yozadi.* — Техник пишет. *Orolbo'yi—* ekologiya zonasiga aylandi. — В зону экономической катастрофы превратилось Приаралье. *Biz dehqonlar oldida katta qarzdormiz.* — Мы в большом долгу перед дехканином.

Функцию подлежащего выполняют сочетания слов, состоящие, как правило, из формы именительного падежа и его разнообразных распространителей:

1. **Ко'p bolali oilalar respublikaning o'ziga xos xususiyatidir.** — Одной из особенностей республики является многодетность семей.
2. **O'zbekistonning kelajagi yoshlarga bog'liq.** — Будущее Узбекистана зависит от молодежи.
3. **O'rta va oliy ta'lim islohoti amalga oshirilmogda.** — Осуществляется реформа высшего и среднего специального образования.

Особую разновидность подлежащего составляет инфинитив.

Инфинитивное подлежащее может представлять аналитическую форму. *Например: Paxtachilikda yalpi mahsulotni ko'paytirish ketidan quvish dehqonchilikning hayotiy manfaatlariga ziyon yetkazadi.* — Большой ущерб жизненным интересом дехкан нанесла погоня за валом в хлопководстве.

Вопросы и задания.

1. Чем характеризуется подлежащее как главный член двусоставного предложения? — Ikki tarkibli gapning bosh bo'lagi hisoblangan ega uchun eng muhim belgi nima?
2. Какие части речи в форме именительного падежа выполняют функцию подлежащего? — Ega bosh kelishik formasidagi qaysi so'z turkumlaridan ifodalanadi?
3. Назовите (объясните) выражение подлежащего различными словосочетаниями. — Eganing turli xil so'z birikmalaridan ifodala-nishini tushuntiring.

32-mashq. O'qing, topshiriqlarni bajaring.

Kim ulug'?

Mashhur shoir Avaz O'tarning otasi O'tar bobo Xivada dong'i chiqqan tabib bo'lib, xon saroyida xizmat qilgan. U hazilkash, quvnoq kishi edi. O'rni kelsa xonni ham ayab o'tirmasdi. Bir kuni Muhammad Rahimxon (Feruz) shahar sayriga chiqdi. Atrofida arkoni davlat, yonida har sa-fargidek O'tar bobo.

Bir ko'chadan o'taverishda xonning ko'zi devori yiqilgan xaroba hovlida non yopayotgan bir ayolga tushdi. Chordevor yonida xon otining boshini tortdi. Odat bo'yicha xon o'tganda, hamma ko'chaga chiqib, unga qulluq qilib turishi kerak edi. Nonvoy xotin xonga bir qarab qo'ydi-yu, indamay nonini yopaverdi. Bundan xonning jahli chiqdi.

—Nega anavi ayol menga salom bermadi? — deb so'radi xon O'tar bobodan. — Axir men mamlakat xoniman-ku?

—U non yopayotir-ku, — dedi O'tar bobo soqolini silab.

—Xomkalla! Non ulug'mi, xon ulug'mi?

—Non ulug'-da, — kuldi O'tar bobo, — chunki mamlakat xonsiz yashashi mumkin, illo nonsiz yashay bilmas.

Xon indamay yerga qaradi.

(S.Ziyoyevdan)

Topshiriqlar:

1. Matni so'zlab bering.
2. Matn doirasida savollar tuzing.
3. Shohlar hayotidan lavhalar gapirib bering.
4. Qayer (nima) xonsiz yashashi mumkin?
5. Kim indamay yerga qaradi? Nega?

33-mashq. *Keltirilgan so'z va birikmalar ishtirokida ikki tarkibli yig'iq va yoyiq gaplar tuzing. So'zlarni o'zaro bog'lagan grammatik shakl va intonatsiyani izohlang. Har bir eganing tagiga chizing, tuzilishi (sodda yoki birikmali) ifodalanishiga e'tibor bering.*

1. Ma'ruza o'qiyotgan sening kiming bo'ladi?
2. Ikki karra ikki necha?
3. Bir yuz yigirma uch qanday son?
4. Paxta yakkahokimligiga barham berish shu kun uchun nima hisoblanadi?

5. Dard chekkan kim bilgay dori-darmon qadrini, kimlar tushungan fursat-u on qadrini? (*Qo'shiqdan*)

34-mashq. She'ri ifodali o'qing. Matndagi kesimni aniqlang.

Muallimga

Nechog' baxtiyorman ta'zimda shu tob
Sizning sha'ningizga bitmoqdaman bayt.
Ne odam bulardim, qulimda kitob
Biror harf tanimay tursaydim loqayd.
Siz-ku "Alifbo"dan "Qomus" gacha to
Bari-barisini tanitgan ustoz.
Ilk bor Siz ko'rsatgan durahshon Zuhro,
Bugun she'rim ichra tashbehdir mumtoz.
Siz mo'jaz yurakda yo'qolgan yog'du
Oqibat quyoshdek socha olur nur.
Buyuklar haqqiga qasamyod gap bu:
Sizdan boshlanadi asli Tafakkur.
Olamda ko'p erur muborak onlar,
Tabarruk zotlar ham garchand ko'p erur.
Sizgadir ilk rahmat, aziz insonlar,
Munis muallimlar. Sizga tashakkur.

(A. Oripov)

24 – mashg‘ulot Vatanimni qo‘riqlayman

O‘zbekiston Respublikasi qurolli kuchlari shaxsiy tarkibiga O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining tabrigi

Qadrli do‘stlar, aziz farzandlarim !

Avvalo, yurtimiz tinchligi, mamlakatimiz mustaqilligi, osmonimiz musaffoligini ko‘z qorachig‘idek asrashga munosib hissa qo‘shib kelayotgan siz, barcha askar-u serjant, ofitser va generallarni hamda faxriylarni umumxalq bayrami - Vatan himoyachilari kuni bilan chin qalbidan samimiy muborakkob etaman.

Insoniyat yangi asr, yangi ming yillikka qadam qo‘ydi. Har bir xalq, har bir davlat ushbu asrda dunyo xamjamiyatida o‘z munosib o‘rmini, o‘z

mavqeini egallashga intilishi tabiiy, albatta. Biz ham katta, yorug' orzu-niyatlar bilan yangi ming yillikka kirib keldik.

Pirovard maqsadimiz, istiqbolimizni aniq va ravshan tasavvur etgan holda, xalqimizga tinch va farovon hayotni ta'minlash va himoyalash, yuksak ma'rifiy-madaniy salohiyatga ega demokratik huquqiy davlat qurish, jahonning ilg'or mamlakatlari orasida o'z nufuzimizga ega bo'lishdir. Bunday ezgu maqsadlarga buyuk kelajakka intilgan xalqgina erishadi.

Ushbu niyatlarni ro'yobga chiqishi uchun birinchi navbatda Vatanimiz mustaqilligini, uning xavfsizligini va barqarorligini ta'minlash darkor. Chunki shu erkin, osuda hayotni ko'rolmaydigan, hasad va fitna bilan yashaydigan, zo'ravonlik bilan o'z hukmronligini o'rnatishga, el-yurt tinchini buzishga urinadigan qora, niyatli kuchlar bizga tahdid solib turgani barchaga ayon bo'lishi kerak.

Yurtimiz tinchligi, baxtli kelajagini asrash, uni yovuz kuchlardan himoya qilishdek mas'uliyatli va sharafli vazifa sizlarning zimmangizga yuklatilgan

Tarixdan ma'lumki, yurtimizning boshiga og'ir, sinovli kunlar tushganda uning ozodligi, osoyishtaligini himoya qilishga qodir mard farzandlari ko'ragini qalqon qilib yovga qarshi chiqqan.

Aziz farzandlarim!

Sizlar To'maris, Spitamen, Muqanna, Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur kabi dovyurak, jasur, vatanparvar sarkardalarning vorislarisizlar. Ularning xayot yo'li, qahramonliklari barchamizni ona yurtimizning beg'ubor osmonini va osuda hayotini qadrlashga, onalarimiz, opa-singillarimiz, oilamiz baxt-saodatini, farzandlarimiz kelajagini fidoyilik bilan himoyalashga da'vat etadi.

Bugun O'zbekiston qurolli Kuchlari saflarida xalqimiz oldidagi farzandlik burchini ado etayotgan minglab botir o'g'lonlarimiz bu haqiqatni yurakdan his etib, uni o'z hayotlarining ma'no-mazmuni deb bilishlari barchamizga g'urur va iftixor baxsh etadi.

O'tgan yili chegara hududlarimizda terrorchi to'dalarga qarshi mardona jang qilgan, bu yo'lda jonini ham fido etgan qahramon o'g'lonlarimizning jasorati buning yorqin dalilidir.

Shunday mard va irodali farzandlarni tarbiyalab voyaga yetkazgan ota-onalarga chin yurakdan rahmatlar aytishni o'zimizning shu davlat rahbari sifatida burchimiz, deb bilaman.

Bugungi kunda dunyodagi xalqaro ahvol, mintaqamizdagi notinch vaziyat armiyamiz oldiga yangi va yanada mas'uliyatli vazifalarni qo'ymoqda. Bu Qurolli Kuchlarimizni tubdan isloh etish, barcha zarur qu-

rol-yarog' va texnika vositalari bilan ta'minlangan, tezkor, jangovar qobiliyati yuqori, ixcham, yuksak professional tayyorgarlikka ega bo'lgan armiyani shakllantirishni taqozo etmoqda.

Bu o'ta muhim va dolzarb vazifalarni amalga oshirishda davlatimiz, xalqimiz barcha imkoniyatlarni ishga solmoqda.

Vatanimizning munosib himoyachilari bo'lgan harbiylarimiz g'alaba qo'shining soni bilan emas, balki jangchining mardligi, iroda va matonati, jangovar mahorati bilan qo'lga kiritiladi, degan hikmatni doimo yodda tutishlari dardkor.

Sizlarni qutlug' shodiyona bilan yana bir bor tabriklar ekanman, har biringizni bag'rimga bosib, barchangizga sihat-salomatlik, kuch-g'ayrat, jangovar faoliyatingizda muvaffaqiyatlar, shaxsiy hayotingizda baxt va omad tilayman.

*O'zbekiston Respublikasi
Prezidenti*

Islom KARIMOV

Topshiriq. Matndagi ikkinchi darajali bo'laklarni aniqlang.

Gapning ikkinchi darajali bo'laklari

(Второстепенные члены предложения)

Члены предложения, которые поясняют, уточняют значение главных членов и находятся в подчинительной связи с главными членами или между собой, называются второстепенными членами предложения.

К второстепенным членам предложения в узбекском языке, как и в русском, относятся дополнение, определение и обстоятельство.

1. To'ldiruvchi (Дополнение) обозначает объект, на который направлено действие, и отвечает на вопросы косвенных падежей. Дополнения бывают двух типов: прямое (воситасиз) и косвенное (воситали).

Прямое дополнение обозначает предмет, на который непосредственно направлено действие, и управляется переходным глаголом; отвечает на вопросы kimni? (кого?), nimani? (чего?), qayerini? (где?) *напримр:* Topshiriqni o'z vaqtida bajaramiz.

Косвенное дополнение представлено в форме дательного, местного или исходного падежа, а также послело-

гами в сочетании с именем в форме родительного падежа. *Например:* Akam katta muvaffaqiyatlarga erishdi.

2. Aniqlovchi (Определение) обозначает признак предмета, выраженного любым членом предложения, и отвечает на вопросы qanday? (какой?), qaysi? (который?), qancha? (сколько?), kimning? (кого, чей?), nimaning? (чего, от чего?).

Определения могут выражать признак предмета (qizil qalam, qizil olma) и принадлежность предмета какому-либо лицу или другому предмету (sening kitobing).

По этому признаку в узбекском языке различаются два вида определения: определение - имя прилагательное (sifatlovchi aniqlovchi), определение в форме родительного падежа (qaratqichli aniqlovch).

1) Sifatlovchi aniqlovchi (Определение-прилагательное) выражает различные признаки, свойства, цвет, объём, количество предметов. В роли определения - прилагательного в основном могут выступать:

- а) прилагательное: Oyna romi oq rangga bo'yalgan;
- б) числительное: Oilamiz besh kishidan iborat.;
- в) местоимение: Bu maktabda men o'qiganman.;
- г) причастие: Tushungan kishi bilan ishlash oson.;
- д) наречие: Baland yerlarga ham suv chiqarish mumkin.

2) Qaratqichli aniqlovchi (Определение в форме родительного падежа) указывает на принадлежность лицу или предмету. Этот вид определения выражается словами в родительном падеже. В роли определения в форме родительного падежа могут выступать:

- а) имя существительное: Ustozingning gapini diqqat bilan eshit.;
- б) местоимение: Musobaqada bizning litseyimiz g'olib chiqdi.;
- в) субстантивированное прилагательное: Yomonning yaxshisi bo'lguncha, yaxshining yomoni bo'l.
- г) субстантивированное числительное: Uchovining maslahati menga ma'qul bo'lgil.;
- д) субстантивированное причастие: So'raganning aybi yo'q.

35-mashq. Quyidagi so'zlar ishtirokida gaplar tuzing. Unda bu so'zlar aniqlovchi vazifasida kelsin.

Qizil, besh, yozgan, do'stimning, temir, baland, o'sha, ko'm-ko'k, so'rgan, ishlaganning.

3. Hol (Обстоятельство) обозначает, как и при каких обстоятельствах совершается действие. Обстоятельства указывают время, место, причину, цель, образ действия и т. д.

Например: Bugun litseyimizda shoirlar bilan uchrashuv o'tkazildi.

В узбекском языке имеются следующие типы обстоятельств: образа действия, места, времени, причины, цели, меры и степени.

1. Ravish holi (Обстоятельство образа действия) характеризует способ совершения действия и отвечает на вопросы qanday? (как?), qanday qilib? (каким образом?), qanday holda? (при каких обстоятельствах?) и т. д.

Обстоятельства образа действия выражаются наречиями, деепричастиями, существительными с послелогом **билан**. *Например:* Nargiza hayo bilan kuldi.

36-mashq. *Quyidagi so'zlar ishtirokida gaplar tuzing va ular ravish holi vazifasida kelsin.*

O'qday, do'stlarcha, oqilona. Vijdonan, asta - sekin, osoyishta, mar-dlarcha, shoirona.

2. O'rin holi (Обстоятельство места) обозначает место совершения действия, направление движения, его исходный пункт и отвечает на вопросы qayerda? (где?), qayerga? (куда?), qayerdan? (откуда?). Они выражаются наречиями места, существительными в дательно-направительном, местном и исходном падежах, существительными с послелогам. *Например:* Moskvadan turistlar keldi.

37-mashq. *Ko'chiring. O'rin holini topib tagiga chizing.*

1. Dalalarda boshlanadi ish. 2. Uyg'un 1905-yilda Janubiy Qozog'istonning Marki qishlog'ida tug'ildi. 3. Bu yerda katta sport kompleksi quriladi. 4. ... Pushkin paydo bo'lgan har bir eshikda Navoiy shara-fi yashar muqaddas.. 5. Uylar yonida shaftoli, o'rik, olchalar gullab tu-ribdi.

3. Payt holi (Обстоятельство времени) обозначает время совершения действия и отвечает на вопросы qachon? (когда), qachonga-

cha? (до каких пор?), qachondan beri? (с каких пор?), Обстоятельства времени выражаются наречиями времени, существительными в косвенных падежах с некоторыми послелогоми. Например: Pardozlash ishlarini kecha tugatdik.

38-mashq. Quyidagi so'z birikmalari bilan gap tuzing.

Kecha yozdim, ko'pincha kelmaydi, tezda tuzaldi, o'tkan kuni bordim, ilgari yozgan edi, hamma vaqt keladi, kechagina uchratdim, qishda kel, hozir borsin.

4. **Sabab holi** (Обстоятельство причины) обозначает причину Довершения действия и отвечает на вопросы neqa? (почему?), nima uchun? (почему?), nima sababdan? (по какой причине?). Они выражаются наречиями причины, существительными в исходном падеже. Причастиями с послелогоми **uchun, sababli, tufayli**. Например: Dadam navbatchi bo'lganliklari sababli uyu kech qaytdilar.

39-mashq. Ko'chirib yozing va sabab hollarini toping.

1. Bola xursand bo'lganidan chopib ketdi. 2. Brigada musobaqada g'olib chiqqanligi uchun ko'chma bayroq bilan taqdirlandi. 3. U shoshganidan loyni sachratib yubordi. 4. Karim kamtarligi, mehnatsevarligi tufayli guruh hurmatiga sazovor bo'ldi. O'qish davrida puxta bilim olganligim sababli ishda qiynalmadim. 5. Said aka shogirdlari borligidan faxrlanar edi.

5. **Maqsad holi** (Обстоятельство цели) обозначает цель действия и отвечает на вопросы nima maqsadda? (с какой целью?), nima uchun? (для чего? почему?). Обстоятельства цели выражаются наречиями цели, существительными в дательном - направлении падеже, именами действия, деепричастиями в сочетании с послелогоми **uchun, maqsadida**. Например: Sizga yordamga keldim.

6. **Daraja-miqdor holi** (Обстоятельство меры и степени) обозначает степень проявления действия или признака и отвечает на вопросы qancha?(сколько?), necha marta? (сколько раз?). Они выражаются наречиями меры и степени, числительными в сочетании со словом **marra**. Например: U kam gapirdi.

40-mashq. *Qavs ichida berilgan so'z va birikmalardan foydalanib, savollarga javob bering.*

1. Turistlar nima uchun to'xtashdi? (dam olish uchun) 2. Bolalar nega suv xavzasiga borishdi? (cho'milgani) 3. Nargiza nima maqsadda litseyga kirgan? (chuqur bilim olishga) 4. Siz nega o'zbek tilini o'rganyapsiz? (o'zbekcha gaplashish uchun) 5. Nima uchun ishlash kerak? (yaxshi yashash uchun)

41-mashq. *Quyidagi so'zlar ishtirokida gaplar tuzing.*

Sal-pal, ozmuncha, besh kun, ko'p, ozgina, ikki marta.

42-mashq. *Ko'chiring va holni aniqlang.*

1. Tinchlik bo'lganidan hamma baxtiyor. 2. Ular oldin kelishib olishgan. 3. Ustalar ovqatlanishga kelishdi. 4. U kechikkani uchun majlisga kirolmadi. 5. Salima piyoda keldi.

Topshiriq. Matnni o'qing. Berilgan savollarga o'zbek tilida javob yozing.

Русский свет

Зимой 1877 года в столице Франции Париже каждый день с наступлением темноты люди выходили на улицу. Они любовались светом двух молочно-белых шаров. «Русским светом» называли жители Парижа изобретение Павла Николаевича Яблочкова. Электрическая «свеча» Яблочкова давала ровный и яркий свет. Вскоре «русский свет» засиял в Лондоне, Мадриде, Неаполе и даже во дворцах персидского шаха и короля Камбоджи. Только в России, на родине Яблочкова, в то время это изобретение не нашло применения. Всего лишь несколько «свечей» Яблочкова горело в Петербурге.

Вопросы:

1. Куда выходили люди с наступлением темноты?
2. Чем любовались парижане?
3. Как жители Парижа называли изобретение Яблочкова?

25 – mashg‘ulot

Chegaradagi hushyorlik

Matn oldi topshiriqlar

1. Matnni ifodali o‘qing, tarjima qiling.
2. Qadriyat, udum, xotira, ajdod, kabi so‘zlarning ma’nosini izohlang va ular ishtirokida gap tuzing.
3. Matnda ish-harakat bilan bog‘liq bo‘lgan payt, sabab, o‘rin, darajamiqdor kabi ma’nolarni bildirgan so‘zlarni ajratib yozing.

2000-yil avgust oyida Surxondaryo viloyatining Uzun va Sariosiyo tumanlarida, Toshkent viloyatining Bo‘stonliq tumanida bo‘lib o‘tgan voqealar O‘zbekiston kundan-kunga turli ekstremistik va fundamentalistik markaz va tashkilotlarning g‘arazli maqsadlarini amalga oshiruvchi ob‘yektga aylanib borayotganligini ko‘rsatdi.

Ularning bosh maqsadi - biz tanlagan rivojlanishning sivilizatsiya yo‘lidani o‘rta asrlar tartibiga va jaholatiga qaytarishdir.

Bu ekstremistik kuchlar o‘zlarining jirkanch maqsadlariga yetishish uchun hech narsadan qaytmayaptilar.

Bunday sharoitlarda mamlakat suvereniteti va mustaqilligi, hududiy yaxlitligi, Davlat chegaralari buzilmasligining kafolati sifatida chegara qo‘shinlarining roli katta.

Davlat chegaralarini mustahkamlash maqsadida, qo‘shinlarni boshqarishni mukammallashtirish va ularning xavfsizligini oshirish maqsadida 1993-yil 26-apreldagi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni bilan Boshqarma O‘zbekiston Respublikasi Milliy xavfsizlik xizmatining chegara qo‘shinlari Bosh boshqarmasiga aylantirildi.

1992-yil 3-iyulda qabul qilingan “Mudofaa to‘g‘risida”gi, “Umumharbiy majburiyat va harbiy xizmat to‘g‘risida”gi Qonunlar O‘zbekiston Respublikasi chegara qo‘shinlari hayotida muhim voqea bo‘ldi. “Mudofaa to‘g‘risida”gi Qonunning 2-moddasida O‘zbekiston Respublikasi mudofaasini tashkil qilishda Davlat chegarasini qo‘riqlash muhimligi ta’kidlandi. Shuningdek, davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining davlatning mudofaa qobiliyatini, shu jumladan, Davlat chegarasini mustahkamlashdagi vakolatlari aniqlab berilgan.

Vataniga, xalqi va Prezidentiga sodiq bo‘lgan bilim yurtining bitiruvchilari mamlakatning hamma burchaklarida Davlat chegaralarini, O‘zbekiston zaminida tinchlik va osoyishtalikni himoyalash bilan

o'zlarining mashaqqatli, lekin sharaflı xizmatlarini sharaf bilan bajarib kelmoqdalar.

Mustaqillik yillari mobaynida chegarachilar tomonidan 9430 nafar chegara buzgan shaxslar, 556 dona qurol, 12 tonna 125, 5 kg giyohvand modda, sezilarli miqdordagi kontrabanda, shu jumladan xorijiy valyuta ushlab qolindi.

Respublikamiz Prezidenti va hukumatimiz chegara qo'shinlarining davlat milliy xavfsizligini ta'minlash ishiga qo'shgan hissasini yuksak baholamoqda.

Vatanimiz Davlat chegaralarini qo'riqlash bo'yicha jangovar vazifalarni bajarishda ko'rsatgan yuksak jangovar fazilatları, jasorati va qahramonligi uchun 102 nafar chegarachi-jangchi jangovar orden va medallar bilan mukofotlandilar. Ular orasida 26 harbiy xizmatchi II darajali "Shonsharaf" ordeni bilan, 1 kishi "Do'stlik" ordeni bilan, 67 kishi "Jasorat" medali bilan va 8 kishi "Shuhrat" medali bilan taqdirlandilar.

Davlat mukofotiga sazovor bo'lgan birinchi chegarachi bu kapitan O'zbekov Yermek Mirzakerimovich - Termiz chegara rayoni chegara zastavasining boshlig'i edi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1994-yil 13-iyundagi Farmoni bilan u Davlat chegaralarini buzuvchilar bilan bo'lgan jangovar to'qnashuvda ko'rsatgan jasorati va qahramonligi uchun (vafotidan so'ng) "Jasorat" medali bilan taqdirlandi va unga "mayor" harbiy unvoni muddatidan ilgari berildi. Mayor Y.M.O'zbekovning porloq xotirasini abadiylashtirish maqsadida u halok bo'lgan joyga yodgorlik xaykali o'rnatildi, Surxondaryo viloyati hokimining qarori bilan Termiz shahri ko'chalarining biriga uning nomi berildi.

Harbiy burchni bajarish vaqtida mardona jang qilgan katta leytenant Shuhrat Sobirov, shartnoma bo'yicha xizmat qiluvchi serjant Ruslan Narziyev, oddiy askarlar Ulug'bek Albekov va Erkin Bexbudovlar qahramonlarcha xalok bo'ldilar, ular vafotlaridan so'ng "Jasorat" medali bilan taqdirlandilar.

Chegara qo'shinlarining shaxsiy tarkibi buyuk ajdodlarimiz an'analarining davomchilari sifatida ota va bobolarimiz o'gitlarini yodda tutgan holda bor kuch va g'ayratlarini O'zbekiston xalqining tinch va bunyodkorlik mehnatini ishonchli qo'riqlash ishiga sarflamoqdalar.

Uyushiq bo'laklar haqida umumiy ma'lumot

Har bir gap bo'lagi gapda birdan ortiq bo'lishi mumkin. Bir xil so'roqqa javob bo'lib, gapdagi bir bo'lakka bog'langan bo'laklar gapning uyushiq bo'laklari deb ataladi. Bu bo'laklar o'zaro teng bog'lovchilar yoki

sanash ohangi bilan bog‘lanadi: *Bola goh menga, goh unga qarar edi.* Gapning barcha bo‘laklari uyushadi:

1) ega uyushadi: *Bugun Anvar yoki Sobir navbatchilik qiladi.*

2) kesim uyushadi: a) fe‘l-kesim: *U asta joyiga o‘tirdi va gapira boshladi.* b) ot-kesim: *Yo‘l keng va tekis edi.*

3) to‘ldiruvchi uyushadi: a) vositasiz to‘ldiruvchi: *Kitoblarni va daftarlarni keltirdi.* b) vositali to‘ldiruvchi: *Akamga va opamga xabar qildik.*

4) aniqlovchi uyushadi: a) sifatlovchi-aniqlovchi: *Salqin va bahavo bog‘da dam oldik.* b) qaratqich-aniqlovchi: *Qlma(ning) va shaftolining hosili mo‘l bo‘ldi.*

5) hol uyushadi: a) vaziyat holi: *Topshiriqni tez va soz bajardik.* b) payt holi: *Bugun va ertaga men navbatchilik qilaman,* d) o‘rin holi: *Shahar va qishloqlarda qurilishlar avjiga chiqqan.* e) sabab holi: *Quvonch va shodlikdan tili gapga aylanmas edi.* f) maqsad holi: *U shaharga o‘qish va ishlash maqsadida kelgan edi.* g) miqdor holi: *Men sizga o‘n marta, yuz marta gapirdim.* h) shart holi: *Mehnat gilmasang, qiy-nalmasang, o‘z maqsadingga erisha olmaysan.* j) to‘siqsizlik holi: *U charchasa ham, yiqilib qolgudek bo‘lsa ham yurishdan to‘xtamadi.*

Uyushiq egalar shaxsni anglatsa, kesim birlikda ham, ko‘plikda ham bo‘lishi mumkin: *Karim, Salim va Ahmad keldi(lar).* Uyushiq egalar jonsiz narsalarni ifodalasa, kesim odatda, birlikda bo‘ladi: *Stol va stullar tartibga keltirilgan.*

Gapda ko‘makchi fe‘lli so‘z qo‘shilmalari uyushiq kesim bo‘lib kelganda ba‘zan ko‘makchi fe‘l yetakchi fe‘llarning eng so‘nggisiga bog‘lanib kelishi mumkin: *U allaqachon yozib, chizib bo‘ldi.*

Uyushiq bo‘laklar yoyiq holda ham bo‘ladi: *Ma‘ruzachiga qiziq, kishini hayratda qoldiradigan savollar berishdi.*

Uyushiq bo‘laklar juft-juft bo‘lib ham qo‘llanadi: *Shahrimizda keng va tekis, toza va vorug‘ ko‘chalar ko‘pymoqda.*

26 – mashg‘ulot

Generallikni orzu qilaman

General (lot. *Generalis* — umumiy, bosh) — qurolli kuchlardagi harbiy unvon (daraja). Dastlab XVI asrda Fransiyada joriy qilingan. Rossiya XVII asrning ikkinchi yarmidan ma‘lum. O‘zbekiston qurolli kuchlarida General-mayor, General-leytenant, General-polkovnik, armiya Ge-

nerali kabi generallik unvonlari belgilangan. Qurolli kuchlar turlari va qo'shin turlarida Generallik unvoniga (armiya generalidan tashqari) tegishli qo'shin nomi qo'shib ataladi (masalan, artilleriya general-mayori)

Generalissimus (*lot. Generalissimus — eng oliy*) — ba'zi mamlakatlar qurolli kuchlaridagi oliy harbiy unvon. Dastlab 1569-yili Fransiyada joriy etilgan. Rossiyada 1716-yili generalissimus unvon sifatida Pyotr I tomonidan joriy etilgan. A.D.Menshikov 1717-yilda, A.V.Suvorov 1799-yilda shu unvonga sazovor bo'lishgan.

Sobiq Ittifoqda Generalissimus unvoni 1940-yil ta'sis etilgan bo'lib, faqat I.V.Stalinga berilgan. XX asrda Ispaniyada F.Franko, Xitoyda Chan-Kayshi, Koreya Xalq Demokratik Respublikasida Kim Ir Sen generalissimus unvoniga sazovor bo'lgan.

Uyushiq bo'laklarda ko'plik, egalik va kelishik qo'shimchalarining hamda ko'makchilarning qo'llanishi

Bularning qo'llanishi uch xil bo'ladi:

1. Son (ko'plik), egalik, kelishik qo'shimchalari va ko'makchilar uyushiq bo'laklarning oxirgisiga qo'shiladi: *Masalan:* Mashinadan tushgan ayol va erkaklarning barchasi kulgi va shovqin bilan uyga kirishdi.

2. Gapdagi uyushiq bo'laklarning har birida son, egalik, kelishik qo'shimchalari va ko'makchilar alohida-alohida takrorlanadi. *Masalan:* **Har bir so'zni, har bir jumlani zavq bilan, hayajon bilan qayta-qayta o'qib chiqdi.**

3. Son, egalik, kelishik qo'shimchalari va ko'makchilar uyushiq bo'laklarda har xil ishlatilishi ham mumkin. *Masalan:* Imon va e'tiqodni, odamgarchilikni insonga go'daklik paytidan chidam va toqat bilan, muhabbat bilan singdira borish kerak.

Gapda uyushiq bo'laklar bog'lovchilarsiz, sanash ohangi bilan, biriktiruv bog'lovchilari (va, hamda), ular vazifasidagi -u, -yu, -da yuklamalari, bilan ko'makchisi, zidlov bog'lovchilari (ammo, lekin, biroq), na yuklamasi, -da yuklamasi, goh, yoki, yohud, dam, ba'zan, yo kabi ayiruv bog'lovchilari bilan bog'lanib keladi. *Masala:* Mashina sekinladi, lekin to'xtamadi.

27 – mashg'ulot

Oraliq nazorat-3

28 – mashg‘ulot

Trening mashg‘uloti

Mavzular:

1. Yurt posbonlari
2. Tinchlik qadri
3. Men Vatanimga nima xizmat qildim?
4. Baxt nima?
5. Vatan ostonadan boshlanadi.

29 – mashg‘ulot

Birga qo‘shiq aytamiz

43-mashq. *Qo‘shiq matnini ifodali o‘qing va yod oling.*

Ulug‘imsan, Vatanim!

Men dunyoni nima qildim,
O‘zing yorug‘ jahonim.
O‘zim sulton,
Sen taxti Sulaymonim,
Yolg‘izim,
Yagonam deymi,
Toppingan koshonam deymi,
O‘zing mening ulug‘lardan
Ulug‘imsan, Vatanim...

Sen Mashrabsan,
Xalqda tumor,
Balxda dorga osilgan.
Navoiysan, shoh yonida
Faqirni duo qilgan.
Yassaviysan, meniki deb
Ko‘ringan da‘vo qilgan,
Ming bir yog‘i ochilmagan
Qo‘shig‘imsan, Vatanim.
Sen Xo‘jandsan,
Chingizlarga

Darbozasin ochmagan,
Temur Malik orqasidan
Sirdaryoga sakragan,
Muqannasan, qorachig`i
Olovlarga sachragan,
Shiroqlarni ko`rgan cho`pon
Cho`lig`imsan, Vatanim.

Sen - shoxlari osmonlarga
Tegib turgan chinorim,
Ota desam,
O`g`lim deb,
Bosh egib turgan chinorim,
Qo`ynimdagi ifixorim,
Bo`ynimdagi tumorim,
O`zing mening ulug`lardan
Ulug`imsan, Vatanim!

Muhammad Yusuf.

She`rga doir lug`at

koshona - великолепие
chechak - цветок
hamdard - сочувствующий
qorachiq - зрачок
tumor - амулет

Savol va topshiriqlar:

1. Shoir o`z she`rida vatanini nimalarga qiyos qilgan?
2. Shoir buyuk shaxslarni eslash orqali nimani nazarda tutadi?
3. She`r mazmunini o`z so`zingiz bilan gapirib bering.
4. Bu she`r kim tomonidan qo`shiq qilib kuylangan?
5. Vatan mavzusida bog`lanishli matn tuzing.
6. She`rni yod oling.

Kirish bo`laklar (Вводные члены)

Вводные члены выражают отношение говорящего к высказываемой им мысли. Вводные члены грамматически с членами предложения не связаны и не являются членами предложения. Они всегда выделяются запятыми, подобно обращениям.

Вводные члены могут обозначать:

1) степень уверенности: **albatta** (конечно), **shubhasiz** (разумеется), **haqiqatan**, **darhaqiqat** (несомненно).

Например: Biz **albatta**, sizni kutamiz.— Мы, конечно, вас будем ждать. **Haqiqatan**, Alisher uni ertaga ko'radi. — Несомненно, завтра Алишер увидит его;

2) то или иное чувство, вызванное сообщаемым: **balki**, **ehtimol** (вероятно), **aftidan** (по-видимому), **attang**, **afsuski**, **baxtga qarshi** (к сожалению, к счастью), **baxtimizga** (к счастью).

Например: **Ehtimol**, Gulnoraning gapi to'g'ri chiqar. — Возможно, слова Гульноры правдивы. **Baxtimizga** do'stlarimiz omon bo'lsin. — Пусть на наше счастье, наши друзья будут живы и здоровы;

3) источники высказывания: **menimcha** (по-моему), **siz-ningcha** (по вашему), **aytishingizcha** (по вашим словам), **uningcha**, **gapiga ko'ra** (по его словам).

Например: **Menimcha**, bu ishga talabalarni jalb etish kerak — По-моему, к этой работе необходимо привлечь студентов. **Uning fikricha**, ixtiro fabrikaga katta foyda keltirar ekan. — По его мнению изобретение приносит фабрике большую пользу:

4) последовательность мысли: **birinchidan** (во первых), **avvalo** (прежде), **demak** (следовательно), **xullas** (одним словом, значит), **qisqasi** (короче говоря).

Например: **Birinchidan**, ariza bilan tanishishingiz kerak. — Во-первых, вы должны ознакомиться с заявлением. **Xullas**, taklifingiz qabul qilingan.— Одним словом, ваше предложение принято.

44-mashq. *Gaplarni ko'chiring. Kirish bo'laklarini aniqlab, ostiga chizing, ma'nosini izohlang.*

1. Shunday qilib, bu suhbat Valining qalbida juda katta taassurot qoldiradi. (O.Y.) 2. Aftidan, hamma gap mana shunda. 3. Qarasam, uyda hech kim yo'q, demak to'yxonaga kirishgan. (O.H.) 4. Hayriyat, kelin salomga kech qolmabman. (O.H.) 5. Buning kirishidan hoynahoy direktorning xo'jalik ishlari bo'yicha muovini bo'lsa kerak. (O.U.)

45-mashq. *Berilgan so'z va birikmalar ishtirokida kirish bo'lakli gaplar tuzing va ma'nosini izohlang.*

Mening bilishimcha, uningcha, ikkinchidan, nazarimda, avvalo, shubhasiz, nihoyat, albatta, xullasi kalom, shekilli, ma'lum bo'lishicha, ayniqsa.

Namuna: Dunyoda hech bir xalq to'g'ri kelolmas,
Mening bilishimcha, sening elingga (*H.Olimjon*).

Topshiriq. She'rni ovoz chiqarib ifodali o'qing va yoddan ayting. Ki-rish bo'laklariga ahamiyat bering.

Sen yetim emassan

...Bir qo'ng'iz mo'ylovli,
Baroq soch ma'lun,
Jigarrang bir mundir
Istagi uchun,
Nahotki yerimiz
Chappa aylanib,
Nahotki daryolar
Oqar teskari,
Nahotki odamlar
Kezar darbadar?!
Axir, juda yaqin
Qonli intiqom,
Alhazar,
Alhazar,
Ko'pirar
Tomirlarda qon.
Va portlar hademay

Bu o'tli vulqon.
Uxla, jigarim.
Sen kulayotibsan,
Balki bu kulgi
So'nggi oylar ichra
Birinchi chechak.
La'li labingdagi
G'uncha tabassum,
Albat toleingga
Muhr bo'lajak
Va bunda aks etar
Porloq kelajak.
Tong yaqin,
Tong yaqin,
Oppoq tong yaqin.

G'.G'ulom.

30 – mashg'ulot

Teatr san'ati

Sahna masjiddek muqaddas joy. Bu yerda ishlash qiyin. Shuning uchun astoydil mehnat qilish kerak. Sevish kerak. Yuragingni, mehringni, hayotda topgan-tutganingni tashlaysan, olasan.

Abror Hidoyatov.

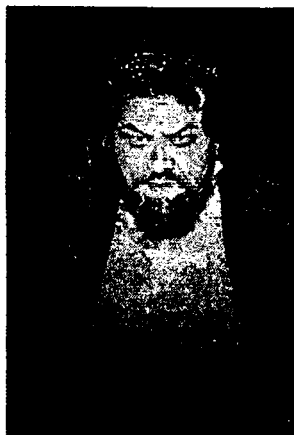
San'atkor taqdiri... Bu so'z zamirida bosib o'tilgan mashaqqatli ijo-diy yo'l, batinim izlanishlar jarayonida yaratilgan betakror obrazlar, origi-nal rollar yotishini hamma ham idrok etarmikan? San'atkor taqdiri... Bu so'z o'z-o'zini san'atga fidoiylarcha baxsh etish, adoqsiz zahmat, tinimsiz mehnat demakdir.

Abror Hidoyatov, Sora Eshonto'rayeva... Bu san'atkorlarning hayoti allaqachon afsonaga, o'zbek teatrining avlodan-avlodga o'tadigan ajoyib dostoniga aylanib bo'lgan. Ularning ismi inson qalbidagi baxt degan tushunchaning ichki jarangi yanglig' ardoqlidir. Chehralarida cheksiz olijanob tuyg'ular mujassamki, bu insonlar tuyg'ularining barchasini odamlarga saxovat ila ulashib yashadilar.

Tabarruk inson Abror Hidoyatov nomini tilga olganda, o'zingizni go'zallik va bahodirlik maskanida yurganday his qilasiz, qalbingiz faxr va g'urur hissidan to'liqlanib ketadi.

Abror Hidoyatov deganda avvalo, xalqimiz qalbida chuqur iz qoldirgan Otello obrazi ko'z o'ngimizda namoyon bo'ladi. Bu bejiz emas. Otello – sevimli aktyorimizning butun fazilatleri to'la tajassum topgan, kamolot va ijodiy parvoz belgisi bo'lgan, klassik va xalq dostonlari qahramonlariga, umuman, xalq badiiy tasavvuri, estetik idealiga monand go'zal bir obraz edi.

Abror Hidoyatov Otelloning tomoshabinlarga bu qadar manzur va ta'sirli bo'lishiga sabab shu ediki, ijroda romantik kayfiyat, jo'shqinlik, bahodirlik, ko'tarinkilik, ichki kuch bilan tashqi shijoat, har bir histuyg'uni yorqin bo'yoqlar bilan bo'rttirib ifoda qilish, musiqiylik mavjud edi. Mana shu belgilari bilan Otello – Abror Hidoyatov ajralib turardi. Xuddi mana shu belgilari uning xalqchilligini ta'minlagan va tomoshabinlar qalbiga yo'l ochgan edi. O'ylab ko'rilsa, albatta, bu fazilatlar, bunday o'ziga xoslik Abror Hidoyatovda birdan paydo bo'lmaganligi, iste'dod, mehnat hamda aktyorni yetishtirgan muhit va xalq san'ati tufayli maydonga kelganligi ma'lum bo'ladi.

Abror Hidoyatov 1900-yilning yanvarida Toshkentning Shayxontohur dahasiga qarashli Degrez mahallasida tug‘iladi. Otasi Hidoyatxo‘ja Rahmatullaxo‘ja o‘g‘li baqqolchilik qilardi. Onasi Poshshaxon otin bo‘lganlar. Oilada to‘rt farzand bo‘lib, ularning uchinchisi Abror edi.

Abror musiqani, asosan yon qo‘shnisi Murodxo‘ja akadan o‘rgangan. Murodxo‘ja aka dutorni yaxshi chalar, qo‘shiq aytardi.

Otasi adabiyot va san‘atni sevadigan, hazilkash, shinavanda odam bo‘lsa ham, Abrorning san‘atkor bo‘lishini istamaydi. Biroq undagi iqtidor, intilish va san‘atga, sahnaga bo‘lgan mehr-muhabbat bularning hammasidan ustun chiqadi.

46-mashq. *O‘zbek tiliga tarjima qiling.*

Анна Ахматова очень любила песни узбекской певицы Халимы Насыровой. И однажды был концерт. Халима Насырова пела по радио песни разных композиторов старинных до Глиера. Тогда Анна Ахматова сказала: «Как будто сорок минут был включен в рай».

47-mashq. *She ‘rni yod oling, mavzu yuzasidan suhbat tashkil eting.*

Dunyoda ko‘p narsa unutiladi,
Poshsholik, martaba, quvonch, qayg‘ular.
Unutilib borar muhabbat dardi,
Unutilar yillar, yo‘llar, tuyg‘ular.
Qirq yillik adovat unutilar sekin,
Unutilar hatto yurakdagi darz.
Yaxshilarning mehri unutilmas lekin,
Unutilmas ular oldidagi qarz.

A.Oripov.

Topshiriqlar:

1. Mashhur san‘atkorlardan yana kimlarni bilasiz?
2. San‘at ustalariga qanday mukofotlar ta‘sis etilgan?
3. San‘atkorlar haqida bilgan ma‘lumotlaringiz asosida matn tuzing.

48-mashq. *Rus tilida berilgan so‘zlarni o‘zbekcha aytib, gaplarni o‘qing va tarjima qiling.*

1. Do‘st va o‘rtoqlaringning (иметь) yaxshi.
2. Men har doim do‘stlarim bilan o‘zimni (смело) tutaman.
3. Biz do‘stlarimiz bilan har qanday ishni o‘z vaqtida (выполнять).
4. (Допустим) sen kasal bo‘lib qolding.

5. Kecha men juda (скучать), chunki (один) qoldim.
6. Men sizni (хочу видеть).
7. Kecha o'zbek tilidan besh olgan Volodya (обрадовался).

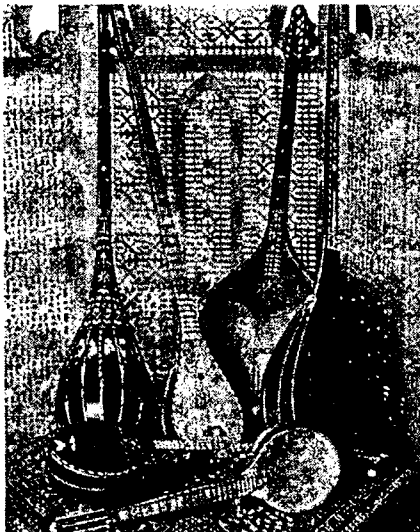
49-mashq. *Quyidagi so'z birikmalar ishtirokida kirish birikmali gaplar tuzing.*

Bog'lab turadi, qiziqishi bir xil bo'lgan. intilishi bir xil bo'lgan, didi bir xil bo'lgan, hech narsani sir tutmayman, men do'stinga sodiqman, oliy qonun.

50-mashq. *Qaratqich kelishigidagi otni aniqlang, -ning qo'shimchasining qo'llanish sabablarini ayting.*

1. O'zbekiston Respublikasining poytaxti—Toshkent. 2. Toshkent O'zbekistonning iqtisodiy va madaniy markazlaridan biri. 3. Buxoro va Xiva, Samarqand va Toshkent shaharlari O'zbekistonning qadimiy shaharlaridir. 4. Toshkentning ko'chalari keng va chiroyli. 5. Ma'muriy bino ichida turli vazirliklar joylashgan.

31 – mashg'ulot **Xalq olqishlagan san'atkor**

Yunus Rajabiy

Yunus Rajabiy O‘zbekistonda maqom maktabini yaratgan madaniyat arbobidir. 1940-1941-yillarda Moskvada ochilgan kompozitorlar kursida o‘qidi. Unda G‘arbiy Yevropa musiqasi, rus klassik asarlari bilan tanishdi. Bu xaqda Yunus Rajabiy bunday deydi: ”Moskvada o‘tgan ikki yil men uchun o‘ziga xos maktab rolini o‘ynagan edi”.

Yunus Rajabiy atoqli madaniyat arboblari Domla Halim Ibodov, Xoji Abdulaziz Rasulov, Shorahim Shoumarov, Mulla To‘ychi Toshmuhamedovlardan maqomlarni o‘rgandi.

Yunus Rajabiy “Farhod va Shirin”, “Layli va Majnun”, “Holixon” kabi spektakllarga xalq ashulalari asosida kuylar yaratdi.

Xalqimiz “Bayot”, “Girya”, “Dugoh Husayniy”, ”Ko‘cha bog‘i”, Shahnozi gulyor”, “Chorgoh”, “Eshvoy”, “Nasrulloi”, “Miskin” kabi taronalarni Yunus Rajabiy tufayli sevib qolganlar.

Yunus Rajabiy kabi xalq musiqasi namunalarini 1930-yillardayoq no-taga yozib olishga kirishgan. Keyinchalik ularni nashr eta boshlagan. “O‘zbek xalq musiqasi”ning 1-V tomlari Yunus Rajabiy yozib olgan musiqa namunalaridan iborat. Unda Toshkent - Farg‘ona maqom yo‘llari, Buxoro “Shashmaqom”i alohida o‘rin egallaydi.

O‘zbekiston xalq artisti, respublika Fanlar Akademiyasining akademigi Yunus Rajabiy yaratgan taronalarni xalqimiz deyarli har-kuni eshitib, dam olmoqda.

Topshiriq. Matnni o‘qing. Matn mazmuniga mos bir necha s avol tuzing. Savollaringizga yozma javob bering.

51-mashq. *Quyidagi sodda gaplardan kirish birikmali gaplar tuzing, zarur tinish belgilarini qo‘ying.*

1. Qo‘rboshining chap ko‘zi yumuq. O‘ng ko‘zida qandaydir yomon o‘t yonib turadi. 2. Men o‘zimning kimligimni sizga aytib berdim. Siz o‘zingizning kimligingizni aytib bermadingiz. 3. Yaxshi nom chiroyli so‘zlar uchun berilmaydi. Mehnat natijasi uchun beriladi. 4. Narigi uydan musiqa ovozi eshitilar. Qizlarning kulgusi jaranglar edi. 5. Yigitlarda shuncha hunar bor ekan. Bilmay yurgan ekanmiz.

52-mashq. *Quyidagi maqollarni ko‘chiring va ma‘nosini tushuntir-ing.*

1. Dono o‘zini ayblaydi, axmoq do‘stini. 2. Kiyimni tozalikdan saqla, obro‘ni yoshlikdan. 3. Birlashgan o‘zar, birlashmagan to‘zar. 4. Egri ozadi, to‘g‘ri o‘sadi. 5. Sodiq sadoqatni qo‘lidan bermaydi, sotqin xoinlik qiladi,

qahramon oxirigacha kurashadi. 6. Ota xazina, aka-uka tayanch, do'st har ikkovidir. 7. Do'sting tinch - sen tinch.

53-mashq. *Ko'chirma gaplarni o'lashtirma gaplarga aylantirib yozing.*

1. «O'quvchilar o'z sinflarini, o'z maktablarini doim ozoda saqlashlari lozim», — dedi sinf rahbari. 2. «A'lochi o'quvchilar har ishda boshqalarga namuna bo'lishlari kerak», — dedi maktab direktori. 3. «Respublikamizda yuzdan ortiq millat vakillari yashaydi», — dedi Nazira Tolipovna. 4. «Bizning litseyimizda turli millat vakillari o'qiydi, siz hammangiz do'st va inoq bo'ling», — dedi o'qituvchimiz. 5. «Litseyimiz bog'ini biz o'zimiz parvarish qilamiz», — dedi o'quvchilar. 6. «Navro'z bayramiga o'zbek tilida raqs va ashula tayyorlashimiz kerak», — dedi guruh sardori Nodir.

54-mashq. *O'zlashtirma gaplarni ko'chirma gaplarga aylantirib o'qing.*

1. Amakim menga R. R. Shreder nomli mevachilik va uzumchilik ilmiy ishlab chiqarish boshqarmasining bosh direktori Mahmud Mirzayevich ekanligini aytdi. 2. Otam Mahmud Mirzaeyevning, Rizamat otaning shogirdi bo'lganligini aytdi. 3. O'qituvchimiz Karim Mo'minovich Mahmud Mirzayevning yuzdan ortiq ilmiy asar va maqolalarning muallifi ekanligini gapirib berdi. 4. Matematika o'qituvchimiz yirik matematik olim T.A.Sarimsoqovning 27 yoshida fan doktori, 28 yoshida O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasining haqiqiy a'zosi bo'lganini aytdi. 5. U Sarimsoqovning o'nlab fundamental monografik tadqiqotlari matematika ilmidagi alohida qimmatga ega ekanligini tushuntirdi.

32 – mashg'ulot

Bolalar folklor ansambllari. Raqs san'ati

55-mashq. *Quyidagi qo'shma fe'llar ishtirokida kirish so'zli galar tuzing.*

Kirib olmoq, tura olmoq, o'lchab olmoq, o'rgata olmoq, o'ynay olmoq.

56-mashq. *Qavs ichidagi so'zlarni o'zbek tiliga tarjima qilib, gaplarni o'qing.*

1. Kichkina Alisher mashhur fors-tojik shoirlarining asarlarini (мог читать). 2. Xusayn Boyqaro taxtga chiqqach, Alisherni o'ziga vazir (следлал). 3 Muqimiy xattotlikni ham yaxshi (усвоил). 4. Yozuvchi Oybek Alisher Navoiyning hayot yo'lini yorqin (смог описать). 5. Qo'ng'iroq chalinmasdan o'quvchilar sinfga (вошли). 6. Maktabimizga kelgan sayyohlar bir necha o'quvchining familiyasini (записали).

57-mashq. Gaplarni tarjima qiling.

1. Наташа, я завтра смогу пойти с тобой в театр, мама разрешила. 2. Виктор в книжном магазине купил новую книгу. 3. Мой брат может хорошо переводить тексты на узбекский язык. 4. Изучая узбекский язык, мы узнаем многое о жизни узбекского народа, его истории. 5. Я могу написать письмо подруге на узбекском языке. 6. Небольшие тексты мы уже читаем без словаря. 7. Ты можешь рассказать содержание небольших текстов?

58-mashq. Savollarga javob yozing.

1. Rasm asosida o'zaro fikr almashing.
2. Bolalar folklor guruhlaridan qaysilarini bilasiz?
3. Folklor (xalq ijodi) san'ati qanday turlarga bo'linadi?
4. Raqs orqali o'z tuyg'ularini ifodalash mumkinmi?
5. Eng mohir raqqos yoki raqqosalardan kimlarni bilasiz?
6. Rasm asosida "Baxtli bolalik" mavzusida matn tuzing.

59-mashq. *Toshkent shahridagi teatrlar ro'yxatini tuzing va ularda qanday spektakllar namoyish etilishi haqida so'zlab bering.*

33 – mashg'ulot **Musavvirlik san'ati**

O'rol Tansiqboyev

O'rol Tansiqboyev badiiy san'at akademiyasining haqiqiy a'zosi, **xalq musavviri**, Hamza nomidagi Davlat mukofoti laureati.

Uning ijodi bilan ko'plar tanish.

Bo'lajak musavvir 1904-yili ishchi oilasida tug'ildi. U avval (1924-1928) Toshkent San'at muzeyi qoshidagi musavvir N.Rozanov studiyasida, keyinroq Penza Badiiy pedagogika texnikumida (1929) rus realistik san'atining **mohir ustalaridan biri** I.Goryushkin-Sorokopudov qo'lida ta'lim oldi.

O'rol Tansiqboyev asosan, 30-yillarda musavvir sifatida shakllandi, o'z asarlarining **xalqqa yaqin** va tushunarli bo'lishi uchun tinmay mehnat qildi.

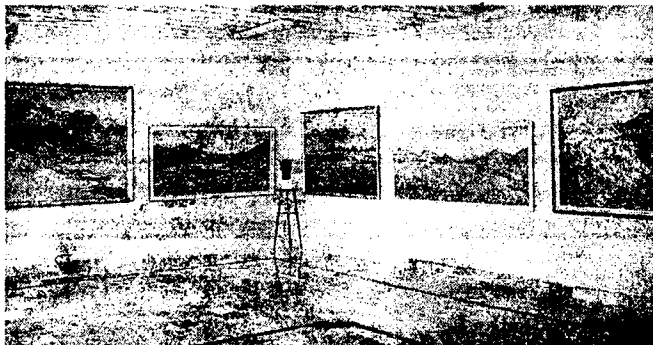
1940-yili yaratilgan "Alisher Navoiy" portreti musavvir ijodida **alo-hida o'rin tutadi**.

1940-1945 yillarda musavvir "Vahshiyning yo'li", "Ozod qilingan yerlarda", "Partizan ayol" singari **asarlarini yaratdi**.

1950 - 1960-yillar mobaynida musavvir ijod qilgan asarlarning aksariyati **tasviriy san'atning** yangi yutug'i sifatida kutib olindi. "Taxiyatosh", "Qayroqum dengizi", "Yangi yerda", "O'zbekistohda mart", "Katta-

qo'rg'on suv ombori", "Sirdaryo", "Bo'stonliqda bahor" kabi asarlar ana shular jumlasidandir.

O'rol Tansiqboyev, asosan liro-epik musavvir edi. Uning har bir asarida jonajon o'lkaga nisbatan **cheksiz muhabbat** bor. Ana shu muhabbat bilan O'zbekiston manzarasining **ulug'vor tasvirini** chizdi va tomoshabinlarda **vatanparvarlik** tuyg'usini boyitdi. U yaratgan peyzaj-kartinalar chuqur ma'no va poeziyaga boy bo'lib, O'zbekistonning dalalari, **gullagan bog'lari**, daryo va ko'l, qirlari epik tarzda tasvirlangan.

Xalq musavviri O'rol Tansiqboyev 1974-yil 18-martda vafot etdi. Lekin u boy va **rang-barang meros qoldirdi**. Ular mamlakatning yirik muzeylari - Davlat Tretyakov galareyasi, **Sharq madaniyati** davlat muzeyi, Olma-Ota, Kishinyov, Samarqand, Nukus va boshqa shaharlardagi rasmlar **galereyalari** hamda muzeylaridan faxrli o'rin olgan.

Topshiriq.

1. Matnini o'qing va rus tiliga tarjima qiling.
2. Matndagi ajratilgan so'z va so'z birikmalariga doir lug'at tuzing.

60-mashq. *Quyidagi so'z va so'z birikmalarini to'g'ri talaffuz bilan o'qing va rus tiliga tarjima qiling.*

Gapirib berdi, tanishib oldik, o'z qo'limiz bilan, har xil o'simliklar yig'moq, barglardan, yoqimli ovozi, yoqimli ovozi borligini.

61-mashq. *Quyidagi so'z va so'z birikmalardan gap tuzing.*

Qatnashadi, gerbariyalar to'playmiz, jonivorlar qidiramiz, g'alati hodisa yuz berdi, ilon, zaharli ilon emas, yoshliklari haqida.

62-mashq. *Gaplarni o'qing, yangi so'zlarning tarjimasiga e'tibor bering.*

1. Oylamiz a'zolarining ko'pchiligi sayohatni yaxshi ko'radi.
2. Sinfimizdagi 10 o'quvchi «Yosh sayyohlar» to'garagiga qatnashadi.
3. Yozda ko'pchilik o'quvchilar «Tirik burchak» uchun jonivorlar qidiradilar.
4. Bobomlarning qishlog'iga tog' yo'li orqali boriladi.
5. Akamdan xat kelganini eshitib, opam suyunib ketdi.
6. Shoir Shukrullo bizga o'z yoshligi haqida gapirib berdi.
7. O'qituvchimiz Botir aka tegirmonning qanday ishlashini ko'rsatdi.

34 – mashg'ulot
Oraliq nazorat-4

35 – mashg'ulot
Odob salomdan boshlanadi

O'zbek xalqida salomlashish, ko'rishish insonga nisbatan hurmatning kuchli ekanligini ifodalovchi odatdir. Bu odatning yigirmatacha shakli bor.

Salomlashish – “Assalomu alaykum” degan arabcha so'zdan iborat bo'lib, bu “Sizga tinchlik tilayman” ma'nosini bildiradi. Unga “Vaalay-

kum assalom” – deya javob qaytariladi, ya’ni alik olinadi, bundan “Men ham sizga tinchlik tilayman”, degan ma’no anglashiladi

Kishi o’ng qo’lini chap ko’ksiga qo’yib, bir oz boshini egib, ochiq chehra bilan salom berishi kerak. Salomlashish samimiy bo’lib, kishining amaliga, mavqeiga, ust boshiga yoki boshqa xislatlariga qarab emas, balki kim bo’lishidan qat’iy nazar barcha uchun bir xilda bo’lishi kerak.

Aks holda oddiyroq odamga oddiyroq, amaldor yoki mavqei yuqoriroq odamga boshqacha – yana ham kuchliroq, takalluf bilan salom berilsa, atrofdan kuzatib turgan odamlar salom berayotgan kishini laganbardor, beqaror, xushomadgo’y deb baholashi mumkin. Bu odamning ko’pchilik orasidagi obro’sini tushiradi

Odam uchun jamiyat orasida topshiriladigan imtihondan kattaroq sinov yo’q. Shu sinovdan kim nisbatan yaxshiroq o’tadigan bo’lsa, u kishilar o’rtasida yanada kuchliroq obro’-e’tibor qozonadi.

Topshiriq:

1. Matndan so’z birikmalarini ajrating.
2. Matnni qayta hikoya qilib bering.

HAMID OLIMJON (1909-1944)

Atoqli shoir Hamid Olimjon 1909-yil 12-dekabrda Jizzax shahrida tavallud topdi.

1916-yilda ro’y bergan Jizzax qo’zg’oloni va uning shavqatsizlik bilan bostirilishi bo’lajak shoirning xotirasiga bir umrga o’yilib-yozilib qoldi. Shu bilan birga onasi Komila ayaning sehrli ertaklari, Fozil Yo’ldosh o’g’lining o’qtin-o’qtin Jizzahga kelib, ular xonadonida doston aytishlari Abdulhamid xayolot olamining kengayishiga, unda so’z san’atiga havas uyg’onoshiga sababchi bo’ldi.

Abdulhamid Narimonov nomidagi maktabni tugatib, Samarqandga o’qishga borgan. Dastlab pedagogika bilim yurtida, so’ng Pedagogika akademiyasida o’qigan. Ana shu o’quv yurtlarida tahsil ko’rgan yillarda she’r yoza boshlagan. Abdulhamid hali Pedakademiyani tugatmay turib, 1929-yildayoq "Ko’klam" nomli birinchi she’rlar to’plamini nashr etishga erishgan.

O’sha yillari respublikamiz poytaxti Samarqandda edi. 1932-yili, hukumat qaroriga binoan, poytaxt Toshkent shahriga ko’chiriladi. Hamid Olimjon ham shu yili Toshkentga ko’chib kelib, adabiy jurnallarning tahri-

riyatlarida, Madaniy qurilish hozirgi til va adabiyot institutida hizmat qiladi. 1938-1939-yillarda esa O'zbekiston Yozivchilar uyushmasiga mas'ul kotib, buyuk o'zbek shoirining 500 yilligi munosabati bilan tuzilgan Navoiy qo'mitasiga ilmiy kotib etib tayinlanadi. Hamid Olimjon har ikki lavozimda astoydil ishlab, adabiyotimiz va madaniyatimiz rivojiga munosib hissa qo'shadi.

Hamid Olimjonning adabiy merosi, she'riy asarlaridan tashqari, bir necha hikoya, "O'zbekiston qilichi" 'hamkorlikda', "Muqanna", "Jinoyat" she'riy dramalari, o'nlab publitsistik va adabiy-tanqidiy maqolalari hamda tarjimalardan iborat. Uning qalamiga mansub barcha asarlar shoirning o'n jildlik "Mukammal asarlar to'plami"da e'lon qilingan. Shubhasiz, bu boy merosda she'riyat alohida o'rinni tashkil etadi.

Hamid Olimjon shoir sifatida o'zbek she'riyatining kamolotiga katta hissa qo'shdi. Uning she'rlari musiqiyligi, o'ynoqiligi, ravonligi va badiiy soddaligi bilan ajrarib turadi. Uning "O'zbekiston", "O'rik gullaganda", "Shodlikni kuylaganimning sababi" singari o'nlab she'rlari, "Zaynab va Omon", 'Ikki qizning hikoyasi', "Roksananing ko'z yoshlari"" singari dostonlari, "Oygul bilan Baxtiyor" ertagi o'zining badiiy latofati bilan o'quvchini maftun etgan.

Shoir 1944-yil 3-iyulda, ijodi avji gullagan bir paytda, 35 yoshida avtomobil halokati natijasida hayotdan bevaqt ko'z yumgan. U O'zbekiston San'at muzeyi yaqinidagi Birodarlar qabristoniga dafn etilgan.

Topshiriq. Matnni o'qing va adib haqida so'zlab bering.

63-mashq.

O'RIK GULLAGANDA

Terazamning oldida bir tup
O'rik oppoq bo'lib gulladi...

Novdalarni bezab g'unchalar
Tongda aytdi hayot otini.
Va shabboda qurg'ur ilk sahar
Olib ketdi gulning totini.

Har bahorda shu bo'lar takror,
Har bahor ham shunday o'tadi.
Qancha tirishsam ham u beor
Yellar meni aldab ketadi.

Mayli deyman va qilmayman g'ash,
Xayolimni gulga o'rayman:
Har bahorga chiqqanda yakkash
Baxtim bormi, deya so'rayman.

Yuzlarimni silab-siyalab,
Baxting bor, deb esadi yellar.
Etgan kabi go'yo bir talab,
Baxting bor, deb qushlar chiyillar...

Hamma narsa meni qarshilar,
Har bir kurtak menga so'ylar roz,
Men yurganda bog'larga to'lar
Faqat baxtni maqtagan ovoz:

“Mana senga olam-olam gul,
Etagingga siqqanicha ol,
Bunda tole har narsadan mo'l,
To o'lguncha shu o'lkada qol.

Umrida hech gul ko'rmay yig'lab
O'tganlarning haqqi ham senda,
Har bahorni yig'lab qarshilab
Ketganlarning haqqi ham senda”...

Terazamning oldida bir tup
O'rik oppoq bo'lib gulladi...

Hamid Olimjon

Savol va topshiriqlar:

1. She'ni ifodali o'qing.
2. Har bahorda qanday voqea takrorlanadi?
3. Shoir o'z xayollarini nimaga o'raydi?
4. Shoir gullarning ko'pligini yana nimalar bilan bog'laydi?
5. “Umrida hech gul ko'rmay yig'lab...” misrasi bilan boshlanadigan bandni tahlil qiling.

36 – mashg‘ulot

Xashar

Xashar – o‘zbek millatiga xos insoniy munosabatlar turiga kiradi. Xashar orqali insonlar bir - birlariga yordamlashadilar, mushkullarini yengil qilishga erishadilar. Xashar yordamida eng kamida uy qurish, kattaroq hajmda to‘g‘on, ko‘prik, obodonlashtirish, hatto Farg‘ona kanali xashar yordamida barpo qilingan.

Topshiriq.

1. Xashar haqida bilganlaringizni so‘zlab bering.
2. Xahsar bilan barpo etilgan yana qanday inshootlarni bilasiz?
3. Siz ham xasharda ishtirok etganmisiz?
4. Xashar insonlar orasida qanday fazilatlarini shakllantiradi?
5. Xashar haqida fikr - mulohazalaringizni yozing.

64–mashq. Matnni rus tiliga tarjima qiling.

Ota o‘g‘liga pul berib:

— O‘zimizga, sigirimizga, tovuqlarimizga yegulik biror narsa xarid qil, - dedi.

O‘g‘il o‘ylab – o‘ylab qovun sotib oldi. Uyga keltirgach:

— Dada, qovunni o‘zimiz yeymiz, po‘chog‘ni sigirga, urug‘ini tovuqqa beramiz, - debdi.

Ota o‘g‘lining bilimdonligidan, tadbirkorligidan juda mamnun bo‘libdi.

65 – mashq.

XALQ

Xalq dengizdir, xalq to‘lqindir, xalq kuchdir,
Xalq isyondir, xalq olovdur, xalq o‘chdir...
Xalq qo‘zg‘olsa kuch yo‘qdurkim, to‘xtatsun,
Quvvat yo‘qkim, xalq istagin yo‘q etsun.
Xalq isyoni saltanatni yo‘q qildi,
Xalq istadi: toj va taxtlar yiqildi.
Xalq istagi ozod bo‘lsun bu o‘lka,
Ketsun uning boshindagi ko‘lanka.
Bir qo‘zg‘olur, bir ko‘pirar, bir qaynar.
Bir intilur, bir hovliqar, bir o‘ynar.

Yo'qlikni-da, ochlikni-da yo'q etar,
O'z yurtini har narsaga to'q etar...
Butun kuchin xalq ichidan olaylik,
Quchoq ochib xalq ichiga boraylik.

Cho'lpon

Topshiriqlar:

1. Bu she'rda xalq nimalarga qiyos qilinadi?
2. "Xalq isyoni saltanatni yo'q qildi, Xalq istadi: toj va taxtlar yiqildi..." misralarini sharhlab bering.
3. "Xalq istadi, ozod bo'ldi bu o'lka, Ketdi uning boshidagi ko'lanka" misralarida qanday ma'no bor?
4. *Xalq* so'zining sinonimlarini eslang.

She'rga doir lug'at

isyon — восстание
hovliqmoq — суесться
ko'pirmoq — бушевать
intilmoq — стремиться,
saltanat — власть, господство
ko'lanka — тень

Bir bosh bo'lakli gaplarning turlari

По главным членам простое предложение делится на *bir bosh bolakli gap* (односоставное предложение) и *ikki bosh bo'lakli gap* (двусоставное предложение). Двусоставным называется предложение, в котором участвуют оба главных члена: подлежащее и сказуемое. *Mening akam bu yil xarbiy xizmatdan qaytadi*. Односоставными называют предложения, в составе которых один главный член — подлежащее или сказуемое. Они делятся на:

1. *Shaxsi ma'lum gap* (определенно-личные) — лицо подлежащего можно определить по сказуемому: *Vugun akam bilan internet orqali gaplashdim*.

2. *Shaxsi noma'lum gap* (неопределенно-личные предложения) - лицо подлежащего невозможно определить по сказуемому, которое выражено глаголом в третьем лице множественного числа: *Marg'ilonda kichiklarni ham sizlashadi*.

3. *Shaxsi umumlashgan gap* (обобщенно-личные предложения) - сказуемое таких предложений выражено глаголом в форме второ-

го лица единственного числа, но высказывание относится ко всем лицам. Многие пословицы и поговорки являются односоставными предложениями: Nima eksang, shuni o'rtasan.

4. Shaxsi topilmas gap (безличные предложения) - в них невозможно определить подлежащее: Kulni axlatga qo'shib bo'lmaydi.

5. Atov gap (номинативные предложения) — указывают на наличие, существование предмета или явления: Kuz. Barglar sarg'aya boshladi.

So'z — gap (слова-предложения) — предложения, состоящие из одного слова, чаще модального:

- Shu litseyda o'qiysizmi?
- Ha. (So'z - gap)

66-mashq *Gaplardan bosh bo'laklarini ajrating.*

1. Bobom o'zi yaratgan bog'lari bilan faxrlanadi. 2. Maktabdan chiqqan bolalar bir-birlarini quvlab chopishar edi. 3. Hozir buvim ishlayotgani yo'q, u nafaqa olmoqda. 4. Akam o'qiydigan institut Nukusda. 5. O'zbek tili o'qituvchimiz tilni yaxshi biladiganlarni juda hurmat qiladi. 6. Nodira, qorning yog'ayotganini qara!

67-mashq. *Berilgan so'zlardan yasama so'zlar tuzing.*

Bosh, chiq, oq, o's, o'r, o'qi, kel, so'z, bajar, ek, tugat, iz, nom, adl, ish.

68-mashq. *Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling.*

1. На скамье сидел молодой человек, читающий книгу. 2. Я издала наблюдала за девушкой, работающей на поле. 3. Автор беседовал с учащимися, прочитавшими его книги. 4. Отец шел впереди с зажженной свечой. 5. Я ехал по цветущим долинам Ферганы.

69-mashq. *Quyidagi bir bosh bo'lakli gaplarni rus tiliga tarjima qilib o'qing, ikki bosh bo'lakli gaplarni ajrating.*

1. Ko'p kuyinma, hammasi yaxshi bo'ladi. 2. Menga bir piyola choyingdan quy. 3. Bunday ishlarni qo'y. 4. Biz qil emasmiz. 5. Qo'lingni ber, do'st bo'laylik. 6. Mana bu modellardan samolyot qur. 7. Do'stim, joyni quruq yerga sol. 8. Mening bobom qo'riqda ishlagan. 9. Mening akam har xil qushlar boqadi, biz uni qushchi deb ataymiz.

70-mashq. *Quyidagi so'z va so'z birikmalarini to'g'ri o'qishga harakat qiling. Lug'at daftaringizga yozib tarjima qiling.*

Ezgulik, mansub, zukko, serzavq, avlod, fozil, yetishmoq, qalamiga mansub, hayot yo'li, taxallus, qonunshunoslik, diyori, o'zbeklar diyori.

71-mashq. *Quyidagi gaplarni ko'chirib yozing. Kesimni tagiga chizing, uning qaysi zamon, shaxs va sonda ekanini ayting.*

O'zbekistonda yana ko'p obod shaharlar quriladi. 2. Respublikamizning ko'plab zavod va fabrikalarida ko'p sonli ishchilar ishlaydi. 3. Oliy quv yurtlarida, maktablarda minglab o'quvchilar, talabalar o'qiydi. 4. Men ham o'rta maktabda o'qiyman. 5. Biz ham O'zbekiston Respublikasida yashaymiz. 6. Do'stim O'zbekiston Respublikasining Farg'ona viloyatida yashaydi.

72-mashq. *O'zbek tiliga tarjima qilib, o'qing.*

1. Мы живем в республике Узбекистан. 2. Республика Узбекистан расположена в Средней Азии. 3. Столица Республики Узбекистан – Ташкент. 4. В нашей республике живут дружно представители разных национальностей: узбеки, русские, татары, казахи, таджики, корейцы и др.

37 – mashg'ulot

Insoniy fazilatlar

73-mashq. *Qavs ichida berilgan yordamchi so'zlardan mosini qo'yib, matnni ko'chiring. Matn asosida savollar tuzing. Sizning fikringizcha ozod va obod Vatan yaratmoq uchun yana nimalar qilmoq kerak?*

Komil inson

Millatning kelajagi bugundan boshlanadi. O'zligini anglamagan, manqurtlik (beri, tomon, ko'ra) kelayotgan odamlar bilan yangi jamiyatni qurib bo'lmaydi. Ma'naviyati yuksak insonlar (nahotki, nafaqat, agar) o'z davri rivojiga, (-ki, balki, shuning uchun) millat kelajagi (hamda, yoki, yohud) ravnaqiga ham munosib hissa qo'shadi.

Ma'nan boy, ruhan komil insonlarga ozod (bilan, va, ham) obod Vatanni qurishga qodirdirlar. (Y.Do'stmatova)

74-mashq. *She'rni ifodali o'qing. Ajratib ko'rsatilgan so'zlardan lug'at tuzing.*

ONA TILIM

O'z tilini unutgan xalhning
Bog'larida o'sgan gullarni
Chirmab olar zaharli ilon.
O'z tilini unutgan xalqning
Osmonida **porlamas** quyosh-
Nur o'rnida to'kiladi tosh.
O'z tilini unutgan xalhning
Uyqusida **aslo** orom yo'q
Tegib turar kuragiga o'q.
O'z tilini unutgan xalqning
Mozorida ajdodlar qabri
Uzra qo'yar bolalar tikan.

Kelib ketdi necha dunyolar,
Kuldi hayot, yig'ladi o'lim
Sen deb **qurbon** bo'ldi bobolar,
Ular ketdi, sen qolding tilim.
Belanchaging uzra Qoshg'ariy
Kuylab o'tdi qadim navoni
Va **navqiron** yaproqlaringga
Dil qonini berdi Navoiy.
Samarqanddan Bobur ketarkan
Dilda bo'g'ib **hasrat** sasini,
Olib ketdi ona yurtidan,
O'zbek tili birgina seni.

Mashrabmas, sen osilding dorga,
Nodiramas, sensan **so'yilgan**
Hoziqningmas, sening, ey tilim.
Boshing ayri, ko'zing **o'yilgan...**
Ona tilim omon **bo'l mangu,**
Sen borsan-ki, men ham o'lmayman.
Tildan qolsam seni Oybekday,
Men ko'zlarim bilan so'yilayman.

X.Davron

38 – mashg‘ulot

Milliy qadriyatlarga xos fazilatlar Oila marosimlari

Oilaviy marosimlar insoniyat hayotining tarkibiy qismi, ijtimoiy turmushning madaniyat va undagi tarbiya o‘chog‘ining eng muhim ko‘rinishlaridan biridir. Marosimning ijtimoiy ahamiyati — insoniyat kushashi, mehnati, boshqa juda ko‘p sohadagi yutuqlarini nishonlashdan iborat. Marosim kishilarning bosib o‘tgan hayotini chuqur anglashga, muvaffaqiyatlaridan faxrlanishga, kelasi kun uchun reja tuzib, unga umid bog‘lashga yordam beradi. Marosim shunday ruhiy kayfiyatni vujudga keltiradiki, unda hamma xursand, shod va baxtiyor bo‘ladi.

Marosimning ijtimoiy - siyosiy va madaniy ahamiyati shundaki, muhim an‘analarni qo‘llab, insoniyat madaniyatining yutuqlarini mustahkamlaydi.

O‘zbek xalq marosimlarini quyidagicha tasnif qilish mumkin:

An‘anaviy xalq marosimlari.

Diniy marosimlar.

Kalendar marosimlari.

Oilaviy - maishiy marosimlar.

Oilaviy marosimlarga nikoh to‘ylari, tug‘ilgan kun, harbiy xizmatga kuzatish, ko‘mush va oltin to‘ylar, pasport topshirish, yangi uyga ko‘chib o‘tish, birinchi qadam va shunga o‘xshash marosimlar kiradi.

Oilaviy marosimlar bilan mavsum marosimlari o‘rtasida muayyan farqlar mavjud. Birinchidan, mavsumiy marosimlar yil fasllari, kalendar kunlari bilan bog‘liq bo‘lsa, oilaviy marosimlar yilnoma bilan emas, balki inson hayoti bilan bog‘liqdir.

Ikkinchidan, mavsumiy marosimlar, masalan, navro‘z, sus xotin yoki Oblo baraka marosimlari yilning aniq vaqtida nishonlanadi. Bu tipdagi marosimlarning o‘tkazilish vaqti qat‘iy belgilangan.

Oilaviy marosimlar esa inson hayotidagi turli - tuman tadbirlar bilan bog‘liq holda yilning istalgan vaqtida o‘tkazilaveradi. Oilaviy - maishiy marosimlarning o‘tkazilish muddati hayotiy zaruratdan kelib chiqadi.

Oilaviy marosimlarning yana bir turi to‘y marosimlari hisoblanadi. To‘y dunyoning barcha xalqlariga xos marosimdir. Chunki, insonning bir yosh mansubiyatidan ikkinchi yosh mansubiyatiga, bir oilaviy hayot tarzidari ikkinchisiga o‘tishi hamma vaqt to‘y marosimi bilan nishonlangan. Mana shunga qarab hukm chiqarilsa, kishilar hayotidagi muhim burilishlar to‘y

marosimlari vositasida qonunlashtiriladi. O‘zbek xalq to‘y marosimining bir necha turlari bor:

Beshik to‘yi marosimi

Beshik to‘yi chaqaloqning chillasi chiqqach, uning ota hamda ona tomonidan bobolari va buvilari o‘zaro kelishuviga ko‘ra belgilangan kunda, asosan, qarindosh - urug‘, qo‘ni - qo‘shnilar ishtirokida o‘tkaziladigan tantanali marosimdir. Ushbu marosimning yana bir o‘ziga xosligi, ishtirokchilar guruhi asosan ayollardan iboratligi bilan ko‘zga tashlanadi.

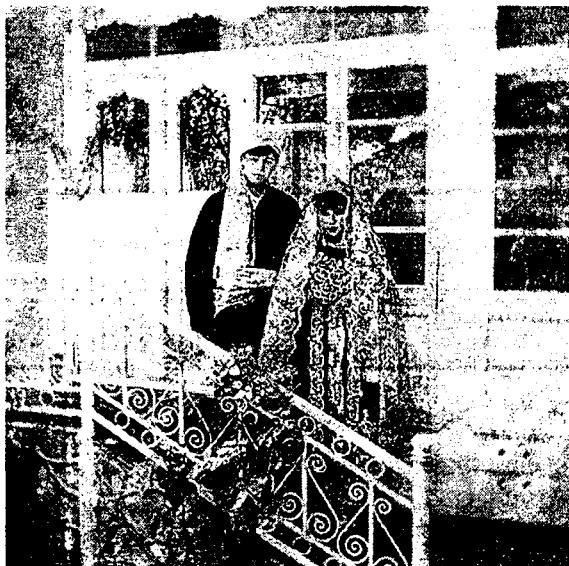
Nikoh to‘ylari marosimi

O‘zbek to‘y marosimlari sirasiga kiruvchi nikoh to‘ylari marosimi rasm-rusumlarga, irim-sirimlarga boy. Folklorning rang-barangligi hamda ko‘tarinki ruhi, marosimning maqsad va vazifasi bilan - inson o‘z hayotining yangi davriga qadam qo‘yishini alohida quvonch orqali nishonlashi bilan bog‘liqdir. O‘zbek xalq nikoh to‘yi marosimi bir necha bosqichlarga bo‘linadi:

Birinchi bosqich — qiz tanlash, tanlangan qizga sovchi yubo-rish, eshik ochdi va unashtirish, ya'ni fотиha qilish kabi marosimlari.

Ikkinchi bosqich - kelinni olib kelish va nikohlash bilan bog‘liq marosimlar.

Uchinchi bosqich - kelin keltirilgach, ya'ni nikoh kunining ertasiga o'tadigan yuz ochdi, kelin salom, to'y egalariining imkoniga qarab, turli muddatlarda o'tkaziladigan kuyov chaqirdi marosim lari.

Kelin ko'rdi

Azal-azaldan hayit nashidalari o'zgacha bir ruh, fayz-tarovat bilan kutib olingan. Yilda ikki bor nishonlaydigan hayin bayrami,- Ramazon va Qurbon hayiti kunlari o'tganlarni xotirlash, ular ruhiga atab qur'on oyatlari tilovat etish, bemorlarni yo'qlash, keksalarni ziyorat etish, faqir-u, bechoralarga xayr-sadaqa ehson etish, yetimlarga muruvvat ko'rsatish kabi savob ishlar bilan bir qatorda o'tkaziladigan xonadonga tushgan yangi kelinchaklarni hayit bilan qutlash marosimlari ham hadimiy qadriyatlarimiz sirasidandir. Aynihsa, o'zga xonadondan qalbida bir olam umidlar ummoni bilan «ostonasi tillodan» bo'lgan uyga ilk bor qadam ranjida etib, yangi hayot boshlagan kelinchak hayit kunlari barcha qavm-u, qarindoshlar, tanish-bilish, mahalla, qo'ni-qo'shnilar diqqat markazida turadi.

Qadimdan bir gapi bor: kelinchak bir yoz-u, qish chillasini ko'rgunga qadar yangi hisoblanadi. Ana shu yangi uy bekasining barcha fazilatlari:

odob-axloqi, uy tutishi, sarishtaligi, pazandachilik mahorati, mehmonnavozligi, muomala madaniyati, choy uzatishidan tortib, qanday egilib salom berishigacha hamma-hammasi uch kunlik hayit mobaynida namoyish etiladi. “Kelin ko’rdi”ga kirgan mehmonlar asosan xotin-qizlardan iborat bo’lib, yosh-u qari kelinchakka yaxshi niyatlar bildirish barobarida, to’kin dasturxon tegrasida bir piyola choy ustida, shirin suhbatdan bahramand bo’ladilar. “Kelin ko’rdi” urfimizning bir qator ijobiy jihatlari borki, ular yoshlarimiz tarbiyasida alohida o’rin tutadi. Qizaloqlar bolaligidanoq odob saboqlarini o’zlashtirishga, millatimizga xos bo’lgan nazokat, ibo, latofatga yo’g’rilgan har bir harakat, imo-ishoralarini ibrat asosida o’zlariga singdirishga intiladilar.

(Gulchehra Muhammadjon qizi)

Topshiriq. Matn doirasida savollar tuzing.

75-mashq. *Rus tiliga tarjima qiling.*

1. Ramazon oyida 30 kun ro`za tutiladi. 2. Ro`za tugashi bilanoq uch un Hayit bo`ladi. Bu Hayit kichik Hayit deyiladi. 3. Ramazondan keyin chamasi yetmish kun o`tganda, uch kun Qurbon Hayiti bo`ladi. 4. Qurbon Hayiti Haj safari bilan, qurbonlik qilish bilan bog`liq bayramdir. 5. Har ikkala Hayitdan bir kun oldin, ya`ni arafa kuni qo`ni- qo`shnilar bir-birlariga osh tarqatadilar. 6. Bu kunlarda barcha mo`min musulmonlar bir-birlarini tabriklaydilar, keksalarni, bemorlarni borib ko`radilar.

Topshiriq. Tug`ilgan kun, bayram tabrigi, qizlar bazmi, kuyov chahiriq, kelin salom, kuyov navkar, quda chahirih kabi so`z birikmalari ishtirokida gaplar tuzing.

39 – mashg‘ulot

Insoniy fazilatlar

76-mashq. *She`rni ifodali o`qing. Shoir piyola bilan choynak orqali nima demoqchiligini so`zlab bering.*

Kamtarlik

Garchi shuncha mag`rur tursa ham,
Piyolaga egilar choynak.
Shunday ekan, manmanlik nechun,
Kibr-u havo nimaga kerak?
Kamtarin bo`l, hatto bir qadam,

O'tma g'urur ostonasidan.
Piyolani inson shuningchun,
O'par doim peshonasidan.

E.Vohidov.

77-mashq. Aforizmlar tarjimasiga e'tibor bering va ularni yod oling.

Alisher Navoiy hikmatlari

Aytur so'zni ayt,
Aytmas so'zdan qayt.

Odami ersang, demagil odami
Onikim yo'q xalq g'amidin g'ami.

Izzat tilasang, kam de,
Sihat tilasang, kam ye.

Tilga ixtiyorsiz, - Elga e'tiborsiz.

Афоризмы Алишера Навои

Коль нужно говорить-скажи,
Не нужно - слово придержи.

Почтенья хочешь - меньше злослычь.
Здоровья хочешь - пищу ограничь.

Коль сам ты человек, тем словом звать не смей.
Того, кому чужда печаль других людей,

Кто не сдержан на язык,
Тот уваженья не достиг.

78-mashq. Aforizmlarni yod oling.

Aforizmlar

Aytish oson, qilish qiyin. - Сказать легко, сделать трудно.
Aytuvchi axmoq bo'lsa, tinglovchi dono bo'lishi kerak. - Если говорящий дурак, слушающий должен быть мудрым.

Har kim ekanini o'radi. - Каждый пожнет то, что посеял.

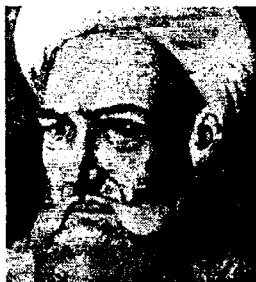
Achchiq savol berib, shirin javob kutma. - Не жди на горький вопрос сладкого ответа.

Gapning qisqasi yaxshi. - Краткая речь - хороша.

Gul tikansiz bo'lmas. - Нет розы без шипов.

79-mashq. *Buyuk allomalardan yana kimlarni bilasiz? Mavzu doira-sida matn tuzing.*

Yetmish til sohibi

Shom shahrining amiri o'z shahriga olim, shoirlarni to'plabdi. U Al-Farobiyni sinamoq bo'lib: "O'z joyingni topib o'tir", - debdi. Al-Farobiy to'g'ri amir taxtiga borib o'tiribdi. Shunda amir vaziriga notanish tilda:

—Bu turk odob saqlashni bilmas ekan, - debdi.

Notanish tilni ham biladigan Al-Farobiy:

—Taqsir, men yetmish tilni bilaman, - debdi.

Noqulay vaziyatda qolgan amir va halifalar: "Kechiringiz, sizning ikkinchi ustoz ekanligingizni bilmabmiz, - deb unga tan berishgan ekan.

80-mashq. *Savol va topshiriqlar bilan ishleng.*

Toshbaqa bilan chayon

Bir toshbaqa bilan chayon do'st edilar. Ular bir kun safarga otlandilar. Nogoh yo'lda bir anhorga duch keldilar. Chayon o'ta olmasligini sezib, hayron bo'lib to'xtadi.

Toshbaqa dedi: — Ey aziz do'stim, senga nima bo'ldi, g'amgin bo'lib turibsan?

Chayon dedi: — Birodar, men bu suvdan qanday o'taman, deb hayronman.

Toshbaqa dedi: — G'am yema, orqamga mindirib, seni suvdan bexatar o'tkazib qo'yaman.

Toshbaqa chayonni orqasiga mindirib suvga tushdi. Suzib borayotganida uning qulog'iga bir narsaning tiqirlagani eshitildi va u chayonning harakati-dan shubhalanib so'radi:

— Eshitayotganim qanday ovoq, sen nima qilyapsan?

Chayon javob berdi:

— Nayzamni sening qalqoningga urib, sinab ko‘rmoqchiman.

Toshbaqa dedi: – Ey bemuruvvat, men o‘zimni girdobga tashlab, seni suvdan bexatar o‘tkazmoqchi bo‘lsam-u, sen orqamga nish ursang. Bilasan-ki, nayzang mening qalqonimga zarar yetkaza olmaydi.

Chayon dedi: — Mening tabiatim, xoh do‘st orqasiga bo‘lsin, xoh dushman siynasiga bo‘lsin, nish urmoqni taqazo etadi.

Donishmandlar: “Zoti yomonni tarbiyalasang, obro‘yingdan mahrum bo‘lasan,”- deb bekorga aytmaganlar.

Shunday deb toshbaqa suvga sho‘ng‘idi, chayon esa suvga cho‘kib, halok bo‘ldi.

(Gulxaniy)

safarga otlanmoq — собраться

в поход

hayron — удивленный

girdob — пучина

shubhalanmoq — сомневаться

посадить на спину

g‘am yemoq — печалиться

nayza — копье

sinamoq — испытать

nish — игла

qalqon — шит

nogoh — неожиданно **mindirmoq** —

g‘amgin — печальный

bexatar — безопасный

Savol va topshiriqlar

1. Toshbaqa chayonga qanday yaxshilik qildi?
2. Chayon bu yaxshilikka qanday javob berdi?
3. Siz chayonning harakatini qanday baholaysiz?
4. Toshbaqa chayonni suvga oqizib to‘g‘ri qildimi?
5. Matnning mavzusi nima?
6. Matndagi asosiy fikrni ifodalagan gapni toping.
7. Mana shu mavzuga oid qanday o‘zbek xalq maqollarini bilasiz?
8. Ularni daftaringizga yozing.

40 – mashg‘ulot

Yakuniy nazorat

Dastur o‘zlashtirilishini ta’minlash uchun zaruriy darslik va qo‘llanmalar ro‘yxati:

1. O‘zbek tilining asosiy imlo qoidalari. – T.: O‘qituvchi, 1995.
2. J. Jalolov. Chet til o‘qitish metodikasi. T.: O‘qituvchi, 1996.
3. O‘.H. Hoshimov. I. Ya. Yoqubov. Ingliz tili o‘qitish metodi-kasi. – T.: O‘qituvchi, 1993.
4. Общая методика преподавания иностранных языков в средних специальных учебных заведениях. Под редакции А.А.Миролюбова. – Москва. «Восточная школа», 1978.
5. Практикум по развитию речи. Части 1 и 2. Под ред. Г.Г.Городиловой и А.Г.Хмары. – Ленинград. Просвещение, 1988.
6. В.Г.Костамаров, О.Д.Митрафанова. Методическое руководство для преподавателей русского языка иностранцам. – М.: Русский язык, 1984.
7. Методика преподавания русского языка как иностранного. Под ред. А.Н.Хукина. – М.: Русский язык, 1990.
8. Е.И.Пассов. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. М.: Просвещение, 1991.
9. “Orta maxsus o‘quv yurtlarining rus gruppasi o‘quvchilari uchun o‘zbek tilining amaliy kursi”dan metodik tavsiyanoma va programma/ T/: RTM, 1991.
10. E. Shodmonov, A. Rafiyev, S. G‘oipov. O‘zbek tili darsligi. O‘rta maxsus o‘quv yurtlari uchun. – T.: O‘zbekiston, 1994.
11. X. Abdurahmonov, E. Shodmonov, A. Rafiyev. O‘zbek tili. Hunar-texnika bilim yurtlari uchun darslik. 2-nashri. – T.: O‘qituvchi, 1995.
12. К. Алликметс, А. Метса. Язык... Ситуации... Общение. – Таллин: «Валгус», 1987.
13. N. Mahmudov va boshqalar. O‘zbek tilida ish yuritish. — T.: Qomus, 1990.
14. Qo‘chqortoyev, A. Rafiyev. Kundalik muloqot so‘zlashgichi — Разговорник повседневного общения. — T.: O‘zbekiston, 1994.
15. M. To‘xtamirzayev, Yu. Azizxonova. O‘zbek tili: rusiyazbon o‘quvchilar uchun amaliy kurs dasturi. — T.: RTM, 1997.
16. И. У. Асфандияров. Восточная лексика в русском языке. — T.: Фан, 1991.
17. V. I. Krasnix. S. G‘oipov. O‘zbekcha-ruscha va ruscha-o‘zbekcha so‘zlashuv kitobi. — M.: Русский язык, 1989.

18.R.Qo'ng'urov va boshqalar. Nutq madaniyati va uslubiyot asoslari. — T.: O'qituvchi, 1992.

QO'SHIMCHA ADABIYOTLAR:

1. Sezgin Demirel. İlkeler, yontenler, teknikler. — Ankara, 1993.
 2. Reinecke W. Linguodidaktik. — Leipzig, 1985.
 3. И.А.Зимняя. Психология общения народному языку. — М.: Русский язык, 1989.
 4. A.Rafiyev, T. O'zturk, M. Isoqova. O'zbek tili va adabiyoti fanidan o'quvchilar bilimini reyting usulida baholash. — T.: RTM, 1996.
 5. A.G'ulomov, D. Qobilova. Nutq o'stirish. — T.: O'qituvchi, 1994.
 6. S.Rizayev. Ish qog'ozlari namunalari. — T.: O'zbekiston, 1995.
 7. Л.З.Шакирова, Л.Г.Саяхова. Практикум по методике преподавания русского языка в национальной школе. Санкт-Петербург. Просвещение, 1992.
 8. M.To'xtamirzayev. Qo'ng'iroq chalingandan so'ng: o'zbek tilidan sinfdan tashqari ishlar. - T.: RTM, 1996.
 9. M.To'xtamirzayev va boshqalar. Dunyoning ishlari. —T.: RTM, 1997.
 10. Davlat tilida sinfdan tashqari ommaviy tadbirlar: o'quv-metodik qo'llanma. M.To'xtamirzayev tahriri ostida. — TV: RTM, 1998.
 11. Musiqali o'zbek tili ta'limi. 1-2-kassetalar. — T., 1996.
- «Uzliksiz ta'lim», «Ta'lim muammolari», «Til va adabiyot ta'limi» jurnallari.

MUNDARIJA

Mashg'ulotlar nomi	bet
1- mashg'ulot.....	3
2- mashg'ulot.....	11
3- mashg'ulot.....	17
4- mashg'ulot.....	19
5- mashg'ulot.....	21
6- mashg'ulot.....	24
7- mashg'ulot.....	25
8- mashg'ulot.....	26
9- mashg'ulot.....	28
10- mashg'ulot.....	31
11- mashg'ulot.....	33
12- mashg'ulot.....	35
13- mashg'ulot.....	36
14- mashg'ulot.....	38
15- mashg'ulot.....	38
16- mashg'ulot.....	41
17- mashg'ulot.....	43
18- mashg'ulot.....	45
19- mashg'ulot.....	49
20- mashg'ulot.....	53
21- mashg'ulot.....	53
22- mashg'ulot.....	60
23- mashg'ulot.....	62
24- mashg'ulot.....	68
25- mashg'ulot.....	75
26- mashg'ulot.....	78
27- mashg'ulot.....	79
28- mashg'ulot.....	79
29- mashg'ulot.....	79
30- mashg'ulot.....	83
31- mashg'ulot.....	86
32- mashg'ulot.....	88
33- mashg'ulot.....	90
34- mashg'ulot.....	92
35- mashg'ulot.....	92
36- mashg'ulot.....	95

37- mashg'ulot.....	99
38- mashg'ulot.....	100
39- mashg'ulot.....	104
40- mashg'ulot.....	107
Dastur o'zlashtirilishini ta'minlash uchun zaruriy darsliklar va qo'llanmalar ro'yxati.....	108

R.NIYOZMETOVA, M.MIRMAXSUDOVA, J.SAMIGOVA

O‘ZBEK TILI

(Akademik litsey rus guruhlari
ikkinchi bosqich o‘quvchilari uchun o‘quv qo‘llanma)

II

Muharrir Zuhra Keldiboyeva

Texnik muharrir Ilhom Qosimov

Musahhah Ozoda Qo‘ldosheva

KBK 83. 11 (5 O‘zb)

M.40

UDK: 515. 10. 1.

ISBN 978-9943-381-15-5

“Navro‘z” nashriyoti.

Toshkent, Amir Temur ko‘chasi 19 uy.

Bichimi 60x84 ¹/₁₆ «Times New Roman»
garniturasida. Ofset usulida bosildi.

Bosma tabog‘i 7. Adadi 300. Buyurtma № 154.
Nizomiy nomidagi TDPU Rizografida nashr qilindi.